

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
Науково-дослідний центр судової експертизи
у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності

III Всеукраїнський форум судових експертів

**«СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА
В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ»**

*Матеріали
III всеукраїнської науково-практичної конференції
(9 червня 2023 р., м. Львів)*

Київ
Видавництво Ліра-К
2023

Рекомендовано до друку вченою радою

*Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій
та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України
(протокол № 5 від 21.07.2023)*

Рецензенти:

Тимошик Л. П. – кандидат економічних наук, учений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач;

Кучук Н. Г. – доктор технічних наук, професор, професор кафедри електронних обчислювальних машин Національного технічного університету України «Харківський політехнічний інститут».

С89 Судова експертиза в контексті відновлення України. III Всеукраїнський форум судових експертів: Матер. III всеукр. наук.-практ. конф. (9 червня 2023 р. м. Львів); за ред. д.т.н. М. О. Можасєва / НДЦСЕ у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: видавництво Ліра-К, 2023. – 268 с.

Матеріали III всеукраїнської науково-практичної конференції «Всеукраїнський форум судових експертів» цьогоріч присвячені такій темі: «Судова експертиза в контексті відновлення України». У межах означеної теми фахівці з різних галузей експертної діяльності освітили актуальні проблеми теорії і практики судових експертиз і шляхи експертного сприяння повоєнному розвитку української держави. Зокрема у збірнику представлені матеріали за багатьма видами експертиз, як криміналістичних, так і некриміналістичних, а також судово-медичної. Досить велика увага приділена комплексному підходу до вирішення питань фіксування й установлення збитків, спричинених збройною агресією росії, та визначенню шляхів удосконалення законодавства України з метою найбільш якісного експертного забезпечення державного правосуддя доказовою базою проти рф.

Запропоновані матеріали науково-практичної конференції розраховані на судових експертів, суддів і представників органів досудового розслідування, оцінювачів і науковців, які цікавляться створенням гідних умов для повоєнного відновлення України.

Організатори конференції не в усіх випадках поділяють погляди, висловлені в наведених матеріалах, але з повагою ставляться до цінностей наукового плюралізму та свободи академічних досліджень.

Відповідальність за належність оформлення, якість редактування та достовірність і науковість тез доповідей та повідомлень несе їх автор.

УДК 343.98

ISBN 978-617-520-599-0

© НДЦСЕ у сфері інформаційних технологій
та інтелектуальної власності Мін'юсту, 2023
© Видавництво Ліра-К, 2023

ЗМІСТ

Тюленев С. А.

Про III Всеукраїнський форум судових експертів
«Судова експертиза в контексті відновлення України» 10

1. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЗАДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Полянський А. О., Шпак Ю. Б.

Судово-експертна діяльність як складова повоєнного
відновлення України 13

Федоренко В. Л., Кісіль Н. В.

Перспективи впровадження компетентнісних підходів
для підготовки і підтвердження кваліфікації судового експерта
в Україні 16

Алексейчук В. І.

Питання підготовки судових експертів (в контексті вирішення
завдань відновлення України) 24

Бендовський Г. В., Денисенко С. М.

Деякі аспекти науково-методичного забезпечення експертної
діяльності в Україні 33

Чечіль Ю. О.

Основні напрями розвитку судово-експертної діяльності:
бачення Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI) 38

Біла В. Р.

Міжнародне співробітництво у судово-експертній діяльності:
сучасний стан та перспективи 42

Дзюбак К. М.	
Джерела відшкодування збитків України, спричинених збройною агресією Росії	47

Кримчук С. Г.	
Єдиний реєстр зброї – запорука оптимізації обігу зброї в Україні	54

Розовик І. В., Ворошилов К. Ф., Петрошак О. Ю.	
Реформування судово-медичної служби України, що пропонується з урахуванням досвіду функціонування бюро судово-медичної експертизи в областях України, де проходили чи проходять до теперішнього часу бойові дії через військову агресію російської федерації. Вплив цих реформ у контексті відновлення України	59

Дубонос В. С.	
Актуальні питання впровадження електронного реєстру геномної інформації людини.....	67

2. СУДОВА ЛІНГВІСТИЧНА ТА КОМПЛЕКСНА ПСИХОЛОГО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Кондратенко Н. В.	
Семантико-текстуальна лінгвістична експертиза російськомовних текстів: специфіка аналізу оцінних суджень	75

Кривенченко Д. С., Семко Ю. М.	
Оцінні судження як маркер негативної інформації	80

Ярош А. О.	
Лінгвістична експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних правопорушень	85

Ковкіна Є. В., Фесюнін В. М.	
Межі компетенції судових експертів у комплексній психолого-лінгвістичній експертизі мовлення.....	89

Сторова Т. М., Браїлко Ю. І., Кисла Н. В.

Актуальні проблеми постановки завдань у судових
лінгвістичних і комплексних психолого-лінгвістичних
експертизах, призначених у кримінальних провадженнях
щодо інформаційної безпеки держави 94

3. ІНЖЕНЕРНО-ТРАНСПОРТНА ЕКСПЕРТИЗА

Фролов А. А., Хоробрих П. М., Варлахов В. О.

Вплив аквапланування на взаємодію автомобільної шини
з поверхнею дорожнього покриття 99

Кошкаров А. Д.

Особливості дослідження рульового керування під час
розслідування дорожньо-транспортних пригод 107

Кріштоп А. Ю.

Про необхідність перевірки вихідних даних перед дослідженням
дорожньо-транспортних пригод 110

4. БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Симоненко В. П., Демузенко І. В.

Щодо деяких питань врегулювання нормативно-правової бази
для проведення будівельно-технічних досліджень 114

Салтиков О. С.

Експертний супровід процесу відновлення об'єктів нерухомості,
що зазнали пошкоджень внаслідок війни 118

5. ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Возовик Ю. М.

Особливості залучення співробітників ІСТЕ СБУ як спеціалістів
під час проведення слідчих (розшукових) дій за фактами обстрілів,
які супроводжуються пожежами 125

6. КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ТА ЕКСПЕРТИЗА ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ

Бикова Т. М., Гомон В. О., Мірошник Р. О., Седельников К. К. Ужиття кібербезпекових заходів під час організації віддаленого доступу	128
--	-----

Старенький І. В. Дослідження виконуючого BUILD-файлу, що є частиною програмного забезпечення AZORult за допомогою GHIDRA.....	132
--	-----

Іващенко П. П., Бондаренко Д. М., Лисенко Н. В., Липський О. А., Стефанишин Я. І. Дослідження можливостей смартфонів щодо ідентифікації злочинців на місці скоєння злочину	141
---	-----

7. ГІРНИЧОТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Крупка Я. А., Рогалевич О. А. Універсальні процедури призначення судових гірничо-технічних експертиз	144
---	-----

8. ВОДНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Кралуок М. О., Рогалевич О. А. Предмет та об'єкт судової експертизи подій на морському і внутрішньому водному транспорті	149
---	-----

9. ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Ількова Н. В. Дослідження питань нарахування та виплат військовослужбовцям при проведенні судових економічних експертиз.....	155
---	-----

Шаповалов Р. А. Роль судово-економічної експертизи при розслідуванні злочинів економічної спрямованості	161
--	-----

Нічік Н. Б.

Судово-економічна експертиза: деякі питання проведення експертиз щодо визначення розміру відшкодування збитків на деокупованих територіях..... 165

10. ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Соколовська І. М.

Особливості визначення вартості зернових культур під час судової товарознавчої експертизи..... 174

11. ТРАНСПОРТНО-ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Панченко М. В., Хоменко В. В.

Транспортно-товарознавча експертиза в контексті відновлення України 182

12. ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Голова І. Г., Божко І. І.

Торговельна марка & комерційне найменування: особливості проведення економічного дослідження у сфері інтелектуальної власності..... 189

13. ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Журавльова М. О.

Психологічне дослідження моральних страждань українців внаслідок війни 195

14. МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Хамула Д. В.

До проблеми збереження антикварних кахельних печей історичної забудови міст України при проведенні мистецтвознавчих експертиз на пам'ятках архітектури у воєнний час..... 201

15. ВЕТЕРИНАРНА ЕКСПЕРТИЗА

Яценко І. В.

Становлення методології судово-ветеринарної експертизи
та перспективи її розвитку в аспекті експертного
забезпечення правосуддя 210

16. СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Аббасов Р. Д.

Застосування сучасних методів та засобів у роботі
з ідентифікації загиблих 218

17. КОМПЛЕКСНА ЕКСПЕРТИЗА

Бондарчук В. В., Босак І. А.

Використання спеціальних знань при розслідуванні
кримінальних правопорушень у сфері обігу шкідливих
для здоров'я підакцизних товарів..... 255

Колесник Т. М.

Криміналістичні аспекти дослідження пошкоджень
і руйнувань нерухомості, завданих у результаті
збройної агресії рф..... 229

Розумний С. М.

Актуальні питання судової експертизи при визначенні
розміру збитків в результаті знищення (пошкодження)
майна внаслідок збройної агресії 236

Ольхов В. С.

Проблемні питання у визначенні вартості пошкоджень автомобільних
доріг, які утворилися внаслідок збройної агресії рф 242

Сидорук А. А.

Судово-експертне забезпечення розслідувань незаконного
використання гуманітарної допомоги для Збройних Сил України
з метою отримання прибутку 245

Дібров В. К., Шебалков І. Л.

Особливості ідентифікації колісних транспортних засобів
внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією
російської федерації проти України 248

18. ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Горб О. І.

Використання технології лазерного сканування
при фіксації пошкоджень 254

Тюленєв Сергій Анатолійович,
*директор Науково-дослідного центру судової
експертизи у сфері інформаційних технологій
та інтелектуальної власності Міністерства
юстиції України, судовий експерт,
кандидат економічних наук*

ПРО ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОРУМ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ «СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ»

9 червня 2023 року за ініціативи й підтримки Міністерства юстиції України у Львові відбувся традиційний, вже третій, «Всеукраїнський форум судових експертів». Цього року честь організувати означений захід випала Науково-дослідному центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності, і я, як директор цієї установи, був радий долучитися до такої важливої й необхідної в наш час справи. Адже проведення науково-практичних конференцій покликане сприяти розвитку судово-експертної діяльності і, як наслідок, установленню закону і справедливості в Україні.

Попри те, що війна ще не закінчилася й ворог продовжує свої підступні удари по нашій державі, Україна активно функціонує й робить усе можливе для перемоги. І саме тому вже сьогодні важливо й необхідно будувати міцний фундамент для відновлення і розвитку нашої держави після закінчення війни.

Ось чому очільною темою «ІІІ Всеукраїнського форуму судових експертів» було обрано таку «СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ».

На форумі була присутня значна кількість осіб, як очно, так і в онлайн-режимі. Це і представники Міністерства юстиції України, і директори експертних установ Мін'юсту, МВС, СБУ, МОЗ України, й очільники експертних організацій, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Також захід відвідали представники судових і слідчих органів, органів виконавчої влади й адвокатської спільноти.

Із словами привітання до присутніх звернулися заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби А. В. Гайченко, директор Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Н. М. Ткаченко, директор Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз М. Ю. Зелінська, директор Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України О. Г. Рувін, директор Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України Д. І. Кішко, директор Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України С. М. Розумний, в. о. директора Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» О. О. Свідерський, директор Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України Ю. О. Чечіль, директор Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру – керівник експертної служби Міністерства внутрішніх справ України С. Г. Кримчук, керівник громадського об'єднання «Всеукраїнська громадська організація «Союз експертів України» І. В. Стародубов, суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного суду України І. М. Бенедисюк, директор Львівського територіального управління Національного антикорупційного бюро України Т. В. Лопушанський, секретар Національної асоціації адвокатів України І. В. Колесников, а також виконавчий директор ТОВ «Лабораторія комп'ютерної криміналістики» С. М. Денисенко.

Усім учасникам форуму була продемонстрована експозиція різноманітних технічних засобів, що можуть полегшувати й поліпшувати роботу експертів. Інструментальне обладнання представили наші партнери з ТОВ «Лабораторія комп'ютерної криміналістики», а також співробітники науково-виробничого підприємства «Навігаційно-геодезичний Центр» і працівники ТОВ «EverScan». Бажаючи могли поставити фахівцям запитання й побачити роботу деяких приладів.

Панельну дискусію відкрила директор Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Н. М. Ткаченко, яка побажала всім доповідачам плідної праці

й цікавих обговорень. Це побажання значною мірою було реалізоване. Коло порушених питань виявилось досить широким. Зокрема, учасниками обговорювалися теми, що стосуються загальних питань експертної діяльності, наприклад, підготовки фахівців, удосконалення системи методичного забезпечення й технічного оснащення експертиз тощо. Цікавими були доповіді щодо сучасного стану законодавчого забезпечення напрямків повоєнного відновлення України в розрізі судової експертизи. Також доповідачі підіймали важливі питання за окремими напрямками експертних досліджень, а також торкалися проблем, що вирішуються в межах комплексних експертиз.

На жаль, не всі учасники встигли виступити з доповідями особисто. Проте надані ними матеріали, наведені у цьому збірнику.

Хочу зауважити, що, починаючи з 2014 року, судово експертиза стоїть на варті захисту України від російських злочинів. Повномасштабне вторгнення армії рф на нашу територію стало поштовхом до справжніх наукових проривів у різних напрямках експертної діяльності, про що описано нижче в тезах учасників конференції.

Висновки експертів покладені в основу доказової бази у багатьох, якщо не у всіх, кримінальних провадженнях, порушених унаслідок збройної агресії росії, а також проти осіб, які підтримують агресора на території України.

Українська держава, на відміну від рф, дотримується у своїй внутрішній і зовнішній політичній діяльності верховенства права, й тому ретельно фіксує й задокументовує всі російські злочини, готує необхідні докази для майбутніх міжнародних трибуналів, що притягнуть до відповідальності державу-агресора й усіх її високопосадовців і пропагандистів.

Переконаний, що «ІІІ Всеукраїнський форум судових експертів» відіграє свою помітну роль у цьому процесі. А теми, порушені авторами тез, що увійшли до цього збірника, сприятимуть формуванню чітких стратегій повоєнного відновлення України.

1. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЗАДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Полянський Антон Олександрович,
*завідувач лабораторії теоретичних досліджень,
міжнародної, редакційно-видавничої та науково-
методичної діяльності,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», доктор юридичних наук, доцент*

Шпак Юлія Бориславівна,
*наукова співробітниця лабораторії теоретичних
досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої
та науково-методичної діяльності, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Унаслідок повномасштабного вторгнення рф на нашу територію Україна зазнала колосальних втрат – зруйновані життя і долі мільйонів людей, великі промислові, інфраструктурні і логістичні об'єкти, а подекуди і цілі міста. Розгляд питань повоєнного відновлення не можна вважати передчасними, поки війна триває, оскільки масштабні заходи потребують ґрунтовної підготовки й завчасного планування.

Повоєнне відновлення України не повинно обмежуватись відновленням виробництв і поверненням їхніх показників до значень станом до 24 лютого 2022 року. Такі заходи також варто по-

ширити на механізми адміністративного регулювання, законотворчі процедури, збереження природних ресурсів, освітні й наукові процеси тощо.

Зрозуміло, що в заходах із відновлення України судова експертиза посідатиме особливе місце: як об'єкт і як інструмент відновлення.

CEPR (Центр політичних та економічних досліджень) запропонував чотири стадії реконструкції України:

- стадія 0 (під час бойових дій): «Мінімізація збитків»;
- стадія реконструкції I (місяці 0–6): «Швидка відповідь»;
- стадія II (місяці 3–24): «Швидке відновлення інфраструктури та економіки»;
- стадія III: «Основа для довгострокового зростання».

Серед зазначеного для експертного забезпечення правосуддя провідною є остання стадія, оскільки саме в ній передбачено інституційні реформи. Вони полягатимуть у можливому реформуванні судової системи та державної служби у зв'язку зі вступом України до Європейського Союзу. Судова експертиза є невід'ємною складовою системи правосуддя України, тому будь-які реформи позначатимуться на діяльності науково-дослідних установ судових експертиз (далі – *НДУСЕ*). Також стадія III передбачає розширення європейських освітніх програм і надання фінансових можливостей українцям навчатися за кордоном із подальшим поверненням додому [1]. Крім того, відповідно до так званих принципів Лугано [2] процес відновлення має сприяти співпраці між національними та міжнародними суб'єктами – представниками приватного сектора, громадянського суспільства, наукових кіл і місцевих органів влади [3]. Наразі участь у міжнародних грантових програмах не є поширеною серед працівників НДУСЕ, але нерозривний зв'язок судово-експертної діяльності із цілою низкою галузей науки й освіти та глобалізаційні процеси неминуче сприятимуть інтеграції українських науковців у європейську наукову спільноту.

Фахівці державних судово-експертних установ також можуть брати активну участь в економічних заходах із повоєнного відновлення України. Так, відповідно до Заяви Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»

акти геноциду в діях російської федерації цивілізований світ спостерігає в *«системних діях Російської Федерації, спрямованих на створення умов, що розраховані на поступове знищення Українського народу через підлив економічного потенціалу та безпеки, які проявляються у знищенні об'єктів господарської інфраструктури»* [34]. Задля впровадження правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, зокрема репарації, конфіскації та контрибуції, Указом Президента України створено робочу групу із представників влади, адвокатів, іноземних і міжнародних експертів [5]. Як свідчить текст цього нормативно-правового акта, у складі робочої групи відсутні представники державних або приватних експертних установ, які мають відповідну кваліфікацію для надання висновків щодо обчислення втрат, завданих власникам знищеного та/або пошкодженого майна; визначення психологічної шкоди, заподіяної постраждалим від військових дій особам; аналізування розміру збитків, спричинених навколишньому середовищу внаслідок екоциду, тощо. Це може завадити повноцінній роботі групи, спровокувати прогалини або колізії у проєктах підготовлених нею нормативно-правових актів чи навіть унеможливити повноцінне практичне застосування норм таких актів.

Отже, уважаємо обов'язковим залучити судових експертів до проведення заходів із відновлення України в усіх сферах: від адміністративного устрою – до науки й освіти.

Список використані джерел::

1. Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю., Гурієв С., Джонсон С., Милованов Т., Рогофф К., Ведер ді Мауро Б. Нарис про відбудову України. CEPR PRESS, 2022. 38 p. URL: https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

2. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 'Lugano Declaration'. Ukraine Recovery Conference. Lugano, Switzerland, 4–5 July, 2022. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1060/Lugano_Declaration_URC2022-1.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

3. План відновлення України: освіта та наука, як фундамент розвитку людського потенціалу / Міносвіти і науки України : офіц. сайт.

06.07.2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/plan-vidnovlennya-ukrayini-osvita-ta-nauka-yak-fundament-rozvitku-lyudskogo-potencialu> (дата звернення: 18.05.2023).

4. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова ВР України від 14.04.2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

5. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Указ Президента України від 18.05.2022 р. № 346/2022 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2022#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

Федоренко Владислав Леонідович,
*заступник директора – завідувач Київського
відділення Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України,
доктор юридичних наук, професор, заслужений
юрист України*

Кісіль Наталія Валеріївна,
*заступник завідувача відділу науково-методичної
роботи Київського відділення Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства
юстиції України, кандидат сільськогосподарських
наук, старший науковий співробітник*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТІСНИХ ПІДХОДІВ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ І ПІДТВЕРДЖЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В УКРАЇНІ

Вступ. 17 червня 2022 року набув чинності Закон України від 01.04.2022 р. № 2179-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування національної системи кваліфікацій» [1], яким положення законодавчих актів доповнено

поняттями «професія», «професійна кваліфікація», «професійний стандарт». Зокрема, ст. 4 Кодексу законів про працю України доповнено статтями 4¹ і 4², у яких розкрито зміст понять «професія» і «професійна кваліфікація», а саме: *«Професійна кваліфікація (повна професійна кваліфікація) – це визнана або присвоєна / підтверджена суб'єктом, уповноваженим на це законодавством, та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей та/або результатів навчання, що дає змогу здійснювати всі трудові функції, визначені відповідним професійним стандартом»*, а також обумовлено норми професійних стандартів [2].

Що стосується судово-експертної діяльності, то до сьогодні в Україні не розроблено відповідного професійного стандарту. Тому особливої актуальності набуває визначення вимог до загальних і професійних компетентностей судових експертів та фахівців, яких залучають для проведення судових експертиз, а також перспектив запровадження компетентнісних підходів для підготовки й підтвердження кваліфікації судового експерта в Україні.

У зв'язку із актуальністю цієї тематики, із 2022 року Національним науковим центром «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» та Науково-дослідним центром судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України триває розроблення НДР «Розробка Довідника професійних компетентностей судових експертів».

Постановка завдання. Із метою продовження наукових дискусій щодо впровадження компетентнісних підходів для підготовки й підтвердження кваліфікації судових експертів в Україні, які точаться між судовими експертами, науковцями та різними суб'єктами призначення експертиз, розкриємо наявні перспективи впровадження компетентнісних підходів і висвітимо певні критерії, за якими, на нашу думку, можна оцінити компетентність експерта.

Результати. У Моніторинговому звіті за 2021 рік, складеному Директоратом правосуддя та кримінальної юстиції Мін'юсту України, зазначено: згідно зі звітом «Судово-експертна діяльність: практики іноземних країн», наданого Проектом Європейського Союзу «Право-Justice» на запит Мін'юсту [3, с. 378] національне законодавство більшості європейських держав вимагає, щоб

експерти мали відповідну кваліфікацію у сфері, за якою проводиться судова експертиза. Найчастіше для доступу до професії судового експерта особа має підтвердити свою професійну кваліфікацію (освіту, науковий ступінь, публікації, участь у фахових спільнотах тощо).

Вимоги щодо відповідної вищої освіти для особи, яка претендує на посаду судового експерта, містять законодавства Латвії, Литви й Естонії. Вимоги до підтвердження професійної кваліфікації (підтвердження знань кандидата в певній галузі науки / техніки) діють у Литві, Італії, Франції, Німеччині, Латвії [3, с. 378].

У згаданому вище звіті Проєкту ЄС «Право-Justice» зазначено, що судовий експерт повинен мати загальні базові навички для ефективного проведення будь-якої експертизи, та особливі вміння / навички в окремих галузях експертизи. Такі навички зазвичай набувають шляхом поєднання формальної освіти, спеціального навчання й досвіду роботи (на робочому місці). Наявність вищої освіти забезпечує міцну наукову базу для майбутнього розвитку та постійного вдосконалення судового експерта. Судовим експертам також рекомендовано мати наукову освіту з вищою кваліфікацією (бакалавр та/або магістр або їхній еквівалент). Спеціальне навчання (відповідна підготовка) повинна спиратися на наукову освіту й надавати конкретні знання та вміння, безпосередньо пов'язані з виконанням робочих завдань у певних галузях експертизи [3, с. 379]. Експерти Проєкту також зауважували, що досвід значною мірою сприяє розвитку здібностей судового експерта.

Відповідно до ст. 34 Закону України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII «Про освіту», результатів навчання та компетентностей, необхідних для присудження освітніх та/або присвоєння професійних і часткових професійних кваліфікацій, можна досягти шляхом здобуття формальної, неформальної чи інформальної освіти [4]. У ч. 4 ст. 8 цього Закону визначено поняття інформальної освіти як освіти, *«яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям»* [4].

Отже, за нормами чинного законодавства України професійної кваліфікації можна набути не лише у навчальних закладах

(формальна освіта), а також завдяки інформальній освіті: зокрема, набутим знанням, умінням і навичкам у певній сфері науки, техніки й мистецтва (наприклад, накопиченому практичному досвіду здійснення судово-експертної діяльності).

В Україні підготовку судових експертів, згідно зі ст. 21 Закону від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ «Про судову експертизу», здійснюють вищі навчальні заклади; спеціалізацію та підвищення кваліфікації проводять на курсах та у спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади [5]. Фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають на меті здійснювати експертну діяльність, проходять навчання з відповідної експертної спеціальності в державних спеціалізованих установах Мін'юсту України з урахуванням обмежень, передбачених законом [5].

Тобто нині кожне відомство готує своїх експертів самостійно. Підготовку фахівців державних спеціалізованих установ судової експертизи здійснюють у тих самих установах, а фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (приватних експертів), – в установах Мін'юсту України, оскільки саме на нього покладено контроль за організацією діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Підготовку(стажування) осіб, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта в Україні, здійснюються у 2 етапи: спочатку – підготовку з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а після цього – стажування за програмою підготовки з певної експертної спеціальності.

Отже, підготовка судових експертів, яка розпочинається з наявності у фахівця відповідної вищої освіти, фактично має ознаки дуальної форми навчання та поєднує навчання з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи в установах, що мають відповідну ліцензію, і навчання з методологічних та практичних питань здійснення судово-експертної діяльності за відповідним експертним напрямом, яке провадять у спеціалізованих установах судової експертизи.

За результатами проведеного дослідження нами сформульовано певні критерії, за якими можна оцінити компетентність експертів.

перта, визначити процедури визнання результатів неформального й інформального навчання.

Фахівець, який здобуває кваліфікацію судового експерта, має продемонструвати знання:

- основних положень нормативно-правової бази, що регулює судово-експертну діяльність;
- теоретичних і методичних засад судової експертизи, процесуального статусу судового експерта, його прав та обов'язків;
- методів і методичних підходів розв'язання експертних завдань;
- основних завдань, розв'язуваних експертами за певною експертною спеціальністю;
- об'єктів, що підлягають дослідженню;
- особливостей міжнародної співпраці в галузі судової експертизи тощо.

Фахівець, який має намір здобути кваліфікацію судового експерта, повинен продемонструвати вміння:

- застосовувати норми чинного законодавства в галузі судової експертизи за відповідним напрямом;
- тлумачити зміст нормативно-правових актів для розв'язання конкретних завдань у процесі експертної роботи;
- здійснювати вибір найбільш ефективних засобів і методів судової експертизи для встановлення фактів, що мають істотне значення для розв'язання справи;
- надавати консультації фізичним і юридичним особам, органам досудового розслідування щодо актуальних питань організації призначення та проведення експертиз;
- аналізувати потреби суб'єктів призначення експертиз і системно їх оцінювати з метою формулювання питань, поставлених на розв'язання експертизи, і встановлювати певні факти й обставини, що мають значення для об'єктивного розгляду кримінального провадження або судового спору;
- працювати в комісії з іншими експертами;
- застосовувати інформаційно-комунікативні та цифрові технології у процесі судово-експертної діяльності тощо.

Також на особливу увагу сьогодні заслуговує визначення перспектив запровадження компетентнісних підходів для підтвердження кваліфікації судового експерта в Україні.

У звіті Проєкту ЄС «Право-Justice» серед необхідних судовому експерту загальних навичок названо усвідомлення необхідності безперервної освіти та навчання, оскільки безперервне навчання є критерієм оцінки компетенції та кваліфікації експерта – як умова акредитації або логічний висновок із правових норм, що потребують проведення судової експертизи на основі нових досягнень науки й технології.

Усі ці вимоги передбачено міжнародними документами, зокрема СЕРЕЈ та ENFSI, а також опосередковано в національних правових нормах, переважно у спеціалізованих законах про судову експертизу (у Литві та Латвії). Водночас установі або експертові дано право самостійно ухвалювати рішення щодо необхідних тренінгів, участі в конференціях тощо. Тож, з одного боку, існує законодавчо обумовлений обов'язок брати участь у безперервних тренінгах, з іншого, форми й механізми такого навчання взагалі не врегульовано через специфіку судової експертизи – міждисциплінарний напрям, пов'язаний із правовими питаннями, спеціалізовані вимоги судових експертиз тощо. Державна судово-експертна установа або експерт самостійно вирішують, у яких тренінгах брати участь і в яких установах [3, с. 379–380].

У попередніх дослідженнях ми обґрунтовували думку про доцільність запровадження досвіду адвокатів у частині підвищення кваліфікації, коли враховують так звані залікові бали, отримані за різні види підвищення кваліфікації. Також ми зауважували, що у судово-експертній діяльності такими видами можна вважати, зокрема: участь у міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових, науково-практичних та науково-методологічних конференціях, семінарах; виступ як сертифікованого лектора з доповіддю, презентацією або науковим повідомленням на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних та науково-методологічних конференціях; проведення навчання (підготовки) судових експертів за певними напрямками; видання монографій, підручників, посібників; оприлюднення наукових або науково-практичних статей тощо [6, с. 184–185].

Таку позицію певною мірою підтримали автори законопроектів про судово-експертну діяльність (від 05.11.2021 р. № 6284) [7] і про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів (від 22.11.2021 р. № 6284-2) [8]. Так, у ч. 1 ст. 29 законопроекту про судово-експертну діяльність передбачено підвищення кваліфікації судового експерта за такими видами: *«Навчання за професійною програмою підвищення кваліфікації, у тому числі участь у семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах з питань судово-експертної діяльності, а також науково-педагогічна, інша викладацька, наукова та науково-технічна діяльність у сфері судової експертизи»* [7].

Отже, автори процитованого законопроекту пропонують відмовитися від переатестації судових експертів і передбачають право судового експерта підвищувати кваліфікацію в обраний ним спосіб: участь у семінарах і практикумах, науково-педагогічна й інша викладацька або наукова діяльність у галузі судової експертизи тощо; тобто передбачено право вибору способу набуття професійних компетентностей.

Ми вважаємо доцільним надати судовим експертам право самостійно обирати спосіб набуття професійних компетентностей, оскільки такий підхід до підвищення кваліфікації є цілком виправданим елементом мотивації експертів-практиків постійно вдосконалювати професійну підготовку, оновлюючи, поглиблюючи та збагачуючи свої професійні знання, уміння й навички.

Висновки. Зважаючи на наведене, вважаємо, що про компетентність судового експерта, окрім даних про загальну та спеціальну освіту, також свідчать:

- післядипломна освіта й підвищення кваліфікації;
- науковий ступінь і вчене звання, пов'язане із судово-експертною спеціальністю;
- досвід (стаж) наукової, науково-педагогічної, тренінгової та іншої викладацької діяльності у відповідній сфері;
- стаж експертної роботи за відповідною спеціальністю;
- наукові, науково-популярні або методичні роботи, пов'язані із судовою експертизою;

- участь у науково-комунікативних заходах (науково-практичних конференціях, методологічних семінарах) за відповідним напрямом;
- досвід проведення практикумів, тренінгів, вебінарів, майстер-класів із судовими експертами, адвокатами та ін.;
- керівництво особами, що мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта й кількість підготовлених судових експертів;
- дисциплінарні стягнення.

Викладені вище положення мають постановочний і дискусійний характер, тож сподіваємося, що вони сприятимуть подальшій плідній полеміці як в експертному й науковому середовищі, так і між усіма небайдужими до вдосконалення судово-експертної діяльності в Україні та впровадження компетентнісних підходів.

Список використані джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування національної системи кваліфікацій : Закон України від 01.04.2022 р. № 2179-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2179-20#Text> (дата звернення: 18.05.2023).
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 18.05.2023).
3. Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к. ю. н. О. М. Олійник. 662 с. URL: <https://minjust.gov.ua/files/genera/2022/01/26/20220126163347-81.pdf> (дата звернення: 18.05.2023).
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 18.05.2023).
5. Про судову експертизу : Закон від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 18.05.2023).
6. Кісіль Н. В. Підготовка судових експертів: сучасні підходи та можливості підвищення ефективності. Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайнівські читання») : мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24.12.2020); за ред. акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка і проф. В. Л. Федоренка.

НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції. Київ, 2020. С. 179–185.

7. Проект закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 18.05.2023).

8. Проект закону про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів від 22.11.2021 р. № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 18.05.2023).

Алексейчук Вікторія Іванівна,
*заступник завідувача Київського відділення ННЦ
«ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» МІОУ
з науково-методичної роботи та післядипломної
освіти, кандидат юридичних наук, доцент*

ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ (В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ)

Вступ. Вже понад рік в Україні триває повномасштабна війна, під час якої агресор без жодних ознак логіки й людяності, цинічно і жорстоко знищує людей, їх долі, будинки, міста, намагаючись силою, боєм і страхом досягнути недосяжного – підкорити незалежну державу, її народ, привласнити її території. Жахливі наслідки війни в Україні збільшуються щодня, але разом з тим збільшується і стійкість українців, прагнення вибороти справедливу перемогу, забезпечити заслужене суворе покарання вбивць, якнайшвидше відновити гідне життя громадян України, можливість спокійно жити, працювати, навчатися, відпочивати, народжувати і виховувати щасливих дітей.

Відновлення України – це не про «після війни», це – про «відразу, під час і зараз», не гаючи жодного дня і хвилини. Саме так, віддано і наполегливо, сьогодні працюють судові експерти: виїждять на місця події, досліджують тіла вбитих, зруйновані й згорілі будівлі, фрагменти смертоносних снарядів, аналізують заклики колаборантів, психічний стан постраждалих та ін.

Війна проти України поставила нові завдання та виклики перед суспільством й державою, серед яких – нагальна потреба належного й швидкого реагування на факти злочинів, здійснення їх розслідування та формування якісної доказової бази з метою забезпечення невідворотного притягнення до відповідальності кожного злочинця.

Судові експерти посідають одну з ключових позицій в процесі розслідування порушень законів і звичаїв війни, безпосередньо працюють з наслідками варварських дій, ретельно вивчають і фіксують доказову інформацію, надають відповіді на питання слідства, які потребують залучення спеціальних знань. Умови діяльності судових експертів сьогодні містять високий ризик небезпеки: як на місці події (де можуть залишатися прихованими вибухонебезпечні предмети), так і на робочому місці експерта (внаслідок непередбачуваних атак нападника). Можливість збирання інформації на тимчасово окупованих територіях і в зонах активних бойових дій взагалі обмежена.

Негативним супутнім фактором війни є закономірні втрати професійних кадрів в судово-експертній галузі (причини якого також пов'язані з питаннями безпеки, потребою евакуації, вступом працюючих експертів на службу до Збройних Сил України, несприятливістю умов праці у зв'язку з частими тривогами, вимкненням світла на робочому місці експерта при неможливості працювати дистанційно за специфікою експертної діяльності тощо). За обставин скорочення числа експертів в Україні водночас збільшився ступінь затребуваності окремих видів експертиз, з'явилися нові завдання. Зокрема, відповідно до результатів Оперативного моніторингу правосуддя в умовах війни, 2022, проведеного Міністерством юстиції України, в порівнянні з 2021 роком в Україні за перше півріччя 2022 року збільшився попит на будівельно-технічні експертизи (на 38%), експертизи зброї (на 54 %), пожежно-технічні експертизи (на 60 %), товарознавчі (на 17 %), вибухово-технічні (на 66 %), автотоварознавчі (на 36 %), інженерно-екологічні (на 56 %), військові (на 85 %), психологічні (на 51 %), лінгвістичні (на 39 %), що пов'язано з потребою розслідування неухильно зростаючого числа кримінальних діянь агресора проти громадян України [1, с. 127]. Стрімке зростання потреби на

вказані види досліджень ставить на порядку денному підготовку нових експертних кадрів.

Питання підготовки судових експертів висвітлено в роботах науковців і практиків: Л. Головченко, М. Даньшина, В. Журавля, О. Катараци, Н. Клименко, О. Ключова, П. Петковича, Е. Сімакової-Єфреми, В. Шепітька, В. Шевчука, М. Щербаковського, Ю. Черноус, С. Чернявського та інших дослідників. Водночас, більшість досліджень не враховує специфіку умов діяльності судового експерта, яка існує на сьогодні, і відповідні корективи, які є мають бути запроваджені і у змісті, засобах навчання, і у формах, періодичності професійної підготовки,

Окреслені проблеми сьогодення у сфері судової експертизи демонструють важливу роль у забезпеченні потреб правозастосовної практики професійними експертними кадрами, здатними не лише кваліфіковано вирішувати поставлені питання, а й працювати в непростих умовах, швидко сприймати сучасні зміни як в організації, так і в матеріально-технічному забезпеченні судово-експертної діяльності. Попри загрози війни розвивається науково-методична робота Інститутів та Центрів судової експертизи, корегується законодавство, удосконалюється матеріально-технічна база, що безумовно свідчить про потребу врахування інтенсивності цих процесів з метою оптимізації професійної підготовки судових експертів.

Постановка завдання. Метою доповіді є пропонування шляхів розв'язання проблемних та актуальних питань підготовки судових експертів та підвищення їх кваліфікації з урахуванням завдань з відновлення України, виокремлення основних принципів побудови системи професійної підготовки судових експертів.

Результати. В науковій доктрині обґрунтовано порушуються питання і щодо рівня освіти, на якому має здійснюватися підготовка судових експертів, і щодо суб'єктів здійснення підготовки: 1) у закладі вищої освіти – шляхом опанування окремої спеціальності «Судова експертиза» (на рівні бакалавра, магістра) з уніфікованими державними освітніми стандартами з урахуванням спеціалізації у межах інших галузей знань) [Див.: 2 с. 29-30; 3, с. 34-35 та ін.]; 2) в експертній установі – на рівні післядипломної освіти у формі проходження навчальних курсів і стажування на базі наявної вищої освіти, з урахуванням специфіки завдань судової експертизи.

пертизи, пов'язаних зі здійсненням правосуддя, які має перейняти майбутній судовий експерт від досвідчених колег, та пристосованості технічної бази; 3) існують пропозиції щодо запровадження форм індивідуальної підготовки приватними судовими експертами (самоврядними організаціями) професійних експертних кадрів.

Так, вчені з Республіки Молдова на підставі аналізу основних підходів до професійної підготовки судово-експертних кадрів у різних державах наголошують на тому, що спеціалісти з природничою або технічною базовою освітою, які залучаються до роботи в судово-експертних установах, здебільшого не володіють основами матеріального та процесуального права, криміналістики та теорії судової експертизи. При цьому стажування й курси, на думку науковців, не дають необхідних глибоких знань основ процесуального права та криміналістики, що призводить до експертних помилок та упущень [Див.: 3, с. 34]. Погоджуючись в цілому з наведеними доводами, зауважимо, що класичні заклади вищої освіти не завжди здатні забезпечити технічну базу, подібну дійсним умовам експертної діяльності, надати достатнє для формування професійних вмінь та навичок коло об'єктів дослідження, створити умови й атмосферу справжньої експертизи, відчути специфіку нетипових ситуацій тощо, до того ж поділ експертів на спеціалізації призведе до нерентабельності навчального процесу (1 наставник-викладач на 1-3 студентів-дослідників протягом всього навчального курсу по кожній з дисциплін).

Проведення навчання на базі самоврядних організацій та окремих судових експертів також не здатне вирішити проблему оптимізації навчання. Позитивним є те, що існуватиме індивідуальний підхід в побудові плану і графіку освітнього процесу, але технічне забезпечення й якість викладу правових і процесуальних питань може виявитись недостатнім і складним у фінансовому плані.

Заслугує уваги пропозиція О. Курдеса щодо запровадження інституту наставництва в системі навчання судових експертів на етапі адаптації щойно прийнятого на посаду судового експерта до своєї професійної діяльності [4, с. 52-53]. Вчений вбачає доцільним застосування інструментів стимулювання наставника, щоб його інтерес до підопічного був мотивованим.

Нерідкою є критика існуючої системи підвищення кваліфікації судових експертів (з періодичністю її проходження раз на три роки, тим більше для судових експертів державного сектору – в умовах експертної установи, де не завжди наявні профільні структурні підрозділи з моніторингу і впровадження змін у сфері судово-експертної діяльності, а велике навантаження на судових експертів призводить до формалізації підвищення кваліфікації, або взагалі – його відсутності). Вочевидь, такі підходи не забезпечують вирішення завдань щодо підтримання знань, вмінь та навичок судових експертів в постійному актуальному стані.

В умовах війни актуальною потребою є забезпечення судових експертів сучасними технічними засобами, які дозволяють безконтактно працювати з окремими групами досліджуваних об'єктів, фіксувати їх стан, місце розташування, незалежно від доступності й масштабності (БПЛА), здійснювати їх безпечно вилучення, знешкодження. З метою розрахунку розміру відшкодування пошкодженого (зруйнованого, знищеного) майна існує потреба застосування сучасних технологій 3-D моделювання (3-D сканери). Гостра потреба в подібних технічних засобах на сьогодні частково вирішується завдяки міжнародній допомозі, запровадженню виробництва вітчизняних аналогічних засобів. Передумовою ефективного застосування вказаних сучасних технічних засобів в судово-експертній діяльності є належне опанування експертами навичками застосування новітньої техніки. На сьогодні, у зв'язку з високовартісністю згаданих технічних засобів, спостерігається «страх застосування інновацій» в повсякденній професійній діяльності судових експертів.

Особливо актуальними сьогодні, з урахуванням посилення ролі міжнародних інституцій кримінальної юрисдикції в умовах масштабної війни, стають пропозиції окремих науковців щодо розвитку системи міжнародних стажувань судових експертів [5, с. 91]. Фінансування такого навчання для українських експертів сьогодні може бути менш затратним (з урахуванням активної допомоги багатьох країн).

З урахуванням загальних тенденцій щодо впровадження в українському законодавстві засад дистанційного здійснення діяльності та в умовах існуючої небезпеки, економії робочого часу експерта

при надмірному навантаженні активно дискутується питання урізноманітнення інструментів діджиталізації праці судових експертів (впровадження системи електронного експертного провадження, електронних архівів наглядних проваджень, автоматизованого розподілу доручення проведення експертиз тощо) [Див.: 6, с. 250]. Поряд з цим все частіше підіймається питання розширення можливостей дистанційного навчання і самоосвіти судових експертів, створення відповідних відкритих мережевих освітніх ресурсів з питань судової експертизи і криміналістики, які могли б сприяти систематичному підвищенню кваліфікації судових експертів у будь-який зручний для них час і місці [Див.: 7, с. 301; 8, с. 308 та ін.]. Ефективність таких інформаційних платформ потребує:

1) закріплення таких форм навчання на нормативно-правовому рівні (доцільно передбачити в законі систематичний механізм підвищення кваліфікації з фіксацією його результатів у визначених формах, на заміну періодичному (раз на кілька років) навчанню і переатестації; формальна переатестація не вирішує завдання актуальності знань і вмінь експерта, містить корупційні ризики в її проходженні, а стимулювання самоосвіти експертів (шляхом премій, посадових підвищень, зростання рейтингу і авторитету експерта) на фоні впровадження безстроковості чинності Свідчення на право здійснення експертної діяльності – можуть бути більш ефективними і сприятливими методами формування відповідального ставлення і зацікавленості експертів;

2) організаційної визначеності (має бути власник платформи, статус якого повинен також бути нормативно визначеним, що включатиме обов'язки постійного моніторингу і висвітлення змін законодавства, методик, перевірки якості і достовірності матеріалу, який розміщується на платформі, міститиме пропозиції щодо освітніх заходів, стажувань, майстер-класів тощо, наділятиме повноваженнями щодо залучення лекторів, тренерів та ін., постійно оновлюватиме контент);

3) матеріально-технічного забезпечення (наявність фінансування такої централізованої платформи з державного бюджету, в т. ч. на організацію освітніх заходів, оплати праці залученого персоналу тощо);

4) запровадження зручних, позбавлених бюрократичних процедур, форм контролю (наприклад, шляхом самостійного відображення (занесення) результатів навчання, інших заходів з підвищення кваліфікації судовими експертами в своїх електронних кабінетах на єдиній платформі, автоматичне оповіщення щодо строків, оновлення законодавства, автоматизація системи набору балів тощо);

5) створення єдиної платформи судових експертів (на заміну існуючому державному реєстру з обмеженими можливостями та інформативністю), яка спростить вибір експерта завдяки більшій презентативності судових експертів (їх досягнень, знань, науковій і практичній активності, відгуках тощо).

Висловлені в професійній спільноті пропозиції щодо можливості наділення функціями професійної підготовки судових експертів самоврядних організацій видаються сумнівними, оскільки буде відсутня будь-яка відповідальність за якість і постійність здійснення такого навчання.

Висновки. Таким чином, система професійної підготовки судових експертів має відповідати принципам:

– *гнучкості* (передбачати механізми своєчасного (систематичного) доведення до відома експертів змін законодавства, які в умовах війни є більш частими, нових можливостей окремих видів судових експертиз, нових методик). З цією метою доцільно визначити єдиного відповідального суб'єкта, який зобов'язаний здійснювати організацію навчання, стажування судових експертів (в тому числі формування навичок вільного володіння прийомом застосування сучасного технічного обладнання, особливостями нових експертних методик тощо);

– *мотивованості* (законодавчо передбачити інструменти, які стимулюватимуть експертів до навчання новому: відхід від практики періодичної переатестації у «зачинених кабінетах» до постійного підвищення рейтингу (відвідування тренінгів, участь в наукових розробках, видання посібників, проведення навчання інших експертів тощо);

– *діджиталізованості* (доповнення традиційного реєстру судових експертів корисним функціоналом: портфоліо досягнень експертів, рівень навантаженості, інструменти автоматичної актуалізації інформації, впровадження системи контролю щодо

професійного розвитку судового експерта; автоматизація процесів документообігу, як внутрішнього, так і з замовниками судової експертизи через так звані «електронні кабінети»);

– *професійності та інтегрованості* (навчати мають ті суб'єкти, які не лише є досвідченими професіоналами, а мають вміння, час і бажання навчити інших; професійність не повинна обмежуватись державними кордонами; заохочуватись мають підвищення кваліфікації в експертних установах інших країн; опанування нових технічних засобів та методів тощо);

– *правової визначеності* (доцільним є запровадження на законодавчому рівні єдиних підходів щодо класифікації видів судових експертиз, процедури визначення предмету кожного з них, закріплення засад та механізму уніфікації програм підготовки та експертних методик, єдиного міжвідомчого суб'єкта з оцінки професійної придатності, прозорої системи підвищення кваліфікації з варіативними її формами й видами, закріплення правових засад функціонування Єдиної інформаційної платформи судових експертів (ЄПІСЕ), розширеного функціоналу Державного реєстру судових експертів, «електронних кабінетів судових експертів» зі зручним і інформативним функціоналом, інтеграції Державного реєстру судових експертів до міжнародних подібних реєстрів, врегулювання питань забезпечення роботи і фінансування ЄПІСЕ та ін. Вирішення таких питань передбачає комплексний підхід до змін законодавства у сфері експертного забезпечення правосуддя, перш за все, прийняття нового Закону «Про судово-експертну діяльність»);

– *універсальності* (доцільно визначити на нормативно-правовому рівні механізм спільних науково-методичних розробок українських та іноземних дослідників, впровадження єдиних методологічних засад різних видів експертиз, поширення практики спільної діяльності не лише у науковій сфері, але й в практиці проведення експертиз, що в свою чергу сприятиме усуненню прогалин в науково-методичному забезпеченні окремих видів судових експертиз в Україні, які утворились внаслідок його дерусифікації).

Список використані джерел:

1. Оперативний моніторинг правосуддя в умовах війни, 2022, проведений Міністерством юстиції України. Електронний ресурс – режим до-

ступу: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/07/15/20220715134043-37.pdf>

2. Даньшин М. В., Бабарицький О. В. Щодо проблеми фахової підготовки судового експерта // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конференції-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Х. : Право, 2021. С. 28-30.

3. Катарара О. С., Петкович П. П., Присєкару В. А. О подготовке судебно-экспертных кадров в Республике Молдова // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конференції-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Х. : Право, 2021. С. 33-35.

4. Курдес О. В. Щодо необхідності започаткування інституту наставництва в системі підготовки судових експертів // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конференції-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Х. : Право, 2021. С. 52-54.

5. Шевчук В. М. Правові, організаційні та методологічні проблеми удосконалення експертного забезпечення правосуддя в сучасних умовах // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конференції-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Х. : Право, 2021. С. 90-92.

6. Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт 2022 / відп. ред. к. ю.н. Олійник О. М. Електронний ресурс – режим доступу: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/01/19/20230119122151-21.pdf>

7. Агапова О. В. «Відкритий освітній ресурс: судова експертиза». Крок до модернізації методів підготовки судових експертів // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конференції-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Х. : Право, 2021. С. 301-302.

8. J. Grasis, K. Palkova Open educational resource and forensic science: challenges and future perspectives for the higher education // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конференції-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Х. : Право, 2021. С. 308-309.

Бендовський Григорій Валерійович,
*Начальник сектору № 2 Випробувального
центру ТОВ «ЛАБОРАТОРІЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ
КРИМІНАЛІСТИКИ»*

Денисенко Сергій Михайлович,
*Виконавчий директор ТОВ «ЛАБОРАТОРІЯ
КОМП'ЮТЕРНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ»*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Ефективний розвиток судової експертології в Україні тісно пов'язаний з успішним проведенням державної політики, спрямованої на належне забезпечення судово-експертної діяльності. Так як цей напрям є однією з багатьох сфер державного регулювання, його необхідно періодично переглядати та реформувати згідно з міжнародними стандартами використання спеціальних знань у кримінальних справах.

Сучасна Україна стикається з важливими викликами в галузі судової реформи. Однак успіх цих реформ значно залежить від ефективності державної політики у забезпеченні судово-експертної діяльності. Для досягнення міжнародних європейських стандартів і використання сучасних досягнень науки і техніки в цій галузі необхідні системні поліпшення і реформи.

В Україні існує розгалужена система нормативно-правових актів, що регулюють судово-експертну діяльність. Суспільні відносини, які потребують правового регулювання в цій галузі, є складними та специфічними. Це ставить перед державою і науковцями нові виклики і завдання, які потребують ретельного вивчення і вирішення.

Одним з важливих аспектів забезпечення незалежності та правильності висновків судового експерта є ефективне проведення державної політики щодо належного забезпечення судово-експертної діяльності, а також врахування міжнародних стандартів у цій сфері. Важливо надати судовим експертам всі необхідні ресурси

та умови для безупинної й незалежної роботи, що є ключовими гарантіями їхньої компетентності та правильності проведених експертиз, а також створити необхідні умови для його роботи, як це передбачено в частині 1 статті 7 Закону України «Про судову експертизу». Враховуючи це, стає очевидним, що обговорення проблем, пов'язаних із науково-методичним забезпеченням проведення судових експертиз, є актуальними і потребують уваги.

Методичне забезпечення стосується трьох аспектів: по-перше, це формування на державному рівні єдиного підходу до порядку розробки, впровадження, використання та оптимізації методів та методики судово-експертних досліджень (макрорівень); по-друге, це уніфікація на локальному рівні окремої галузі наукового знання стандартів проведення певних вузькоспеціалізованих досліджень (мезорівень); по-третє, це визначення меж автономності експерта при виборі методів та методики під час виконання доручення на проведення експертизи у кримінальному провадженні (мікрорівень). Надання належних умов для роботи судових експертів є пріоритетним у методологічному забезпеченні. Важливо розробляти алгоритми дій, які допоможуть зменшити суб'єктивізм і впровадити нові експертні технології. Це дасть можливість отримувати більш точні і достовірні результати експертиз з ефективнішим використанням ресурсів і меншими витратами часу. [2]

Загальноприйнятою практикою є класифікація наукових заходів на три основні види: науково-теоретичні, науково-практичні і науково-технічні. Працівники вищих навчальних закладів активно займаються науковою та навчально-педагогічною діяльністю, що є їх основною сферою роботи. Одним з першочергових результатів цієї діяльності є розробка науково-методичних матеріалів, таких як навчальні підручники, посібники та інша література, які спрямовані на підтримку навчального процесу. З іншого боку, якщо викладач не має достатнього практичного досвіду, результати його роботи можуть бути сумнівними. Він може обмежитись лише частковим або одностороннім описом предмета дослідження, не враховуючи повний контекст і актуальність. Крім того, він може використовувати застарілі або неефективні техніко-криміналістичні прийоми, а його рекомендації можуть навіть завдати шкоди під час проведення експертизи або використання

техніко-криміналістичних методів у розслідуванні. У випадку, коли викладач не має практичного експертного досвіду, його результати науково-методичної роботи можуть стати сумнівними. Це може призвести до неповного або однобічного опису предмета дослідження, а також до використання застарілих та неефективних методів у криміналістиці. Більш того, такий викладач може давати рекомендації, які можуть завдати шкоди під час проведення експертизи або використання техніко-криміналістичних методів під час слідчих дій. Це стосується випадків, коли його обмежений досвід ускладнює правильну оцінку та вибір оптимальних методів для розслідування. З урахуванням цих обставин важливо забезпечити, щоб викладачі науково-методичних матеріалів у галузі криміналістики мали не лише теоретичні знання, а й практичний досвід, який дозволить їм забезпечити якісний та актуальний підхід до своєї роботи.

У випадку, коли науково-методичні розробки здійснюються підприємствами або організаціями, що спеціалізуються на розробці експертно-криміналістичного обладнання та методичних матеріалів, ситуація має свої особливості. Основна мета таких комерційних компаній полягає в отриманні прибутку від продажу цих засобів. Збільшення прибутку, в свою чергу, є стимулом до створення високоякісного продукту. У цьому контексті, науково-методичне забезпечення виступає як додаток до технічних та програмних рішень. З іншого боку, це охоплює інструкції, методики та методичні рекомендації, які пояснюють, як ефективно використовувати продукцію компанії для досягнення потрібних результатів. Важливо, щоб результати досліджень відповідали всім критеріям, таким як об'єктивність, наукова обґрунтованість та достовірність.

Експерти-практики залучаються до семінарів, конференцій та розширених нарад де розглядаються як теоретичні, так і технічні питання, однак вони можуть бути віднесені до категорії науково-практичних. Це пояснюється тим, що обговорювані питання в основному стосуються використання наукових методів у практичній судово-експертній діяльності.

М. М. Надіжко у статті « Деякі питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі СБ України (на прикладі комп'ютерно-технічних досліджень)» зазначає, що най-

більш ефективною, [...] є розробка науково-методичних матеріалів самими судово-експертними установами. Зумовлено це тим, що експерти краще за інших знають свої потреби в методиках, можливості технічного забезпечення тощо. До позитивних рис також можна віднести широкі можливості апробації та накопичення статистичних даних. Разом з тим тут також є негативні моменти. Науковою роботою експертам часто доводиться займатися паралельно зі своєю основною роботою – виконанням експертиз. Якщо врахувати значну завантаженість експертів (в окремих випадках експертизи розписані на декілька років вперед), можна зрозуміти, що для якісної наукової роботи елементарно не залишається часу.[1]

Варто відзначити, що недавно з'явився новий перспективний напрямок для судових експертів, що стосується отримання необхідних науково-методичних матеріалів. У контексті гармонізації законодавства України з міжнародними стандартами та застосування досвіду європейських країн у галузі судово-експертної діяльності, методики експертних досліджень також пристосовуються до міжнародних стандартів та узгоджуються з методиками, що використовуються в Європі. Це дає змогу судово-експертним установам отримувати передові науково-методичні матеріали від провідних країн світу, які вже успішно пройшли апробацію та впроваджені в міжнародну судово-експертну практику.

Різні організації докладають значних зусиль для розвитку науково-методичного забезпечення у сфері криміналістики. Переважно, їхня робота зосереджується на формулюванні стандартних наукових завдань для оцінки якості доказів і впорядкування процесів збору та аналізу. Європейська мережа інститутів судової експертизи (ENFSI), заснована в 1995 році, до якої входять 67 інститутів з 36 європейських країн. Метою ENFSI є підвищення якості судової експертизи, включаючи взаємний обмін інформацією по всій Європі.

AAFS (Американська академія судових наук) – це товариство професіоналів судової експертизи, засноване в 1948 році. Суспільство базується в Колорадо-Спрінгс, штат Колорадо, США. AAFS є багатопрофільною професійною організацією, яка забезпечує лідерство в розвитку науки та її застосування в правовій системі. Вона має з понад 70 членів з різних країн, а нинішній

президент – з Нідерландів. Цілі AAFS полягають у сприянні професіоналізму, чесності, компетентності, освіти, стимулюванні досліджень, вдосконаленні практики та заохоченні співпраці в галузі судової експертизи.

З 13 по 17 лютого 2023 року відбулася 75-а конференція Американської академії судових наук (AAFS), яка проходила у Сполучених Штатах Америки в Орlando, в якій вперше в історії України взяла участь заступник КНДІСЕ Наталія Нестор.[3]

На нашу думку створення подібної щорічної конференції під патронатом Міністерства юстиції дозволить залучити науковців, експертів-практиків та виробників криміналістичної техніки для спільної участі у дослідженнях з метою вивчення питань, які вважаються важливими для обговорення та вирішення для належного сприйняття доказів, що ґрунтуються на науковому обґрунтуванні та наукових засадах. А також для створення завдань виробникам криміналістичної техніки та програмних продуктів. Окрім взаємодії з вітчизняними та закордонними інституціями в галузі судової експертизи, така конференція матиме наступні переваги:

- створення послідовної та стандартизованої структури для розвитку науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності;
- розроблення механізмів впровадження майбутніх цифрових технологій в судово-експертну діяльність;
- визначення потреби у конкретних технологічно-залежних інструментах;
- впровадження передового досвіду та методів проведення судових експертиз.

Список використані джерел:

1. Надіжко М. М., Деякі питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі СБ України (на прикладі комп'ютерно-технічних досліджень), URL: <http://journals.urau.ua/ispss/article/view/196089>. (дата звернення: 25.05.2023).
2. Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. URL: <https://scholar>.

google.com/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=YswB34EAAAJ&citation_for_view=YswB34EAAAJ:UeHWp8X0CEIC (дата звернення: 25.05.2023).

3. Україна вперше взяла участь у конференції Американської академії судових наук в Орландо, США, URL:<https://kndise.gov.ua/ukrayina-vpershe-vzyala-uchast-u-konferencziyi-amerykanskoji-akademiyi-sudovyh-nauk-v-orlando-ssha/> (дата звернення: 25.05.2023).

Чечіль Юрій Олексійович,
*Директор Українського науково-дослідного
інституту спеціальної техніки та судових
експертиз Служби безпеки України, доктор
філософії у галузі права*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУДОВО- ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: БАЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕРЕЖІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ (ENFSI)

Дотримання прав і свобод людини, визначених і гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, в тому числі забезпечення права на справедливий суд, вимагає постійного розвитку можливостей судової експертизи задля забезпечення її ефективності, надійності та достовірності результатів. З цією метою Європейською мережею судово-експертних установ (далі – ENFSI) розроблено низку програмних документів та актів стратегічного планування, аналіз яких дає можливість визначити основні тренди розвитку судово-експертної діяльності в ЄС на найближчі роки.

Йдеться про План дій Європейського простору судової експертизи 2.0 (далі – EFSA 2.0), затверджений Радою Європейського Союзу на її 3936-му засіданні, що відбулося 9 березня 2023 року [1]. План дій EFSA 2.0 визначає основні вектори розвитку галузі судової експертизи в Європейському союзі (далі – ЄС) до 2030 року.

Однією із центральних ідей цього програмного документу є впровадження нових технологій та цифровізація як процесу судо-

вої експертизи, так процедур адміністрування судово-експертною діяльністю.

Зокрема, пропонується посилити роль біометричних даних в ідентифікації та автентифікації особи. При цьому дискутуються питання можливості і допустимості отримання, використання та обліку біометричних даних, впровадження інструментів на основі штучного інтелекту. Розробники цього документу свідомі викликів, що постають у зв'язку із використанням зазначених інструментів у процесі судової експертизи та наголошують на необхідності легітимації їх застосування у законодавстві ЄС.

Питання діджиталізації судово-експертної діяльності активно обговорюються і в Україні. Зокрема, за сприяння Проєкту ЄС «Право-Justice» було проведено круглий стіл, присвячений питанням ІТ забезпечення в судовій експертизі, під час якого було висловлено такі пропозиції: запровадження моделі автоматизованого призначення експерта для проведення того чи іншого дослідження за аналогією із системою автоматизованого розподілу справ в судах; розвиток та запровадження електронного документообігу в експертних установах та серед приватних експертів; діджиталізація робочих процесів, а саме: забезпечення можливості створення електронної форми експертного висновку та передачі електронного примірника висновку експерту всім учасникам конкретної справи; подальше збереження висновку в електронній формі на ресурсах відповідної експертної установи; опублікування на офіційних веб-сайтах експертних установ інформації про завантаженість експертної установи та окремих експертів, показники ефективності роботи експертної установи, окремих експертів тощо [2].

Звісно, окремі з названих пропозицій потребують подальших обговорень, однак акцентують увагу професійної та наукової спільноти на необхідності якнайскорішого вироблення спільних підходів до діджиталізації судово-експертної діяльності.

З розглянутим вище напрямом тісно пов'язаний ще одним аспект розвитку судової експертизи, що визнаний Планом дій EFSA 2.0 пріоритетним. Йдеться про стандартизацію та уніфікацію форматів наборів даних судової експертизи, що дозволить здійснювати обмін такими даними в інформаційних системах ЄС. Створення єдиного європейського простору обміну даними

судової експертизи визнано актуальним і необхідним. В низці інститутів судових експертиз ЄС вже розробляються підходи до обміну балістичними даними, отриманими за допомогою 3D сканерів. Однак, впровадження зазначених практик в Україні, навіть у форматі пілотного проєкту, вимагає істотного перегляду чинного законодавства.

Також Планом дій EFSA 2.0 акцентовано увагу на доцільності впровадження мультидисциплінарних підходів до використання результатів судової експертизи у кримінальних розслідуваннях та кримінальному аналізі, особливо в межах боротьби з організованою злочинністю. Такий підхід, зокрема реалізовано в Сполучених Штатах Америки, де до виявлення злочинів, пов'язаних з фінансуванням тероризму залучаються судові експерти-економісти [3]. Однак, реалізація такого підходу в Україні наразі не відповідатиме вимогам чинного законодавства. А перегляд виробленої моделі взаємодії судових експертів та правоохоронних органів потребуватиме достатньо тривалих досліджень, дискусій та погоджень.

Привертає увагу й підхід, відображений у Плані дій EFSA 2.0, до проблем забезпечення надійності результатів судової експертизи. З одного боку визнається потреба у постійному вдосконаленні і розвитку компетенції та належного рівня кваліфікації судового експерта. З цією метою пропонується проводити не лише щорічні зустрічі робочих груп ENFSI та міжлабораторні вправи, однак і запровадити одноденні, вузькоспеціалізовані семінари, які пропонується проводити як в очній, так і дистанційній формі. Варто вказати, що в Україні зазначена практика проведення короткострокових вузькопрофільних семінарів вже успішно реалізується, а отриманий досвід може стати корисним для вироблення ENFSI найоптимальнішого формату такого навчання.

Цікавою є інша складова проблеми забезпечення надійності результатів судової експерти, якою Планом дій EFSA 2.0 визнано підвищення рівня обізнаності ключових стейкхолдерів (працівників правоохоронних органів, прокурорів, судів, адвокатів) про можливість судової експертизи та межі компетенції судового експерта, оцінку висновку експерта як джерела доказів, зокрема з огляду на критерій допустимості доказів. Від так визнано, що ефективність використання усіх можливостей судової експертизи залежить не

лише від фахової підготовки експертів, однак і від знань стейкхолдерів про такі можливості. На цій проблемі також акцентується увага в Україні. Зокрема, фахівцями наголошується, що найгостріше питання строків проведення судових експертиз перебуває у прямій залежності від кількості об'єктів експертизи, повноти вихідних даних і вичерпності інформації про об'єкти дослідження, своєчасності надання відповідей на клопотання та їхньої змістовної повноти [4, с. 295]. Належна підготовка цих питань покладається на замовників судової експертизи. Саме тому поширення знань про можливості судової експертизи, збору і підготовку матеріалів про її проведення повинне перебувати у фокусі уваги професійної спільноти судових експертів та державних регуляторів цієї сфери.

Загальним трендом розвитку судово-експертної діяльності варто визнати і поширення співпраці ENFSI з усіма профільними організаціями, зокрема, Агентством Європейського Союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів (CEPOL), Європейською групою з освіти та навчання у сфері кіберзлочинності (ECTEG), Європейською мережею підготовки суддів (EJTN), Європолом, Агентством Європейського Союзу з оперативного управління великомасштабними ІТ-системами у сфері свободи, безпеки та правосуддя (eu-LISA). Така взаємодія свідчить про усвідомлення значення спеціальних знань у всіх сферах правоохоронної діяльності та визнання необхідності обміну знаннями та досвідом між різними її суб'єктами.

Отже, основними напрямками розвитку судово-експертної діяльності в ЄС варто визнати: діджиталізацію управлінських процесів у сфері судової експертизи; цифровізацію судової експертизи, застосування новітніх технологій; розширення сфери використання спеціальних знань у різних видах правоохоронної діяльності; зосередження уваги на спеціалізованій підготовці судових експертів; поширення знань про можливості судової експертизи та особливості використання її результатів у судовому процесі серед стейкхолдерів; активна співпраця та взаємодія з профільними агентствами та організаціями у сфері діджиталізації та навчання працівників правоохоронних органів і суддів.

Список використані джерел:

1. Council Conclusions № 7152/23 9 March 2023 on the Action Plan for the European Forensic Science Area 2.0. URL : <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7152-2023-INIT/en/pdf>
2. Цифровізація процесів у сфері судової експертизи. URL : <https://www.pravojustice.eu/components/protection-of-property-rights-and-enforcement>
3. Khamis M Bilbeisi, Richard T. Brown How Forensic Accounting Is Used to Combat Terrorism in the United States. 2015. URL : https://www.researchgate.net/publication/287841211_How_Forensic_Accounting_Is_Used_to_Combat_Terrorism_in_the_United_States
4. Ткаченко Н. Чинники впливу на строки проведення судових експертиз: аналіз законодавства і пропозиції щодо його вдосконалення. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. З нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. Проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 294-296

Біла Вікторія Русланівна,

головний науковий співробітник (наукової установи) Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, доктор юридичних наук, доцент

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Під час протидії збройній агресії РФ проти України твердження про істотне значення міжнародного співробітництва у різних сферах публічної діяльності набуло особливого значення. Виклики, з якими стикнулися судово-експертні установи, достатньо яскраво продемонстрували, що національна судова експертиза задля належного виконання нею функції забезпечення правоохо-

ронної діяльності повинна бути інтегрованою до міжнародної професійної спільноти [1, с. 132].

Питанням організації міжнародної взаємодії у сфері судово-експертної діяльності також приділялась увага на рівні Міністерства юстиції України, Європейської мережі інститутів судових експертиз (далі – ENFSI), проєктів Європейського Союзу (далі – ЄС) та Ради Європи (далі – РЄ) в Україні. Однак переважна більшість зазначених досліджень, дискусій, обговорень стосувалась залучення іноземних експертів до проведення судових експертиз за кордоном, визнання результатів судових експертиз проведених за кордоном [2, с. 177-232]. Втім проблематика міжнародного співробітництва у судово-експертній діяльності не обмежена цими аспектами і є набагато ширшою. На думку Клименко Н. І., Купрієвич О. А. міжнародне співробітництво експертних установ здійснюється з метою обміну досвідом, врахування сучасних досягнень науки і техніки, виключення дублювання науково-методичного забезпечення регіонального розподілу задач між судово-експертними установами, створення профільних експертних напрямів [1, с. 132].

Чинний Закон України «Про судову експертизу» орієнтує на такі напрями міжнародного співробітництва: проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави (ст.. 22); залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз (ст.. 23); міжнародне наукове співробітництво (ст..24) [3].

Також до напрямів міжнародного співробітництва відносять міжнародну правову допомогу в судових провадженнях, яка реалізується з урахуванням норм і принципів міжнародного права, акредитацію судово-експертних установ за міжнародними стандартами на відповідність вимогам ISO/IEC 17025 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій» і EN ISO/IEC 17020 «Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів інспектування» з урахуванням ІІАС-G19:08/2014 31, а також участь у роботі Європейської мережі інститутів судових експертиз (далі – ENFSI) [4, с. 156; 5, с. 176].

Презентовані підходи до змісту форм міжнародного співробітництва у судово-експертній діяльності характеризують його як складне і комплексне явищем. Від так його розгляд повинен

відбуватись з різних зрізів, а саме в інституційному та змістовно-функціональному аспектах.

Варто погодитись, що інституційний розвиток міжнародної співпраці відбувається на декількох рівнях: – з державними експертними органами інших країн на рівні Міністерства юстиції України; – з експертними органами інших країн на рівні окремих експертних установ України; – з міжнародними експертними організаціями на рівні окремих експертних установ України [6, с. 146].

Змістовно-функціональний аспект відображатиме ті основні функції і завдання, що виконуються суб'єктами судово-експертної діяльності.

Так, міжнародне співробітництво під час проведення судових експертиз включатиме як організаційно-правові питання залучення іноземних судових експертів до проведення експертиз в Україні, так і участь національних судових експертів до проведення судових експертиз закордоном. Більшість зазначених питань врегульовані положеннями національного процесуального законодавства, міжнародного законодавства у сфері міжнародної правової допомоги, в тому числі щодо створення спільних слідчих груп (ЖТ). В той же час виникає низка питань, вирішення яких потребує вироблення спільних підходів та внесення змін до чинного законодавства, а саме: можливість проведення іноземними судовими експертами судових експертиз в Україні самостійно, питання отримання/передачі об'єктів дослідження для проведення судової експертизи в Україні/ закордоном, оплата праці судових експертів, участь у заходах міжнародного співробітництва приватних судових експертів.

Міжнародне наукове співробітництво за чинною ст. 23 Закону України «Про судову експертизу» включає: проведення спільних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, обмін стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями; здійснення спільних видань в галузі судової експертизи і криміналістики» [3]. Додатково до заходів міжнародного наукового співробітництва іноді відносять: координацію наукових досліджень, взаємне рецензування наукових робіт та експертних висновків, проектна співпраця по грантам [6, с. 146].

Питання рецензування експертних висновків іноземними судовими експертами як форми міжнародного наукового співробітництва є достатньо дискусійним, в той же час проєктна співпраця є одним із актуальних та необхідних напрямів, що набиратиме обертів із поглибленням інтегрованості судово-експертних установ України у європейський простір судової експертизи.

Окремим напрямом міжнародного співробітництва у галузі судово-експертної діяльності варто визнати участь у роботі міжнародних професійних об'єднань. Однією із найдосліджених у національних фахових колах є спільнота ENFSI. Роботі з цією організацією присвячено багато напрацювань. В той же час окремі інновації, що пропонуються у програмних документах ENFSI можуть бути реалізовані в Україні лише частково з огляду на особливості чинного законодавства, а також існування в Україні низки сидів судових експертиз, які у ЄС не здійснюються судовими експертами. В той же час робота у робочих групах ENFSI, вивчення посібників кращих практик та настанов за видами судових експертиз дозволяє достатньо повно уявити напрями розвитку й сучасні тренди судової експертизи.

Членство в ENFSI є окремим напрямом міжнародного співробітництва у судово-експертній діяльності, яке на варто об'єднувати зі співпрацею із іноземними науковими установами, закладами вищої освіти, дослідницькими центрами. ENFSI – це прототип органу професійного самоврядування судових експертів, що фінансується як за рахунок членських внесків, так і через прямі гранти ЄС та РЄ, його окремі рішення (програмні та стратегічні документи) затверджуються керівними органами ЄС і мають вагоме значення для подальшого розвитку судово-експертної діяльності.

Тому іншим напрямом міжнародного співробітництва варто визнати співпрацю із міжнародними організаціями, такими як Консультативна місія Європейського Союзу (КМСЄ), Агентство Європейського Союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів (CEPOL), Європейська група з освіти та навчання у сфері кіберзлочинності (ECTEG), Європол, Управління ООН з наркотиків і злочинності (УНП ООН). Робота з цими міжнародними організаціями дозволяє комплексно уявити можливості використання спеціальних знань у різних видах правоохоронної ді-

яльності, з'ясувати потреби практики та нові технології, що поки не впроваджені у судово-експертну діяльність, однак широко використовуються фахівцями суміжних галузей.

Загалом у змістовно-функціональному аспекті міжнародне співробітництва у галузі судово-експертної діяльності доцільно об'єднати у такі напрями: міжнародне співробітництво під час проведення судових експертиз; міжнародне наукове співробітництво; участь у роботі міжнародних професійних об'єднань; співпраця із міжнародними організаціями; удосконалення існуючих та створення нових методів та методик судової експертизи, їх стандартизація та валідація [6, с. 146]; стандартизація та акредитація судово-експертних установ за міжнародними стандартами; професійна підготовка та підвищення кваліфікації судових експертів.

Отже, питання міжнародного співробітництва у судово-експертній діяльності є багатоаспектним і потребує детального вивчення та аналізу, а його ефективне здійснення – оновлення чинного законодавства.

Список використані джерел:

1. Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. С. 130-134
2. Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт 2022 / відпов. ред. к. ю.н. Олійник О. М. Київ : Майстер книг. 2023. 646 с.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
4. Клюєв О. М. До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018 Випуск 18. С. 154-162
5. Кіпоурас П., Овсяннікова І. Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Випуск 3 (25). С. 169 – 184.
6. Яценко І. І. Загальна характеристика міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи: адміністративно-правовий аспект. *Наукові записки: серія право*. 2019. № 4. С. 142-148

Дзюбак Катерина Миколаївна,
*головний судовий експерт торії економічних
досліджень, Одеський науково-дослідний інститут
судових експертиз Міністерства юстиції України,
кандидат економічних наук*

ДЖЕРЕЛА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ УКРАЇНИ, СПРИЧИНЕНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ

Вступ. Російське вторгнення в Україну спричинило широко-масштабну шкоду, масові людські жертви, колосальне руйнування інфраструктури та економічної незалежності країни. Це, в свою чергу, породило новий виклик у суспільстві – визначення шкоди та шляхів відшкодування завданих збитків. Затверджена наказом Мінекономіки України та Фонду державного майна України від 18 жовтня 2022 року № 3904/1223 Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності [1], спрямована саме на визначення розміру економічних втрат підприємств, неотриманого прибутку (упущеної вигоди) та оцінки потреб у відновленні майна, зруйнованого внаслідок збройної агресії станом на дату оцінки не раніше ніж 23 лютого 2022 року. Але дана Методика не містить інформації, з яких джерел визначені таким шляхом збитки будуть відшкодовані, відсутні гарантії, що законодавчо та розрахунково обґрунтовані розміри збитків будуть в будь-якому випадку відшкодовані.

Питання, пов'язані з теоретичними та прикладними юридичними аспектами відшкодування збитків, спричинених російською збройною агресією України, привертають увагу вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: Л. Моффетт, Г. Фельбермайер, В. Афанасьєв, О. Валендюк, С. Комнатний, О. Маслов, Е. Писарева, С. Ярош та ін. Та, незважаючи на вагомі результати наукових досліджень, залишаються невизначеними питання про фінансові ресурси та механізми відшкодування таких збитків.

Постановка завдання. Метою доповіді є визначення джерел фінансування збитків України, спричинених збройною агресією Росії.

Результати. Відшкодування збитків, спричинених повномасштабною збройною агресією Російської Федерації, є ключовою частиною забезпечення ефективного засобу правового захисту в Україні. Він вимагає створення внутрішньої, національної програми відшкодування збитків, яка стикається з низкою проблем. Серед таких найгостріших проблем можна виділити дві групи: перша група стосується джерел та механізму фінансування, друга – окупованих територій.

З точки зору фінансування, програма відшкодування збитків цивільному населенню в Україні, ймовірно, коштуватиме мільярди. Мільйони потенційних жертв чекають на фінансову компенсацію/відшкодування порушених прав та свобод. Але навряд чи в умовах триваючої війни та пошкодження інфраструктури уряду України вдасться визначити пріоритети відшкодування в короткостроковій та середньостроковій перспективі. Тому створення програми справедливого відшкодування збитків потребує достатньої фінансової підтримки, яка б відповідала очікуванням жертв. Бо інакше, її відсутність, або заангажованість, зауальованість призведе до розчарування громадян країни і перешкоджатиме відновленню контролю над своїм життям та забезпеченню гідного рівня життя людей, які вимушені були стати жертвами.

Існують думки про створення цільового фонду для донорів, про що буде зазначено нижче, але якщо це не стосується конфіскованих активів, створення програми на основі добровільних пожертвувань буде явно недостатнім для адекватного відшкодування завданої шкоди.

Що стосується другої групи проблем, то мусимо констатувати, що частина України залишається під російською окупацією. Це спричиняє перепони до доступу до програм відшкодування збитків для жертв на цих територіях. У затяжних конфліктах програма відшкодування часто діє роками, якщо не десятиліттями, тому вона може бути поширена на ці окуповані території лише після їх звільнення.

Отже, постає абсолютне логічне питання: звідки взяти матеріальні (грошові та негрошові) засоби для забезпечення постійного

фінансового потоку для відшкодування понесених збитків? Міжнародна практика свідчить, що при створенні Міжнародних комісій з розгляду претензій у їх засновницьких правових документах часто передбачаються шляхи та джерела фінансування. Серед них виділяють такі: через податки, накладені на експорт відповідального суб'єкта, активи, фонди або за домовленістю між сторонами.

Цільові фонди з добровільних внесків часто створюються для підтримки репарацій жертвам війни, але вони постійно не можуть мобілізувати достатньо ресурсів для адекватного відшкодування шкоди, завданої жертвам.

Одним з джерел фінансування інституту відшкодування збитків є донори. Донорами можуть бути, наприклад, Світовий банк, МОМ (Міжнародна організація з міграції), Управління з відшкодування збитків тощо. В світовій спільності існують пропозиції щодо розробки «плану Маршалла» для України, будь-яке зовнішнє фінансування такої допомоги та розвитку також може бути спрямоване на підтримку програм відшкодування. Донори часто неохоче беруть участь у репараціях, зважаючи на свої власні правила щодо допомоги в цілях розвитку та правові наслідки репарацій за правопорушення. Процес відшкодування часто займає роки або десятиліття, він не є «одноразовою» подією, обмеженою у часі, що робить фінансування місцевих програм та заходів в середньому на 2-3 роки недостатнім для суттєвого покращення становища жертв.

Донори можуть конструктивно підтримувати програми відшкодування опосередковано, надаючи фінансування українським організаціям потерпілих та громадянського суспільства для формулювання власного порядку денного та політики щодо відшкодування, планування розподілу фінансування на поетапній основі, що дозволить організаціям потерпілих та громадянського суспільства планувати довгострокову мобілізацію, адвокацію та моніторинг відшкодування. Донори також можуть допомогти організаціям громадянського суспільства посилити програми відшкодування на місцях, заповнити прогалини у фінансуванні для підтримки надання відшкодування, наприклад, економічної підтримки переміщеним особам, які повертаються тощо.

До наступних джерел фінансування відшкодування збитків жертвам збройної агресії можна віднести заморожені активи,

пов'язані/набуті зі злочинною діяльністю (тобто війною в Україні). Але треба звернути увагу на той факт, що претендувати на такі активи можливо лише за наявності кримінального злочину, з деякими припущеннями, що злочин агресії та інші міжнародні злочини будуть відповідати цьому критерію. Тому виникає наступна колізія – доказати, наскільки заморожені активи можуть бути достатньою мірою пов'язані з порушеннями. Навіть якщо вони пов'язані, особи, які мають у них майнові інтереси, все одно матимуть право оскаржити будь-яку презумпцію або рішення про те, що такі активи можуть бути конфісковані. З цього приводу є рішення Європейського суду з прав людини від 24 червня 2021 року (у справі Імері проти Хорватії, заява № 77668/14), яким постановлено, що такий арешт і конфіскація активів не обов'язково порушує право особи або організації на власність, якщо це робиться у спосіб, який є пропорційним і дозволяє постраждалій стороні шукати засоби правового захисту для захисту своїх майнових прав – це може включати використання зворотного тягара доказування стороною того, що такі активи не є доходами від злочину [2]. Така оцінка керується принципом пропорційності, суворість санкції повинна відповідати тяжкості правопорушення, за яке вона покликана покарати.

Проте ми можемо використати світову практику (на прикладі Канади) щодо перерахування таких заморожених/арештованих активів на рахунок спеціально створеного управління арештованим майном, з якого здійснюється виключно цільове використання таких активів за наступними призначеннями:

- 1) відновлення іноземної держави, що зазнала негативного впливу внаслідок серйозного порушення міжнародного миру та безпеки;
- 2) відновлення міжнародного миру і безпеки;
- 3) компенсація жертвам серйозного порушення міжнародного миру та безпеки, грубих і систематичних порушень прав людини або актів значної корупції.

Точаться дискусії й з приводу укладання мирної угоди між Україною та країною-агресором після завершення бойових дій, яка, за найкращих правових обставин, дозволить зарезервувати такі активи для виплати репарацій в Україні.

Необхідно пригадати й Міжнародний Суд ООН, який своїм рішенням, дотримуючись принципу «повного відшкодування» за міжнародно-протиправні діяння, може присудити «глобальні» суми за завдану шкоду. Але тут необхідно врахувати наявність у потерпілої сторони обґрунтованої та великої доказової бази щодо точної оцінки ступеню та масштабу завданої шкоди. Крім того, при винесенні рішення Міжнародний суд ООН враховуватиме фінансову спроможність відповідальної держави здійснити таку компенсацію, щоб не поставити під загрозу базові потреби власного народу.

Між тим, перелічені вище, а також інші відомі форми відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок воєнних дій, такі як: контрибуції, репарації, конфіскації, реституції, субституції тощо, застосовуються тільки після завершення збройної агресії. При цьому вироблення механізму відшкодування шкоди в кожному випадку має індивідуальні риси та особливості. Як зазначають фахівці, «якщо держава перемогла у війні, то вона мала можливість виплатити компенсації потерпілим за рахунок отриманих репарацій (сум, які виплачуються переможеним для відшкодування витрат переможця) чи контрибуцій (сум, які переможець стягує з переможеного як «плату за програш»). Отже, якщо війну було програно, то потерпілі мешканці такої держави могли розраховувати лише на залишки внутрішніх ресурсів своєї країни чи милість переможця».

Тому сьогодні нагальною проблемою для нашої країни є розробка нормативно-правових актів, які б регулювали порядок відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, при цьому враховуючи не тільки період закінчення війни, а й відшкодування збитків у поточному часі, тим самим піклуючись про своїх громадян, які вимушено стали жертвами «гри великих політиків». Для цього необхідно розробити внутрішню, національну програму відшкодування збитків в Україні, яка б передбачала низку пільг для потерпілих та забезпечувала кращий доступ на місцевому рівні.

У Верховній Раді України з 18 травня 2022 року на розгляді знаходиться Проект Закону України «Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 17 травня 2022 р. № 7385, у ст. 28 якого під джерелами забезпечення відшкодування шкоди, завданою збройною агресією російської федерації, передбачено наступні:

- кошти та інше майно держави-агресора та її резидентів, інших осіб, протиправні дії яких призвели до збройної агресії проти України;

- внески юридичних та фізичних осіб;

- цільові гранти, надані іншими державами, міжнародними організаціями, фондами, що здійснюють розподіл та надання таких грантів;

- кошти та майно у формі благодійної, гуманітарної та технічної допомоги, у тому числі переданих від іноземних держав, міждержавних, міжурядових та міжнародних організацій;

- інші джерела фінансування, не заборонені законодавством.

Відшкодування здійснюється шляхом перерахування грошових коштів на користь потерпілої особи або її представників. При цьому розмір відшкодування зменшується на розмір компенсації, яка була виплачена потерпілій особі за рахунок державного бюджету України, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Минув рівно рік, а цей проект так і знаходиться на розгляді, іншого руху у бік його прийняття не спостерігається. Проте ВРУ від 23 лютого 2023 року ухвалено Проект Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» від 24 березня 2022 року № 7198, статтею 13 якого визначено джерела фінансування компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна, а саме:

- 1) кошти державного (у тому числі Фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, Фонду ліквідації наслідків збройної агресії) та місцевих бюджетів;

- 2) кошти міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів;

- 3) міжнародна технічна та/або поворотна чи безповоротна фінансова допомога;

- 4) репарації або інші стягнення з Російської Федерації;

- 5) інші джерела, не заборонені законодавством України.

В цьому контексті треба зауважити, що поняття «відшкодування збитків» та поняття «компенсація» мають певну тотож-

ність, але ж з юридичної точки зору все ж таки відрізняються, що впливає на потенційні джерела отримання коштів. Відшкодуванням є грошові кошти, які стягуються з винної сторони, яка заподіяла збитки, а отже – з країни-агресора. Натомість компенсацією вважається матеріальна підтримка, яка надається заявнику з державного (чи іншого, позаурядового) бюджету відповідно до сформованих бюджетних призначень.

На нашу думку, під час активних воєнних дій, що провадить Росія на території нашої країни, більш доречним було б залишити бюрократизм політичного навантаження та зосередитись на достатньо швидкому та гнучкому прийнятті рішень щодо акумулювання коштів для відшкодування збитків; формування єдиного, чіткого та прозорого механізму реального відшкодування збитків всім постраждалим; врахування особливостей завдання такої шкоди збройною агресією іншої держави; переорієнтації українського законодавства та правового поля до потреб сьогодення.

Висновки. Таким чином, на даний час для відшкодування завданих збитків, спричинених збройною агресією Росії, маємо теоретичне підґрунтя та міжнародну практику. Проте розробка та схвалення адміністративних процедур для відшкодування шкоди потребує від уряду України активних рішучих дій, направлених на пошук та законодавче закріплення джерел фінансування реального відшкодування збитків, не чекаючи закінчення війни.

Список використані джерел:

1. Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності : Наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 18 жовт. 2022 р. № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22> (дата звернення: 17.05.2023).

2. Моффетт Л. Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні. 2022. 73. URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads> (дата звернення: 15.05.2023).

Кримчук Сергій Григорович,
*директор Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України, доктор філософії у галузі права,
заслужений юрист України*

ЄДИНИЙ РЕЄСТР ЗБРОЇ – ЗАПОРУКА ОПТИМІЗАЦІЇ ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

Проблема регулювання обігу вогнепальної зброї в Україні існувала давно, але після вчинення РФ військової агресії проти нашої країни вона набула особливої актуальності. На сьогодні на руках у громадян близько 1 мільйон 300 одиниць зброї, саме тому для забезпечення безпеки вкрай важливим є контролювання державою процесів, пов'язаних із обігом зброї. Зброя має бути облікована, контролювана та мають бути чітко виписані правила її носіння або використання [1].

Регулювання обігу та реєстрація зброї суттєво відрізняються у різних країнах і навіть у різних регіонах чи штатах усередині країни. Деякі країни ведуть національні реєстри вогнепальної чи іншої зброї, тоді як інші можуть мати регіональні або місцеві системи. Крім того, існують міжнародні реєстри зброї, наприклад, Регістр звичайних озброєнь ООН (UNROCA), який був створений у 1991 році для документування офіційної торгівлі озброєннями між країнами шляхом добровільного розкриття інформації. Ця інформація є загальнодоступною, вона може допомогти викрити секретність з боку держави, яка не повідомляє про продаж озброєнь, якщо про них повідомила інша сторона угоди. Регістр включає такі види ручної зброї, як великокаліберні кулемети та ракетні установки, а також основні системи озброєння – бойові бронемашини, штурмові гелікоптери та ракети підвищеної дальності. Схожим інформаційним ресурсом є Стокгольмський інститут дослідження проблем миру (SIPRI), який містить звіти щодо країн, інформацію про військові витрати, постачання зброї, ембарго на постачання зброї і навіть відстежує військову допомогу між державами.

Питання щодо створення реєстру зброї у будь-якій державі завжди викликає дискусію щодо доцільності його створення,

оскільки думки щодо його ефективності, проблем конфіденційності та потенційного впливу на законних власників зброї різняться. Існування та специфіка такого реєстру, як правило, залежить від законодавчої бази у сфері обігу зброї у відповідній країні. Потенційними перевагами створення такого реєстру є:

1. У сфері правоохоронної діяльності і громадської безпеки. Реєстр дозволяє органам влади мати повну інформацію щодо володіння вогнепальною зброєю, що може допомогти в розслідуванні, запобіганні злочинам і забезпеченні громадської безпеки.

2. У сфері ліцензування та дозволів. Єдиний реєстр може допомогти у видачі та управлінні ліцензіями та дозволами на володіння вогнепальною зброєю, дозволяючи органам влади відстежувати, хто має право володіти зброєю.

3. У сфері запобігання незаконному продажу та передачі. Відстежуючи рух вогнепальної зброї, реєстр може допомогти запобігти незаконному продажу, купівлі та передачі зброї, зменшуючи ризик потрапляння вогнепальної зброї в чужі руки.

4. У сфері державної політики та досліджень. Централізована база даних може надавати інформацію управлінням і дослідникам для аналізу тенденцій, моделей і статистичних даних, пов'язаних із володінням, використанням та інцидентами з вогнепальною зброєю. Ця інформація може бути корисною для розробки науково-обґрунтованої політики держави у цій сфері.

В Україні Єдиний реєстр зброї – підсистема єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, що призначена для автоматизації обліку процесів обігу зброї до рівня стандартів операційних процедур та автоматизованого робочого місця користувача, забезпечує формування, зберігання, спільне використання і верифікацію інформації про права в сфері обігу зброї, боєприпасів до неї, основних частин зброї, які мають ідентифікаційні номери та вибухових матеріалів, об'єкти та суб'єкти цих прав.

Метою та завданнями цієї системи є:

– здійснення ефективного контролю за обігом зброї в Україні (організація взаємодії з іншими державними інформаційними ресурсами; створення системи запобігання незаконного обігу зброї; забезпечення прозорості дозвільно-реєстраційної діяльності);

– упровадження сучасної технології дозвільно-реєстраційної діяльності (автоматизація формування та обліку дозволів в електронному вигляді; створення інформаційних сервісів для громадян; залучення органів із сертифікації та суб'єктів господарювання до формування відомостей реєстру).

Об'єкти Єдиного реєстру зброї поділяють на 4 групи:

– інформаційний об'єкт «документ» – сформований програмними засобами ведення Єдиного реєстру зброї електронний документ про прийняті рішення, пов'язані з обігом предметів та поводженням із вибуховими матеріалами, факти викрадень та втрат предметів та вибухових матеріалів, засвідчений із використанням засобів електронної ідентифікації особи;

– інформаційний об'єкт «місце зберігання» – сформований програмними засобами ведення Єдиного реєстру зброї набір даних про місце, у якому зберігаються предмети та вибухові матеріали;

– інформаційний об'єкт «особа» – сформований програмними засобами ведення Єдиного реєстру зброї набір даних про фізичних або юридичних осіб, які вчиняють дії, пов'язані з обігом предметів та поводженням із вибуховими матеріалами;

– інформаційний об'єкт «предмет» – сформований програмними засобами ведення Єдиного реєстру зброї набір даних про предмети або вибухові матеріали, які досліджено органами з оцінки відповідності МВС або Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України на відповідність вимогам, установленим законодавством [2].

Метою обробки інформації в Єдиному реєстрі зброї, відповідно до Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженого наказом МВС України від 10.01.2022 № 2, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26.01.2022 за № 90/37426, є ідентифікація предметів або вибухових матеріалів; автоматизація процесів інформаційного, довідкового, організаційного та технологічного забезпечення у сфері обігу предметів та вибухових матеріалів, фіксації фактів викрадень та втрат предметів та вибухових матеріалів; забезпечення державою ефективного контролю у сфері обігу предметів та вибухових матеріалів, запобігання викраденням та втратам предметів та вибухових ма-

теріалів; сприяння своєчасності прийняття управлінських рішень у сфері обігу предметів та вибухових матеріалів та за фактами викрадень і втрат предметів та вибухових матеріалів [2].

До процесів, пов'язаних із обігом зброї, які можна буде контролювати із введенням в дію Єдиного реєстру зброї, належать:

1. Навчання (облік суб'єктів господарської діяльності, що здійснюють навчання фізичних осіб; реєстрація фізичних осіб, що отримали довідки).

2. Взяття на облік (виробництво; знайдення; добровільна здача; ввезення (імпорт).

3. Логістика (зберігання, колекціонування, експонування, перевезення тощо).

4. Зміна власника (торгівля, придбання, передача, спадкування, дарування, заохочення).

5. Ліцензування (видача ліцензії, переоформлення ліцензії, анулювання ліцензії, звуження виду господарської діяльності, розширення провадження виду господарської діяльності тощо).

6. Упорядкування дозволів (видача дозволу, переоформлення та анулювання, ведення облікових справ об'єктів дозвільної системи, ведення контрольно-наглядових справ).

7. Інформування щодо відстрілу зброї та результатів оглядів її технічного стану.

8. Ремонт / модернізація (ремонт, охолодження, нейтралізація, макетування).

9. Ведення обліку (користування, носіння, застосування, вилучення, здійснення заходів з розшуку, облік викраденої та втраченої зброї, охорона тощо).

10. Зняття з обліку (вивезення з території України (експорт), знищення).

11. Контролювання (контроль за роботою дозвільної системи, перевірка наявності дозволів, ліцензій, сертифікатів, облік приписів щодо усунення порушень, обстеження об'єкта дозвільної системи, інвентаризація предметів).

12. Захист даних (комплекс програмних, апаратних та організаційних заходів, призначений для захисту інформації).

Говорячи про доцільність використання Єдиного реєстру зброї в Україні, розглянемо потенційний ефект від його впровадження:

1. Облік повного життєвого циклу зброї.
2. Відповідальність суб'єктів господарювання за формування відомостей реєстру.
3. Перехід до використання дозволів в електронному вигляді.
4. Прозорість дозвільно-реєстраційної діяльності.
5. Дозвільно-реєстраційна діяльність як елемент електронного урядування.
6. Дієвий контроль за дотриманням законодавства в сфері обігу зброї.

Аналізуючи норми Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженого наказом МВС України від 10.01.2022 № 2, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26.01.2022 за № 90/37426, необхідно звернути увагу, що предметами обліку Єдиного реєстру зброї є не тільки вогнепальна зброя, її основні частини та боєприпаси до неї, охолощена, нейтралізована, пневматична зброя калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду, але й холодна зброя, пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також газові пістолети і револьвери та патрони до них калібру 6, 8 і 9 міліметрів, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії, а також вибухові матеріали.

Таким чином, упровадження Єдиного реєстру зброї буде мати позитивний вплив як на облік всіх процесів, пов'язаних із використанням зброї, так і на безпекову ситуацію в країні в цілому. Загалом, використання такого реєстру в Україні сприятиме покращенню контролю, безпеки та регулюванню обігу зброї з метою забезпечення громадської безпеки та підтримки правопорядку.

Список використані джерел:

1. У червні в Україні запрацює Єдиний реєстр зброї, – Ігор Клименко. Урядовий портал : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-cherвні-v-ukraini-zapratsiuie-iedynyi-reiestr-zbroi-ihor-klymenko> (дата звернення: 25.05.2023).

2. Про затвердження Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства вну-

трішніх справ : Наказ МВС України від 10.01.2022 № 2, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 26.01.2022 за № 90/37426. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-22#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

Розовик Ігор Васильович,
*начальник Державної спеціалізованої установи
«Головне бюро судово-медичної експертизи
Міністерства охорони здоров'я України», лікар
судово-медичний експерт вищої кваліфікаційної
категорії*

Ворошилов Костянтин Федорович,
*начальник Комунального закладу Київської обласної
ради «Київське обласне бюро судово-медичної
експертизи», лікар судово-медичний експерт вищої
кваліфікаційної категорії*

Петрошак Олександр Юрійович,
*завідувач відділом комісійних судово-медичних
експертиз Комунального закладу Київської
обласної ради «Київське обласне бюро судово-
медичної експертизи», лікар судово-медичний
експерт вищої кваліфікаційної категорії, кандидат
медичних наук, доцент*

**РЕФОРМУВАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ, ЩО ПРОПОНУЄТЬСЯ З УРАХУВАННЯМ
ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮРО СУДОВО-
МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ, ДЕ
ПРОХОДИЛИ ЧИ ПРОХОДЯТЬ ДО ТЕПЕРІШНЬОГО
ЧАСУ БОЙОВІ ДІЇ ЧЕРЕЗ ВІЙСЬКОВУ АГРЕСІЮ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ. ВПЛИВ ЦИХ РЕФОРМ
В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ».**

Реформування судово-медичної служби України є вкрай нагальним питанням. Війна, розв'язана росією, призвела до чис-

ленних жертв серед військових та цивільного населення. Це створює нові виклики в роботі судово-медичної експертизи: жертв необхідно ідентифікувати, випадки воєнних злочинів повинні бути належно задокументовані з метою подальших розслідувань в судах. Без єдиної централізованої системи цей процес ускладняється. Проведення реформи судово-медичної експертизи є вкрай необхідною не тільки в сфері охорони здоров'я, а й рамках судової реформи, яка є невід'ємною складовою судової експертизи.

Створення системи судово-медичної експертизи України, яка буде складатись з компонентів 3 рівнів:

- центрального рівня: «Головного» бюро та його структурних підрозділів (відділів), в тому числі науково-практичного підрозділу;
- територіального рівня: філій «Головного» бюро та (обласні Бюро) та 5-6 Центрів токсикологічно-генетичного напрямку;
- територіально-місцевого рівня: структурних підрозділів філій «Головного» бюро (районні, міжрайонні, місцеві тощо).

На даний час судово-медична служба України представлена такими експертними установами: Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», обласні та Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи. Обласні та Київське міське клінічне бюро функціонують по територіальному принципу роботи, обслуговуючи окремі області України та м. Київ. Нормативно-правова база функціонування бюро складається з законодавства України, що регулює сферу призначення та виконання судових експертиз (Закон України «Про судову експертизу» тощо) та профільного Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 року № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України», який з моменту його видання до теперішнього часу не зазнав жодних змін.

Усі судово-медичні установи України на даний час не мають єдиної управлінської структури, та у відповідності до вищевказаного Наказу № 6 «...3. В адміністративно-господарському відношенні бюро підпорядковані відповідному управлінню охорони

здоров'я. 4. У організаційному та науково-методичному відношенні бюро підпорядковані МОЗ України».

У відповідності до Наказу № 6, до компетенції судово-медичної експертизи належить «...1.4.1. Експертиза трупів у випадках насильницької смерті. 1.4.2. Експертиза трупів при підозрі застосування насилля або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи. 1.4.3. Експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб. 1.4.4. Експертиза речових доказів. 1.4.5. Експертиза за матеріалами кримінальних та цивільних справ».

Матеріально-технічна база бюро судово-медичної експертизи (в першу чергу приміщення моргів та лабораторних відділень) практично у всіх областях України та в м. Києві складається з орендованих приміщень, що потребують ремонту або навіть зносу, та ніяким чином не відповідають сучасним світовим вимогам щодо розміщення служб судової медицини.

Досвід функціонування бюро судово-медичної експертизи в умовах військових дій у зв'язку із збройним нападом російської федерації, зокрема в областях України, де проходили або до теперішнього часу проходять активні бойові дії, висвітлив такі найбільш актуальні питання щодо належного функціонування бюро судово-медичної експертизи:

1. Відсутність приміщень для масового прийому та зберігання трупів загиблих військовослужбовців Збройних Сил України та цивільних осіб. В областях України, де проходили або до теперішнього часу проходять бойові дії, зокрема в Київській області в 2022 році (м. Буча, Ірпінь, Макарів та інші) відмічалися масові неорганізовані надходження трупів (в деяких випадках більше 100 за добу на одне районне відділення). Будь-яких приміщень для зберігання такої значної кількості трупів немає в жодному відділенні судово-медичної експертизи в Україні. Зазначене питання обумовило необхідність звернень за допомогою до органів досудового розслідування, Збройних Сил України, місцевих органів влади та волонтерських організацій щодо надання холодильних установок (колісних, на залізничному транспорті, контейнерних) для зберігання трупів, та залучення представників органів досудового розслідування, Збройних Сил України і волонтерських організацій для переміщення трупів.

2. Відсутність необхідних приміщень (секційних залів) для проведення судово-медичних експертиз при масовому надходженні трупів з зони бойових дій. Наказом № 6 не передбачено окремої процедури при проведенні судово-медичних експертиз трупів за умов їх масового надходження. Приймаючи до уваги те, що для якісного виконання судово-медичної експертизи трупа особи, що загинула під час бойових дій, необхідна скоординована робота судово-медичного експерта та осіб, що йому допомагають (лаборант, молодший медичний працівник) як мінімум декілька годин, проведення повноцінної експертизи трупів при їх масовому надходженні не є можливим. Зазначене обумовило необхідні видання сумісного Наказу Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального Прокурора від 09.03.2022 року № 177/450/46 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України», яким, зокрема, передбачено проведення судово-медичної експертизи трупів осіб, загиблих під час військових дій, за наявності явних ознак травми та насильницької смерті, по спрощеній процедурі (по зовнішньому огляду).

3. Відсутність окремих приміщень для проведення попереднього огляду трупів на предмет наявності вибухонебезпечних предметів та приміщень для зберігання речових доказів (одяг з трупів, виявлені на трупі документи, цінні речі та інше). Також відсутні приміщення для підготовки речових доказів для їх належного зберігання та подальшого дослідження (приміщення для висушування одягу, що забруднений та вологий). Зазначене обумовило необхідність проведення попереднього огляду трупу відповідними спеціалістами в секційних залах або поза приміщеннями, а речові докази необхідно було відразу віддавати представникам органів досудового розслідування, у яких також відсутні умови для їх висушування та зберігання, або зберігати та віддавати разом із трупом для захоронення.

4. Відсутність єдиного центру для координації дій як усіх бюро судово-медичної експертизи під час військового стану, так і дій бюро судово-медичної експертизи разом із органами досудо-

вого розслідування, Збройних Сил України, місцевої влади та інших відповідальних структур. Зазначене обумовило виникнення низки складних питань та значних труднощів, особливо в перші тижні військового конфлікту, щодо прийому та реєстрації трупів, їх доставки у відділення, обміну інформацією з силовими структурами та місцевими органами влади, між бюро судово-медичних експертиз, навіть в межах одного бюро між відділеннями.

5. Відсутність в бюро судово-медичної експертизи спеціальних програм реєстрації експертиз та їх виконання, що дало б можливість проводити адміністрації бюро постійний своєчасний контроль за надходженням і проведенням експертиз, та в режимі реального часу надавати інформацію ініціаторам призначення експертиз. На даний час уся інформація щодо надходження та виконання експертиз ведеться в окремих журналах реєстрації, форми яких затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.08.1999 року № 197 «Про затвердження форм облікової статистичної документації, що використовується в закладах охорони здоров'я». Зазначена форма реєстрації документації є застарілою, хоча й необхідною, що значно ускладнює отримання необхідних даних за окремими призначеними експертизами або при підрахунку статистичних даних.

6. Відсутність належного обладнання, що необхідно для виконання судово-медичних експертиз трупів, «живих осіб», та лабораторного дослідження матеріалу від них, а також речових доказів. Зокрема, у відділеннях та відділах, де проводяться судово-медичні експертизи трупів, немає рентгенівських апаратів, фотоапаратів та іншого обладнання, що дозволяє об'єктивно фіксувати процес виконання експертизи та проводити експертизи на належному науковому рівні. У лабораторних відділеннях у переважній більшості бюро судово-медичних експертиз відсутнє сучасне обладнання для виконання судово-токсикологічних, криміналістичних та гістологічних експертиз та досліджень.

7. Відсутність (на момент початку агресії російської федерації) досвіту персоналу бюро судово-медичних експертиз щодо роботи в умовах військового стану та бойових дій, зокрема при масовому надходженні трупів осіб, загиблих під час бойових дій. Також значною проблемою в даному випадку була робота в умо-

вах відсутності належного електро- та водопостачання, порушення транспортних комунікацій і часткової відсутності персоналу через військові дії.

Аналіз вищевказаних питань, що виникли або загострилися під час функціонування бюро судово-медичної експертизи, дозволив розробити такі пропозиції щодо реформування служби судово-медичної експертизи України:

1. Організація на базі Державної спеціалізованої установи «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», обласних та Київського міського клінічного бюро судово-медичної експертизи єдиної загальнодержавної служби судово-медичної експертизи із безпосереднім прямим підпорядкуванням Міністерству охорони здоров'я України, та, відповідно, незалежним від місцевих органів влади фінансуванням. Головною установою в цій реформі повинна бути Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», а обласні та Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи реформовані в філії даної установи із збереженням території їх обслуговування. Зазначене дасть змогу проводити єдину державну політику в сфері судово-медичної експертизи, ввести єдині стандартизовані підходи до виконання всіх видів експертиз, та, відповідно, організовувати єдині механізми технічного оснащення бюро. Зазначене також дасть змогу більш ефективно контролювати якість виконання судово-медичних експертиз за єдиними об'єктивними критеріями. Також вказана реформа виведе обласні та Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи з підпорядкування місцевим органам влади, що значно поліпшить незалежність судово-медичних експертів як від вказаних органів влади, так й від місцевих органів досудового розслідування та судів, та водночас підніме рейтинг судово-медичної експертизи та кожного окремого експерта.

2. Перегляд нормативно-правової бази щодо виконання судово-медичної експертизи та її приближення до сучасних світових стандартів та законодавства України. В першу чергу це стосується Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 року № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України», який від моменту його видання не за-

знав жодних змін, незважаючи на те, що за цей період радикально змінилася законодавча база України, яка в тому числі стосується проведення та призначення судових експертиз, а також є значні наукові досягнення в судовій медицині як науки. Також необхідне реформування нормативно-правової бази, що стосується підготовки кадрів (в першу чергу лікарів судово-медичних експертів) для бюро судово-медичної експертизи, так як на даний час це є тривалий процес через проходження випускниками вищих медичних учбових закладів спочатку інтернатури з патологічної анатомії з подальшою спеціалізацією з судово-медичної експертизи, що загалом займає 2 роки 4 місяці (1,5 роки патологічна анатомія, 9 місяців спеціалізація по судово-медичній експертизі). Такий процес набуття фаху робить спеціальність судово-медичного експерта для більшості випускників вищих медичних учбових закладів непривабливою, що вже на даний час відчувається в бюро судово-медичної експертизи в плані дефіциту кадрів, особливо у вузькопрофільних лабораторних відділеннях.

3. Розробка єдиної програми реєстрації та виконання усіх судово-медичних експертиз, що призначаються до бюро судово-медичних експертиз. Дана програма повинна з'єднувати єдиною інформаційної сіткою головну експертну установу (Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України») із всіма її філіями по Україні. Це дасть змогу проводити ефективні контролюючі заходи щодо надходження та черговості виконання експертиз, їх якості, та без особливих затрат часу підраховувати необхідні статистичні дані і надавати відповіді на запити.

4. Радикальне поліпшення матеріально-технічної бази судово-медичної експертизи та структури новоствореної організації. В зазначені плани входить розробка та прийняття (з обов'язковим періодичним переглядом) мінімально допустимих нормативів технічного забезпечення усіх відділів та відділень бюро, збудування нових сучасних приміщень для моргів та інших служб, скорочення районних відділень із постійним мінімальним навантаженням, вирішення питань щодо транспортування трупів тільки транспортом експертної установи для забезпечення їх збереження від випадкових після смертних травмувань та збереження ре-

чових доказів, що знаходяться на трупах. Зазначене також дасть змогу забезпечити комфортні умови праці для усіх працівників бюро та відвідувачів, та забезпечити належне зберігання речових доказів та документації.

Також слід зауважити, що протягом останніх років обсяг проведених судово-медичних експертиз за низкою показників збільшився.

Як приклад візьмемо, КЗ КОР «Київське обласне бюро судово-медичної експертизи».

Наприклад, у 2021 року було проведено 24 776 судово-медичних експертиз/досліджень, що на 8 % більше, у порівнянні з 2020 роком (22 872). Серед них, смерть насильницька – 9 116 проти 7937; судово-медична експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб – 5881 проти 5315; судово-медична експертиза речових доказів (лабораторії) – 9779 проти 9620. А враховуючи воєнні події в Україні, обсяги навантаження на експертів значно зросли.

Усі вищевказані заходи, за умови їх реалізації, дадуть змогу реформувати судово-медичну службу України до сучасного світового рівня, як з наукової, так й з організаційної точки зору, та значно підвищити престиж судово-медичної служби. Реалізація даної реформи судово-медичної служби, безперечно, дасть змогу органам досудового розслідування та суду більш ефективно проводити досудові та судові розслідування з приводу злочинів по статтям, де необхідне призначення судово-медичних експертиз (військові злочини, вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, зґвалтування, визначення стану здоров'я та інше). Зазначена реформа також дасть змогу ефективно надавати послуги з судово-медичних експертиз та досліджень усім громадянам України, юридичним та іншим особам.

За допомогою реформування системи судово-медичної експертизи в Україні можливим є забезпечення незалежності судово-медичних експертів; відокремлення судово-медичних експертиз від будь-якого впливу місцевих органів влади; цільовий розподіл фінансування, а також оптимізація та розподіл навантажень серед установ судово-медичної експертизи. Таким чином, реалізація реформи судово-медичної служби України значним позитивним чином вплине на відновлення України, так як це від-

новлення потребує якісної підтримки з боку судової (в тому числі судово-медичної) експертизи.

Список використані джерел:

1. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 року № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України»;
2. Сумісний Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального Прокурора від 09.03.2022 року № 177/450/46 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України»;
3. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05.08.1999 року № 197 «Про затвердження форм облікової статистичної документації, що використовується в закладах охорони здоров'я».

*Дубонос Костянтин Валентинович,
перший заступник директора Державного
науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України, доктор філософії
у галузі права*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО РЕЄСТРУ ГЕНОМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ

Унаслідок військової агресії РФ ще з початку 2014 року і до сьогодні досить актуальним залишається питання впровадження Електронного реєстру геномної інформації людини з метою ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; розшуку осіб, зниклих безвісти; ідентифікації невідомих трупів людей, їх останків та частин тіла людини; ідентифікації осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе.

Питання функціонування та використання обліку генетичних ознак людини у своїх наукових працях досліджували І. Єспринцева, О. Горпинюк, В. Гусєва, Д. Дабіжа, О. Канава, В. Комаха,

Л. Котляренко, А. Кофанов, Г. Кривда, С. Лозова, О. Матарикіна, О. Родіоненко, С. Романчук, Ю. Сиволап та інші вчені. Разом з тим, незважаючи на суттєвий внесок вчених, низка питань у контексті досліджуваної проблеми, а також з урахуванням прийняття Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», залишилися поза увагою.

Щодо практики використання реєстрів ДНК у європейських країнах, то вона є різною, оскільки кожна країна має власну правову та нормативну базу щодо баз даних ДНК. Однак існують певні загальні принципи та вказівки, яких дотримуються європейські країни, коли йдеться про використання реєстрів ДНК. До них належать:

1. Кримінальні розслідування: реєстри ДНК в європейських країнах переважно використовуються для кримінальних розслідувань. Геномна інформація, отримана з доказів на місці злочину, підозрюваних і засуджених злочинців, зберігаються в базі даних і можуть порівнюватися для ідентифікації потенційних збігів або підозрюваних.

2. Національне законодавство: кожна європейська країна має власне законодавство, яке регулює створення, функціонування та використання реєстрів ДНК. Ці закони визначають мету, обсяг і процедури збирання, аналізу та зберігання зразків і геномної інформації людини.

3. Суворий захист даних і конфіденційність: європейські країни надають пріоритет захисту персональних даних і права на конфіденційність. Реєстри ДНК мають відповідати законам про захист персональних даних, забезпечуючи безпечне зберігання геномної інформації окремих осіб з обмеженим доступом і належними заходами.

4. Політика збереження та видалення: європейські країни зазвичай мають політику збереження та видалення геномної інформації. Тривалість зберігання геномної інформації різна в різних країнах: деякі зберігають її безстроково для засуджених правопорушників, а інші встановлюють часові обмеження для різних категорій осіб.

5. Лише для криміналістичного використання: у більшості європейських країн реєстри ДНК призначені для експертних ці-

лей і переважно використовуються в кримінальних розслідуваннях. Геномна інформація, що зберігається в реєстрі ДНК, не використовується для інших цілей, таких як медичні чи дослідницькі, без явної згоди залучених осіб.

6. Етичні міркування: європейські країни загалом дотримуються етичних принципів у використанні реєстрів ДНК. Це включає інформовану згоду на взяття зразків, прозорість у використанні профілів ДНК та повагу до індивідуальної автономії та прав на конфіденційність.

Важливо зазначити, що, незважаючи на схожість у використанні реєстрів ДНК у європейських країнах, існують також відмінності в конкретних законах, постановах і практиках, прийнятих кожною країною.

Так, наприклад, у Франції використання реєстрів ДНК регулюється Кримінально-процесуальним кодексом Франції (Code de procédure pénale) і Законом Франції про захист даних (Loi informatique et libertés), у Німеччині – Кримінальним кодексом Німеччини (Strafgesetzbuch) і Федеральним законом про ідентифікацію ДНК (DNA-Identitätsfeststellungsgesetz). У Великій Британії використання реєстрів ДНК регулюється діючими законами та правилами. Основним реєстром ДНК в країні є Національна база даних ДНК (NDNAD). Деякими ключовими аспектами реєстру ДНК у Великобританії є:

1. Сфера застосування та мета. NDNAD в основному використовується для цілей правоохоронних органів, зокрема для розслідування та запобігання злочинам. Він містить профілі ДНК, отримані з місць злочинів, підозрюваних і засуджених осіб.

2. Збір зразків ДНК. Зразки ДНК для NDNAD збираються в осіб, які вступають у контакт із системою кримінального правосуддя. Сюди входять особи, заарештовані за правопорушення, які підлягають реєстрації, особи, обвинувачені або попереджені за певні правопорушення, а також засуджені особи.

3. Політика зберігання. NDNAD має різні періоди зберігання профілів ДНК залежно від обставин особи. Наприклад, профілі ДНК осіб, які не були засуджені, як правило, зберігаються максимум шість років, тоді як профілі засуджених осіб можуть зберігатися необмежений час.

4. Законодавство. Використання реєстру ДНК у Великобританії регулюється Законом про поліцію та докази у кримінальних справах 1984 року (PACE) і Законом про захист свобод 2012 року. Ці закони забезпечують правову основу для збирання, зберігання та використання зразків ДНК та профілів, а також гарантії захисту індивідуальних прав і конфіденційності.

5. Захист даних і нагляд. NDNAD підлягає суворим нормам захисту даних, щоб забезпечити безпеку та конфіденційність збережених даних. Роботу реєстру контролює Регулятор судової експертизи, незалежний орган, відповідальний за забезпечення якості та цілісності судової експертизи в системі кримінального правосуддя.

З метою імплементації в європейське законодавство в нашій країні прийнятий Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» № 2391-IX від 09 липня 2022 року (далі – Закон), який визначає правові засади обробки геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні. До прийняття цього Закону ці питання було врегульовано лише наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10 вересня 2009 року № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 15 жовтня 2009 року за № 963/16979, на підставі якого використовується Центральний облік генетичних ознак людини (далі – ЦОГОЛ).

Метою запровадження ЦОГОЛ є ідентифікація осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; розшук осіб, зниклих безвісти; ідентифікація невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини; ідентифікація осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе. До ЦОГОЛ на сьогодні вноситься геномна інформація, отримана лише при проведенні молекулярно-генетичних експертиз. Майже 95 відсотків ДНК-профілів, які поміщені до ЦОГОЛ, отримані при проведенні молекулярно-генетичних експертиз в Експертній службі МВС України.

Усього в ЦОГОЛ зараз знаходиться на обліку понад 70 тисяч ДНК-профілів, більше половини яких встановлені зі слідів, вилучених з місць скоєння злочинів, і лише одна четверта ДНК-профілів у цій базі даних – це зразки підозрюваних осіб. Для прикладу, Національна база даних ДНК Великобританії, яку створили

у 1995 році має понад 6 мільйонів ДНК-профілів. Серед них сліди з місць нерозкритих злочинів складають лише біля 700 тисяч ДНК-профілів та 5,5 мільйонів зразків підозрюваних та засуджених осіб. З 2001 по 2020 рік Національною базою даних ДНК Великобританії було зафіксовано 731 тисячу збігів по нерозкритим злочинам. Таким чином, простежується залежність кількості розкриття злочинів за допомогою бази даних ДНК від кількості в ній ДНК-профілів зразків підозрюваних та засуджених осіб.

При такому надмалому, як в Україні, наповненні бази даних (відсутні засуджені за вчинення умисних злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи, статевої недоторканості особи) дуже мала ефективність, оскільки чим більше ДНК-профілів зразків підозрюваних і засуджених беруть участь у перевірках, тим частіше отримують збіг зі слідами по нерозкритим злочинам. Але це питання врегульовано положеннями Закону.

Велику роль має ЦОГОЛ при ідентифікації невстановлених трупів. На сучасному етапі для пошуку зниклого безвісти необхідно дослідити зразки його близьких родичів (якщо вони є), або особисті речі, на яких є клітини зниклого безвісти. У випадку з родичами необхідно отримати дозволи цих людей на обробку їхніх персональних даних. Лише після цього можна помістити їхню геномну інформацію до ЦОГОЛ для проведення пошуків на спорідненість. Особливо актуальним це питання стало з 2014 року. Багато загиблих військовослужбовців не мають близьких родичів (батьків, дітей), таким чином, за такою схемою за допомогою ДНК ідентифікувати їх неможливо. Є світовий досвід щодо ідентифікації невстановлених тіл військовослужбовців. Наприклад, відбираються зразки у військовослужбовців та зберігаються у спеціально виділеному місці – репозиторії. В разі відсутності обставин, необхідних для використання біологічного матеріалу, про які було сказано вище, зразки військовослужбовців будуть знищені без дослідження.

Аналізуючи положення Закону необхідно звернути увагу на відмінність термінів «біологічний матеріал» та «геномна інформація людини». Біологічний матеріал – це тканини і виділення тіла людини, останків померлої людини, що містять геномну інформацію людини. Геномна інформація людини – це відомості про генетичні ознаки людини [1].

Коли йдеться про відбір біологічного матеріалу у військовослужбовців та інших осіб, зазначених у Законі – то це лише відібрання зразка, а не встановлення ДНК-профілю (генетичних ознак). У випадку з військовослужбовцями, встановлення генетичних ознак із біологічного матеріалу можливо лише при проведенні судової молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні щодо розшуку зниклого безвісти, ідентифікації невпізаного тіла, або ідентифікації особи, яка за станом свого здоров'я не може повідомити відомості про себе. В іншому випадку необхідності в дослідженні біологічного матеріалу військовослужбовця немає. Відібраний біологічний матеріал продовжує зберігатися у військових частинах (наприклад в особових справах) або репозиторіях.

Відбір біологічного матеріалу у військовослужбовців згідно із законом проводиться уповноваженою на те особою військово-лікарської комісії один раз на 8 років за допомогою Пристрою для відбору зразків клітин ротової порожнини (індикаторна нуклеїнова карта). Такі пристрої широко використовуються у світі саме для такої цілі, вони забезпечують відсутність сторонньої ДНК та довготривале зберігання біологічного зразка при кімнатній температурі. Пристрій має спеціальну щітку, яка забезпечує рівномірне перенесення біологічного матеріалу зі щітки на карту. Крім того, це неінвазійний метод, який не руйнує тканини тіла, як, наприклад, відбір крові.

Нуклеїнові карти з біоматеріалом військовослужбовців будуть знищені за відсутності обставин, необхідних для використання біологічного матеріалу (наприклад, зникнення безвісти), при звільненні військовослужбовця в запас, після закінчення строку придатності нуклеїнової карти з біологічним матеріалом для проведення молекулярно-генетичного дослідження (лабораторно підтверджений строк придатності до 10 років).

В останньому випадку нуклеїнова карта з біологічним зразком буде замінена на нову карту зі зразком, який буде відібраний при проходженні військово-лікарської комісії (за необхідності).

Порядок відбору, зберігання та знищення нуклеїнових карт з біологічним матеріалом, що відібраний для проведення державної реєстрації геномної інформації в осіб, які добровільно вступа-

ють або призиваються на військову службу, та військовослужбовців, буде встановлений Кабінетом Міністрів України.

Особливістю цього Закону є можливість застосування знеособлення конфіденційної інформації з метою захисту персональних даних, що відповідає вимогам європейського законодавства. До бази даних поміщується геномна інформація людини не лише за результатами судових експертиз, а й молекулярно-генетичних досліджень (наприклад, дослідження зразків біологічного матеріалу засуджених).

Аналізуючи чинне законодавство у сфері обліку геномної інформації людини, необхідно звернути увагу на неузгодженість Закону із чинним кримінальним процесуальним законодавством. Адже на сьогодні Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) не містить норм, що регулюють використання обліків та реєстрів під час досудового розслідування. На нашу думку, одним із невідкладних завдань сьогодення є внесення змін до КПК для приведення його у відповідність до Закону.

Крім того, невідкладним завданням є напрацювання механізму реалізації норм цього Закону органами досудового розслідування, прокуратури, судами, органами виконання покарань та органами з питань пробації. Гострим залишається питання доступу до Електронного реєстру геномної інформації людини та обміну такою інформацією, а також взаємодії судово-експертних установ з метою наповнення реєстру. Залишаються на майбутнє невирішеними питання нормативного забезпечення механізму реалізації, наприклад, пункту 3 частини першої статті 5 Закону, а саме відібрання біологічного матеріалу для проведення державної реєстрації геномної інформації в осіб, засуджених за вчинення умисних злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – у разі відмови засудженого.

Таким чином, упровадження Електронного реєстру геномної інформації людини та приведення нормативно-правових документів у цій сфері у відповідність до Закону є актуальним завданням

сьогодення, адже це не тільки сприятиме оперативному вирішенню важливих завдань (ідентифікація осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; розшук осіб, зниклих безвісти; ідентифікація невпізнаних трупів, їх останків та частин тіла; ідентифікація осіб, які через стан здоров'я, вік або інші обставини не здатні повідомити інформацію про себе), але й у майбутньому дозволить розширити можливості міжнародного співробітництва щодо обміну геномною інформацією з іншими країнами та міжнародними організаціями.

Список використані джерел:

1. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09 липня 2022 року № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

2. СУДОВА ЛІНГВІСТИЧНА ТА КОМПЛЕКСНА ПСИХОЛОГО- ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Кондратенко Наталія Василівна,
*судовий експерт, Одеський науково-дослідний
інститут судових експертиз Міністерства
юстиції України, доктор філологічних наук,
професор*

СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА РОСІЙСЬКОМОВНИХ ТЕКСТІВ: СПЕЦИФІКА АНАЛІЗУ ОЦІННИХ СУДЖЕНЬ

Вступ. З початку збройної агресії Російської Федерації проти України в 2014 році та за період повномасштабного вторгнення до України держави-агресора кількість запитів щодо проведення семантико-текстуальних лінгвістичних експертиз текстів, створених та оприлюднених російською мовою, значно збільшилося. Основну увагу лінгвістів-експертів зосереджено на аналізі мережевого дискурсу – текстів російських соціальних мереж «Однокласники» і «ВКонтакте», що є популярними і серед певної групи громадян України. Крім того, російську мову використовують громадяни, ідеологічно налаштовані на співпрацю та єднання з державою-агресором і в інших типах комунікації – особистісному листуванні, соцмережі Facebook, телефонному спілкуванні тощо. Також російськомовний контент попри законодавчі заборони представлений на різноманітних інтернет-порталах і каналах YouTube. Авторами і адресантами такого контенту часто є спецслужби РФ, що поширюють його з пропагандистською метою на території нашої країни. Відповідно громадяни України, що беруть участь у коментуванні, підтримці (наприклад, маркування контенту вподобайками) та поширенні подібної інформації, є співучасниками протиправних дій. Для належного аналізу подібного контенту необхідно ґрунтуватися на спеціальних лінгвістич-

них знаннях і залучати російські джерела, що в сучасних умовах має певні обмеження. Проблема виникає саме у зв'язку з необхідністю застосування методологічного інструментарію української лінгвоекспертології щодо російськомовного контенту. Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою вироблення загальних принципів аналізу російськомовних текстів українськими лінгвістами-експертами.

Мета дослідження – визначити особливості підходу до аналізу російськомовних текстів у межах вимог української семантико-текстуальної експертизи.

Об'єктом дослідження є російськомовний контент, представлений для семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи; **предметом** дослідження – російськомовні висловлювання негативно оцінного змісту в текстах політичної тематики. Аналіз здійснено на підставі російськомовних матеріалів, що надходили в 2020–2023 роках до Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Основне дослідження. Збройна агресія проти України, починаючи з 2014 року, поступово перетворила частково білінгвальний мовний простір (зокрема на Півдні України) на виражений українськомовний. Агресори, що прагнули, за меседжами російської пропаганди, «деокупації» і «денацифікації», досягли протилежного результату: вся Україна об'єдналася в протидію загарбникам як на полі бою, так і на інтелектуальному фронті. Після початку повномасштабного вторгнення використання російської мови стало маркером підтримки ворога, а пересічні громадяни почали виявляти різне неприйняття російської мови насамперед в офіційній комунікації – освіта, громадські місця, державні установи, сфера обслуговування тощо. Російська мова в інформаційному просторі виявилася вузько адресованою – тим, хто підтримує наративи кремлівської пропаганди і орієнтовані на антиукраїнські цінності. Зважаючи на це, репрезентація і поширення російськомовного контенту в соцмережах на персональних сторінках громадян України переважно стає маркером проросійської позиції. Відповідно активні користувачі соцмереж, що просувають ідеї агресорів, у публічному просторі транслиують негативну інформацію щодо української історії та культури, а також викривлюють, негативно

оцінюють та коментують дії української армії, влади і патріотично налаштованих українців. Для аналізу таких текстів, на нашу думку, експерт повинен не лише володіти російською мовою, а й мати підтверджену відповідну кваліфікацію: «особлива увага привертається до необхідності високої лінгвістичної компетентності експерта» [1, с. 190]. Здійснюючи семантико-текстуальний аналіз, фахівець демонструє не лише вміння використовувати лексикографічні джерела, а й тлумачити їх, напр.: рос. *И на этом абсурд не заканчивается: в то время как мирное население приезжает укрываться в России или на территориях, освобожденных ею от ига неонацистских группировок, ООН смеет просить о доступе к этим людям, которых они называют «задержанными» и «заложниками».* Наведений текстовий фрагмент містить твердження щодо того, що окуповані території України є звільненими від «неонацистських угруповань». А підміна понять «оккупация» – «освобождение» покликано приховати реальний стан речей: невизнання незалежності України та непорушності її кордонів. У цьому разі експерт повинен звернутися до тлумачних словників російської мови. Пропонуємо використовувати онлайн-ресурси (<https://lexicography.online>; <http://www.gramota.ru>):

Оккупация – 1. Временное отторжение, захват чужой территории военой силой. 2. Период такого захвата и пребывания гражданского населения на захваченной территории (разг.).

Освобождение – Изгнав захватчиков, вернуть себе, обратно (территорию).

Використовуючи лексику рос. «*освобождение*», мовець актуалізує семантику повернення території, захопленої насильницьким способом загарбниками. При цьому вживання цієї лексики стосується території України, тобто вживання цієї лексики в наведеному контексті вказує на невизнання незалежності України та на оцінку територій як своїх. Вживання лексики рос. «*освобожденных*» з позитивною семантикою оцінки має на меті визнання та виправдовування збройної агресії Російської Федерації проти України.

Використання словосполучення рос. «*неонацистские группировки*» щодо законної влади України та її захисників вказує на наявність у тексті інформації, зміст якої скерований на актуаліза-

цію негативно оцінної семантики номінації української влади та українських захисників.

Нацистский – 1) Соотносящийся по знач. с сущ.: нацизм, нацист, связанный с ними. 2) Свойственный нацизму, характерный для него. 3) Принадлежащий нацистам. *Нацизм* – 1. Германский фашизм. 2. Наиболее радикальное политическое течение, стремящееся под лозунгами борьбы за интересы коренной нации любыми средствами вплоть до террористических захватить власть и полностью ликвидировать оппозиционные партии.

Префікс нео- вказує на осучаснення визначеного явища, тобто неонацисти – це «нові, сучасні нацисти».

Группировка – 1. к Группировать и Группироваться. 2. Способ расположения, характер сочетания чего-л. 3. Спорт. Физическая собранность, готовность спортсмена к выполнению какого-л. сложного движения, действия (прыжка, кувырка и т. п.). 4. Военное формирование, образующееся обычно в результате соединения различных воинских частей, дивизий и т. п. 5. Объединение политических сил с общими целями, взглядами и т. п., отстаивающими обычно свои групповые интересы; фракция.

У текстовому фрагменті актуалізовано периферійне значення лексеми рос. *«группировка»*, що вжито на позначення політичного або військового формування, об'єднаного на підставі спільних політичних поглядів. Також фіксуємо наявність семантичного протиставлення: нацисти/українці захопили/окупували територію України – росіяни звільняють простих людей від окупантів/нацистів. Така підміна понять є відвертою маніпуляцією і вказує на невизнання збройної агресії Російської Федерації проти України.

В іншому прикладі, поданому російською мовою, висловлювання потребує не лише семантичної, а й стилістичної характеристики:

– *я убежден, что украинский может стать официальным языком ЕС.*

– *вы охренели? вашим языком только задницы американские лизать.*

Наведений текстовий фрагмент має діалогічний характер і становить обмін репліками двох співрозмовників. Перший співрозмовник використовує публіцистичну стилістику в реченні мо-

дального характеру із семантикою можливості, що є фактичним твердженням. Другий використовує у зустрічному запитанні розмовно-побутову стилістику із залученням жаргонізмів, що за тлумачним словником російської мови мають такі значення:

Охренеть – жарг. Испытать удивление, изумиться; иногда в смысле возмутиться, испытать чувство протеста. Обнаглеть, стать чрезмерно нахальным.

Задница – (прост.). Ягодицы, зад.

Питання риторичного характеру за комунікативною метою містить висловлення подиву і незадоволення. Останнє речення визначаємо як оцінне судження, що містить пораду. Вживання російської полісемічної лексеми «язык», що має значення і органу мовлення, і системи мову актуалізує мовну гру в цьому текстовому фрагменті. За змістом цей заклик є спонуканням до приниження, що передає фразеологізм рос. «*лизать задницу*»:

Лизать задницу – Прост. презр. Унижаться, пресмыкаться, угодничать перед кем-либо.

За стилістичними характеристиками наведені лексеми мають позначки у словникам, що вказують на стилістичну зниженість (жаргонне, просторічне, презирливе). За змістом висловлювання є спонуканням до приниження перед американцями, адресоване співрозмовнику в діалогічній взаємодії. Проте це спонукання скероване не на адресата тексту, а не співрозмовника в представленій діалогічній взаємодії. У цьому текстовому фрагменті наявна негативна інформація щодо української мови і заклик до виконання принизливих дій.

Висновки. Наведені приклади демонструють потребу звернення до тлумачних словників російської мови та фахову інтерпретацію семантики висловлювань. Так, кваліфікація негативної оцінки та оцінних суджень на підставі семантико-текстуального аналізу потребує ґрунтовної підготовки лінгвіста-експерта, який є білінгвом та підтвердив відповідну кваліфікацію.

Список використані джерел:

1. Лінгвістична експертиза. Підручник. Л. І. Шевченко, Д. Ю. Си-
зонов. За заг ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет»,
2021. 244 с.

Кривенченко Дар'я Сергіївна,
*судовий експерт, Одеський науково-дослідний
інститут судових експертиз Міністерства
юстиції України*

Семко Юлія Михайлівна,
*судовий експерт 5 класу, Одеський науково-
дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ОЦІННІ СУДЖЕННЯ ЯК МАРКЕР НЕГАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Вступ. Семантико-текстуальна лінгвістична експертиза має одним із завдань розмежування фактичних тверджень та оцінних суджень, що набуває особливої актуальності під час аналізу тексту, який містить негативну інформацію щодо певного суб'єкта або суб'єктів. Наявність негативної інформації в тексті встановлюється на підставі визначення об'єктивного змісту висловлювань, зокрема на підставі лексикографічних тлумачень. Утім, негативна інформація міститься як в оцінних судженнях, так і у фактичних твердженнях. Розмежування цих двох типів висловлювань в окремих випадках становить проблему для лінгвіста-експерта й потребує чітких критеріїв кваліфікації. Т. Космеда зазначає, що оцінка «передбачає наявність у мові такої думки про денотат, яка виражає його характеристику з огляду на категорії цінності» [Космеда, с. 92]. Оцінюючи вживання слів у складі конфліктних текстів, експерт-лінгвіст робить висновки, проводячи ґрунтовний лінгвістичний аналіз тексту. Висновок експерта є одним з основних доказів у цивільному чи кримінально-процесуальному процесі. Визначення оцінного судження пов'язано з наявністю у висловлюванні негативної або позитивної інформації, але потребує чітких критеріїв кваліфікації оцінності. Законодавчі акти не дають можливості однозначного тлумачення понять оцінного судження та фактичного твердження і не завжди корелюють з лінгвістичною теорією.

Дослідженню категорії оцінки були присвячені наукові розвідки О. Бессонової, Т. Бобошко, Н. Кондратенко, Т. Космеди,

О. Островської, Г. Приходько, Л. Федорової, О. Халіман, О. Яшенкової та ін. Проте проблема ідентифікації оцінних суджень у семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі залишається поза увагою науковців і потребує ґрунтовного розгляду.

Мета дослідження – проаналізувати оцінну лексику як маркер негативної інформації в тексті під час семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи.

Виклад основного дослідження. У лінгвоекспертології увагу здебільшого зосереджено на фактичних висловлюваннях, оскільки викладене в них перевіряється на предмет відповідності дійсності. Подібний вектор аналізу спричиняє те, що оцінні судження часто залишаються поза увагою дослідника і не отримують належного лінгвістичного розгляду. Винятком є ситуація, коли одна із сторін спору вимагає детального аналізу зазначеного лінгвістичного феномену, бо це не просто відображає об'єктивність дослідження, а й впливає на позитивний для неї результат. Зважаючи на це, роль оцінних суджень набуває особливого значення в тих випадках, коли йдеться про поширення негативних відомостей про певну особу (осіб). Оцінні судження стають у таких випадках єдиним критерієм, що дозволяє визначити статус висловлювань як дискредитувальних. Йдеться про принципово новий вид кваліфікації висловлювань негативного змісту, бо нетиповою виступає сама ситуація поширення інформації, де показником дифамаційної спрямованості тексту є чинник неупередженості. Іншими словами, лінгвоекспертологія стикається з феноменом пріоритету щодо тверджень дискредитувальної (або виправдовувальної) спрямованості оцінних суджень. І факт їх виявлення свідчатиме про наявні порушення права. Завданням лінгвіста-експерта в цьому разі є не так визначення форми висловлювання, як інтенції мовця, тобто лінгвопрагматичний аспект.

Оцінне судження насамперед аналізують за критерієм наявності лексики з оцінної семантикою. Л. Федорова вважає, що «сферою локалізації оцінки в слові, лінгвісти називають його денотативне значення, коли оцінка виступає як поняття, а слова стають оцінними знаками, тому що мають оцінне значення» [2, с. 118]. З огляду на це основним показником оцінного судження є лексеми з оцінною семантикою, зафіксованою в лексикографічних джерелах, напр.: *На протизаконну діяльність М. скаржаться-*

ся його колишні колеги. Нам вдалося поспілкуватися і зі співробітниками компанії, і зі знайомими аферистів. За їхніми словами, **М. імпульсивний, запальний, агресивний і часто застосовує рупкоприкладство і погрози**». У наведеному текстовому фрагменті наявна характеристика конкретної особи, позначеної літерою М., що репрезентована за допомогою прикметників та іменників. За глумачним словником української мови визначаємо семантику прикметників:

Імпульсивний. – 1. Схильний діяти під впливом раптового спонукання (імпульсу). 2. Зумовлений імпульсом [СУМ, Т. 4, с. 22].

Запальний. – 1. Те саме, що запалювальний. 2. перен. Який запалює, збуджує, викликає хвилювання, дає натхнення. // Який захоплює, приваблює чим-небудь; захоплюючий. 3. перен. Сповнений завзяття, енергії; палкий. // Який із захопленням, гаряче віддається якій-небудь справі; пристрасний. // Який бурхливо реагує на все; невитриманий, гарячкуватий (про людину та її характер). 4. перен. Який проходить, відбувається із завзяттям, запекло, напружено. 5. мед. Стос. до запалення (у 3 знач.). [СУМ, Т. 3, с. 242].

Агресивний. – 1. Прикм. до агресія; // Схильний до агресії; // Здійснюваний методом агресії; нападницький, загарбницький. 2. Наступальний; ворожий. 3. спец. Який хімічно руйнує речовину [СУМ, Т. 1, с. 17]. *Агресія* – Неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності [СУМ, Т. 1, с. 18].

Зважаючи на наведені словникові дефініції, щодо певної особи в тексті актуалізовані значення: схильний діяти під впливом раптового спонукання; який бурхливо реагує на все; невитриманий, гарячкуватий (про людину та її характер); такий, який використовує методи агресії. Денотативна частина словникових дефініцій не містить яскраво виражених оцінних компонентів значення в кожному слові, проте поєднання таких ад'єктивів, як-от: *невитриманий, гарячкуватий, бурхливий, загарбницький* вказує на актуалізацію негативної семантики. Прагматика висловлювання дає змогу стверджувати, поєднавши значення виокремлених лексем, що наведено негативну характеристику особи М.

Крім того, це підтверджує і подальший контекст, що містить лексеми:

Застосовувати. – 1. Використовувати що-небудь, запроваджувати вжиток. 2. Пристосовувати до чого-небудь [СУМ, Т. 3, с. 332].

Рукоприкладство. – Нанесення побоїв (руками) [ВТСУМ <https://slovnuk.me/dict/vts>].

Погроза. – 1. Обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність. // Залякування. 2. рідко. Можливість або неминучість виникнення, настання чогось небезпечного, прикрого для кого-, чого-небудь. // Те, що може заподіяти зло, неприємність [СУМ, Т. 6, с. 724].

Ці слова вказують на регулярні дії М., який залякує інших осіб, обіцяє заподіяти їм неприємності та нанести побої. У цьому разі йдеться про наявність експліцитної негативної семантики: *зло, неприємність, небезпека, прикрість* тощо. Саме врахування контексту й сукупність негативно оцінних компонентів значення вказує на вираження аксіологічної семантики у висловлювання. Оцінність підтверджується і граматичним маркером суб'єктивної модальності – словосполученням «*за їхніми словами*», що вказує на джерело інформації: мовець висловлює не власну думку, щось стверджуючи або заперечуючи, а передає інформації від третіх осіб.

Часто лексичним маркером оцінного судження, що містить негативну інформацію, слугують слова у переносному значенні, напр.: *Тож цих двох скажених собак треба ізолювати і лікувати електричним струмом.* У висловлюванні вжито лексему «собака» в переносному значенні:

Собака. – 1. Домашня тварина родини собачих, яку використовують для охорони, на полюванні і т. ін. 2. перен., зневажл. Про злу, жорстоку, недоброзичливу і т. ін. людину. // Уживається як лайливе слово. 3. до чого, перен., рідко. Той, хто досяг досконалості в чому-небудь; вміла, спритна, завзята в чомусь людина. 4. Хижий ссавець родини собачих [СУМ, Т. 9, с. 430].

Скажений. – 1. Хворий на сказ; який сказився. // рідко. Який має психічний розлад; божевільний. 2. Який легко втрачає самовладання, нестримний у гніві; несамовитий, нестямний. // Який перебуває у стані несамовитості, шаленства. // Який виражає несамовитість, шаленство. // Який діє за власним бажанням, за власною волею, не зважаючи ні на кого; свавільний. // Баский, гарячий (про коня). 3. перен. Дуже сильний, значний силою свого вияву. // Інтенсивний, надзвичайно глибокий (про стан, почуття

і т. ін.). // Дуже швидкий. // Рвучкий (про вітер). // Нестерпний (про холод, спеку та ін.). // З великими морозами; лютий (про зиму). // Бурхливий (про море); // Міцний (про тютюн). // Дуже напружений, клопітливий, заповнений справами, роботою і т. ін. // Неймовірний, дивовижний [СУМ, Т. 9, с. 238].

Вживання лексеми «собака» на позначення людини зафіксовано в словнику як переносне значення негативно оцінного характеру, тобто щодо недоброзичливої, жорстокої, злої людини, ступінь вияву негативних ознак якої в переносному значенні лексеми «божевільний» вказує на дуже високу міру вияву. Комунікативний намір мовця у цьому випадку – дискредитувати певну особу через наведення про неї негативно оцінної інформації, що підтверджує наявність негативної оцінки в денотативній частині словникових визначень. Фіксація інтенція мовця дає змогу виокремити і лінгвопрагматичний аспект висловлювання, що посилює кваліфікації висловлювання як оцінного.

Висновки. Висловлювання має статус оцінних суджень виключно з урахування контексту та прагматичної скерованості. Оцінні судження здатні передавати негативну інформацію насамперед через лексичні одиниці та їхнє поєднання із граматичними засобами вираження суб'єктивної модальності. Особливого значення у визначенні оцінних суджень має лінгвопрагматичний параметр – комунікативна інтенція мовця, скерована на дискредитацію певної особи або осіб.

Список використані джерел:

1. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2000. 345 с.
2. Федорова Л. Категорія оцінки: до проблеми становлення та вираження в слові (на матеріалі метафор газетно-журнальної періодики). *Українська мова*. 2013. № 1. С. 115-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_1_13.

Ярош Анна Олександрівна,
*стажист судового експерта, Український науково-
дослідний інститут спеціальної техніки та
судових експертиз СБУ, кандидат юридичних наук*

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Ефективне запобігання та протидія корупції є однією з найважливіших проблем, актуальність якої зумовлюється тим, що корупція підриває імідж України на світовій арені, негативно впливає на економічні процеси, руйнує засади розбудови демократичної, правової держави та громадянського суспільства. Оскільки об'єктом злочинів, пов'язаних із корупцією є мовленнєві дії, які можна кваліфікувати як злочинні: підкуп, пропозицію, обіцянку, вимагання неправомірної вигоди тощо, саме тому щодо наявності чи відсутності таких мовленнєвих дій може призначатися лінгвістична експертиза.

Лінгвістичній експертизі конфліктних текстів присвячена низка праць Т. Будко, Л. Ажнюк, К. Голобородька, Н. Кондратенко, Ю. Бугайко та інших вчених. Водночас питання щодо застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із корупцією, досліджені недостатньо повно. Зокрема, щодо можливостей лінгвістичної експертизи мовлення у справах про корупційні правопорушення.

В контексті дослідження особливостей розслідування кримінальних проваджень за фактом вчинення корупційних правопорушень, доцільно вести мову про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань: призначення судових експертиз, залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій, консультативна та довідкова допомога спеціаліста, безпосереднє використання слідчим спеціальних знань [1, с. 253].

Найважливішою формою використання спеціальних знань у рамках досудового розслідування є проведення експертиз. Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як дослідження на основі спеціальних знань у галузі

науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2].

Дослідники відмічають, що діяльність експерта більш наближена до наукової роботи, проте, відрізняється від неї деякими особливостями. По-перше, згідно зі ст. 242 КПК експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [3]. По-друге, пізнавальна діяльність експерта спрямована на виявлення конкретного явища (властивостей) досліджуваного об'єкту. По-третє, завдання практичного експертного дослідження зрештою зводиться до встановлення певних доказових фактів, що відносяться до подій, які вже сталися і виникнення яких може бути наслідком будь-яких причин [4, с. 136].

Проте, не дивлячись на відмінні особливості, пізнавальна діяльність експерта, так само як і наукова робота, заснована на застосуванні спеціальних знань для вирішення певних завдань, тобто полягає головним чином в розумовій діяльності. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. Це означає, що експерт має право дати висновок, лише якщо він переконаний в правильності зроблених ним досліджень. Принцип внутрішнього переконання лежить в основі концепції висновку експерта [4, с. 136].

Отже, велике доказове значення в процесі досудового розслідування корупційних правопорушень має судова експертиза як одна з основних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

В ході анкетування практиків, встановлено, що в ході проведення досудового розслідування кримінальних проваджень у справах про корупційні правопорушення, слід призначати наступні види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів та виробів – 11%; почеркознавчу – 13%; техніко-криміналістичну – 12%; технічну експертизу документів – 15%; лінгвістичну – 21%; фоноскопичну – 23%; інші – 5% [1, с. 254].

Особливу специфіку має проведення лінгвістичної експертизи, яка може бути здійснена окремо або комплексно, поряд з проведенням фоноскопичного дослідження. Оскільки трапляються випадки, коли доказами за кримінальними провадженнями про корупційні злочини є результати фіксації переговорів та аудіозаписи безпосередньо самого факту одержання неправомірної вигоди або прийняття вигоди чи прийняття обіцянки-пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб [5, с. 141].

Лінгвістична експертиза досліджує особливості комунікації учасників діалогу за допомогою аналізу усного та письмового мовлення. Так, спілкування провокатора та особи, що піддається провокації може відбуватися як особисто, за безпосереднього контакту, так і за допомогою використання комп'ютерних засобів та мобільних телефонів (обмін за допомогою SMS-повідомлень, електронних листів, повідомлень у соцмережах) [1, с. 258].

Специфіка спілкування між провокатором та особою, що піддається провокації, може складатися у змістовому змісті розмови, яка, з одного боку, складається з обговорення тематики, наприклад, освітнього процесу, а з іншого боку – з маскування передачі-отримання неправомірної вигоди. Дослідження промови експертами-лінгвістами дозволяє визначити як мовленнєве маскування, так і прийоми, використовувані співрозмовниками реалізації злочинних намірів [1, с. 258].

Розмову провокатора та особи, що піддається провокації рекомендується досліджувати поетапно: 1) встановлення контакту співрозмовниками; 2) встановлення предмета розмови (домовленість про предмет неправомірної вигоди, про умови передачі, про характер дій за неправомірну вигоду); 3) завершення розмови [1, с. 258].

Першим найважливішим завданням експертного дослідження є встановлення дослівного змісту розмови співрозмовників, причому встановлюється як зміст всіх фраз, так й інтонації учасників. Другим завданням лінгвістичного дослідження є встановлення предмета розмови. Дуже часто провокатори в процесі спілкування маскують свої злочинні наміри під обговорення проблем, щоб він став незрозумілим для оточуючих. Нерідко використовується мовний код, тобто використання певної ключової фрази в процесі спілкування.

Ознаками мовного маскуваннє є спонтаннїсть мови, мовний код або умовна мова, зрозумїла для обох співрозмовників [1, с. 258].

Отже, з огляду на вищевикладене, можна зробити наступні висновки: судова експертиза, зокрема лінгвістична, є однією з основних та найбільш кваліфікованих форм використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних правопорушень; можливості лінгвістичної експертизи в процесі доказування корупційних правопорушень далеко не вичерпані і потребують комплексного дослідження.

Список використані джерел:

1. Самойленко С. В. Використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2022. С. 252-259.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 06.05.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2013 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.05.2023).
4. Гончарук Г. О. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2 (23). Том 5. Частина 2. 2018. С. 135-140.
5. Пілюков Ю. О., Шрамко О. М. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 4 (16). 2018. С. 139-143.

Ковкіна Євгенія Володимирівна,
*завідувачка сектору ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», кандидатка філологічних наук*

Фесюнін Валентин Миколайович,
*завідувач лабораторії ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», кандидат юридичних наук*

МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ У КОМПЛЕКСНІЙ ПСИХОЛОГО-ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ МОВЛЕННЯ

Зараз Україна перебуває на етапі тотального супротиву повномасштабному воєнному російському вторгненню. Російська збройна агресія призвела до значних змін як у зовнішній політиці України, так і в сферах внутрішнього устрою, зокрема реформується політична система, зміцнюється національна та інформаційна безпека, на законодавчому рівні активно оновлюється й доповнюється нормативно-правові основи держави (зокрема Кримінальний кодекс України, далі – ККУ [1]).

Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» [2] передбачено кримінальну відповідальність за вчинення переліку діянь, що сприяють збройній агресії на території України. Законодавцем внесено зміни до ст. 161 ККУ «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», доповнено зміст ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» та ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Зазначені зміни та доповнення активізують такі предмети розслідування на етапі досудового провадження та судового розгляду, як скоєння переліку діянь, що сприяють збройній агресії на території України. Доведено, що провідними критеріями під час здійснення кримінального провадження є повнота, швидкість і неупередженість.

До інструментарію здійснення досудового слідства, що значно розширює доказові можливості слідства й суду, належить судова експертиза – кваліфікована форма використання спеціальних знань під час розгляду, зокрема кримінальних справ. Зміни й доповнення у зазначених вище статтях ККУ спонукають до розвитку й оновлення окремих видів експертиз і завдань, що ставлять на вирішення експертам.

Зокрема, активно розвивається комплексна психолого-лінгвістична експертиза мовлення, яку призначають за ст. 161-1, 438-2 ККУ. Відповідно до новітніх розробок методологічних положень комплексних судово-експертних досліджень, визначено, що міжгалузевим предметом досліджень у судовій експертизі є «фактичні дані (факти та обставини) справи щодо встановлення природи, властивостей, станів матеріальних об'єктів, їх родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму та умов, за яких відбулася подія (явище), шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, відповідними методами (засобами) в результаті дослідження матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи [3, с. 126].

У Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України активно розробляють науково-технічне забезпечення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз мовлення зі встановлення в мовленнєвих об'єктах інформації щодо виправдовування, схвалення й підтримки, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України; представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту; виправдовування, схвалення й підтримки, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікації осіб, які здійснюють збройну агресію Російської Федерації проти України.

Об'єктами комплексної психолого-лінгвістичної експертизи мовлення у кримінальних провадженнях за такими фактами кримінальної діяльності є мовленнєві акти, виражені в писемній або усній формі (висловлювання, фрази, виступи, звернення, промови, дописи, креалізовані та мультимодальні тексти та ін.), що

містяться в засобах масової інформації, газетах, листівках, на телебаченні тощо. Цим об'єктам притаманні звернення до масової аудиторії, доступність, розповсюдження широкому колу адресатів, що передусім має на меті вплив на широкий загал та формування певного ставлення реципієнтів до збройної агресії проти України, а також до осіб, які її здійснюють та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів.

У вирішенні цих завдань беззаперечною є необхідність об'єднання зусиль фахівців у галузі лінгвістичного дослідження мовлення та психологічних досліджень. Відпрацьований алгоритм комплексних дій команди експертів, чітке розмежування меж їхньої компетенції надає змогу дійти до повного, обґрунтованого й всебічного висновку за результатами проведення комплексної експертизи.

Компетенція судового експерта є одним із базових понять судової експертизи, зазвичай під нею розуміють конкретні питання, на які може відповісти експерт певної спеціальності. У практиці судових експертиз розмежовують поняття наукового рівня компетенції експерта, що передбачає наявність необхідного обсягу спеціальних, фахових знань, достатніх для вирішення певних завдань, а також суб'єктивний рівень, який відображає ступінь володіння експертом теорією й методикою конкретного виду експертизи і залежить від досвіду, обсягу знань про традиційні та новітні методики і методи дослідження.

Сучасні науково-методичні підходи до вирішення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз перебувають на стадії розроблення і потребують удосконалення в бік чіткої алгоритмізації дій і розмежування компетенції експертів – лінгвіста і психолога. З урахуванням нагальної потреби науково-методичного забезпечення проведення комплексних експертиз такого виду, актуальними є фахові розвідки з цієї проблематики. Т. М. Єгорова звертає увагу, що «виявлення масованої інформаційної інтервенції Російської Федерації у культурному, освітньому, медіа-, інтернет просторах України потребує професійного застосування спеціальних знань у галузях лінгвістики, психології, психолінгвістики та ін.» [4, с. 38]. Підтвердження потреби комплексного підходу у вирішенні завдань, пов'язаних із розслідуваннями злочинів, спричинених збройною агресією рф, знаходимо й у поглядах інших експертів-лінгвістів. Наприклад, Ю. І. Браїлко зауважує, що доцільність

проведення комплексних психолого-лінгвістичних досліджень є виправданою «з огляду на помітне збільшення можливостей кодування тексту, який публічно поширюють із метою мультимодального впливу на свідомість аудиторії», оскільки визначення смислового, експресивного навантаження мовленнєвого об'єкта «часто потребує зважання на візуальний та/або акустичний контекст», що належить до компетенції експерта-психолога [5, с. 14].

На основі теоретичних засад і з урахуванням практичних доробок до компетенції експерта-лінгвіста під час проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз мовлення належить вирішення таких завдань:

- надання тлумачення значення й походження слів, словосполучень, стійких фразеологічних виразів (ідіом), використаних в об'єкті;
- інтерпретування основного і додаткового значень ключових лексичних маркерів в аналізованому контексті;
- тлумачення об'єктивного змісту лексем і лексичних структур для визначення варіантів розуміння досліджуваних конструкцій (тобто аналізування дискурсу взагалі);
- визначення змістовної спрямованості, модальності, експресивності й емотивності мовленнєвого об'єкту (семантична категорія модальності передає відношення мовця до змісту його висловлювання, цільової настанови, дійсності і т. ін. Вона може виражатися у формі ствердження, наказу, спонування (заклику), побажання, припущення, достовірності, реальності чи нереальності);
- виявлення в наданому об'єкті формально-граматичної характеристики, з'ясування специфіки використаних стилістичних засобів і прийомів;
- визначення адресатів, до яких звертається мовець;
- виокремлення лексичних маркерів, що містять семантику виправдовування, заперечення, підтримки, схвалення збройної агресії Російської Федерації проти України й тимчасової окупації частини території України;
- виокремлення лінгвістичних ознак пропаганди виправдовування, заперечення збройної агресії засобами лексико-понятійного тлумачення складників досліджуваного мовленнєвого об'єкту, визначаючи різновид пропаганди (за її наявності);

- визначення характеру інформації, зважаючи на критерій публічності.

Інтеграційність застосування комплексного підходу під час дослідження мовленнєвих об'єктів простежується у тому, що після проведення лінгвістичного семантико-текстуального аналізу об'єкта відбувається його психологічне дослідження. За результатами лінгвістичного дослідження «експерт-психолог вирішує завдання щодо комплексу вербальної и невербальної продукції в аспекті його впливу на сприймання трансльованої інформації, її деструктивного впливу на емоційну, когнітивну, мотиваційну сфери психіки, спонукання до певних дій» [4, с. 39].

Наступним етапом комплексного дослідження є синтезувальна частина, що містить спільний висновок експертів щодо поставленого на вирішення комплексної психолого-лінгвістичної експертизи мовлення питання.

Отже, сучасний етап розвитку науково-методичного забезпечення у проведенні комплексних психолого-лінгвістичних експертиз мовлення потребує ретельного опрацювання, удосконалення, зокрема у частині розмежування компетенцій лінгвіста і психолога, що зумовлене стрімким розвитком цього виду експертиз, відсутністю чіткого алгоритму комплексного дослідження мовленнєвих об'єктів щодо визначення в них інформації стосовно виправдовування, схвалення, підтримки, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, а також глорифікації її учасників.

Список використані джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://goo.su/9JK1> (дата звернення: 22.05.2023).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20/#Text> (дата звернення: 24.05.2023).

3. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с.

4. Єгорова Т. М. Завдання психологічного дослідження у складі комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності. *Експертне забезпечення*

розслідування фактів колабораційної діяльності : мат-ли міжнар. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 23.06.2022). Львів ; Торунь, 2022. С. 37–42.

5. Браїлко Ю. І. Мультимодальний текст як об'єкт судової експертизи в кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності. *Експертне забезпечення розслідування фактів колабораційної діяльності* : мат-ли міжнар. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 23.06.2022). Львів ; Торунь, 2022. С. 12–17.

Єгорова Тетяна Михайлівна,
*завідувач сектору криміналістичних та
психологічних досліджень, Полтавське відділення
Національного наукового центру «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Браїлко Юлія Іванівна,
*провідний науковий співробітник сектору
криміналістичних та психологічних досліджень,
Полтавське відділення Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидат
філологічних наук, доцент*

Кисла Наталія Вікторівна,
*старший судовий експерт сектору
криміналістичних та психологічних досліджень,
Полтавське відділення Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидат
філологічних наук*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОСТАНОВКИ ЗАВДАНЬ У СУДОВИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ І КОМПЛЕКСНИХ ПСИХОЛОГО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗАХ, ПРИЗНАЧЕНИХ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Від початку збройної агресії РФ проти України в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл.

проф. М. С. Бокаріуса» і зокрема в його Полтавському відділенні значно збільшилася кількість запитів щодо проведення судових лінгвістичних і комплексних психолого-лінгвістичних експертиз, призначених у кримінальних провадженнях, що стосуються злочинів проти основ національної безпеки України (за ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» Кримінального кодексу України (далі – *КК України*) тощо), а також кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (за ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» *КК України*) [1–3].

Серед чинників, які ускладнюють виконання судової лінгвістичної та комплексної психолого-лінгвістичної експертизи і помітно збільшують тривалість їх проведення, є кількість питань і якість їх формулювання.

Замовник експертизи, формулюючи питання, повинен, по-перше, зважати на Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертних та експертних досліджень [4], а по-друге, дотримуватися принципу доцільності. Однак, це відбувається не завжди. Останнім часом спостерігаємо активне зростання кількості завдань, що часто не пов'язані зі змістом об'єктів дослідження. Уже традиційними стали 10–15 питань, поставлених експертові з лінгвістичного дослідження мовлення.

На наш погляд, зайвими в лінгвістичних експертизах, виконуваних у межах кримінальних проваджень за ст. 109, 110, 111¹ *КК України*, є питання стосовно об'єктивного змісту висловлювань, тоді як під час виконання комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз (далі – *КСПЛЕ*) воно необхідне, оскільки саме від визначеного експертом-лінгвістом змісту тексту відштовхується експерт-психолог, вирішуючи завдання психологічної частини дослідження.

У переліку питань часто трапляються такі, що виходять за межі спеціальних знань експерта-лінгвіста та експерта-психолога (наприклад, питання щодо використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів).

Частими є формулювання, зміст яких частково стосується питань права (на зразок: «<...> у порушення порядку, встановленого Конституцією України»; «<...> висловлювання, що спрямовані на пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»; «<...> висловлювання, що спрямовані на <...>, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресорки, збройних формувань і / або окупаційної адміністрації держави-агресорки»).

Ускладнює судову лінгвістичну експертизу та КСПЛЕ занадто широке формулювання питань (наприклад, «у якій формі виражена інформація в наданих на дослідження матеріалах – фактичних тверджень або оцінних суджень?» замість «у якій формі виражена інформація у визначених висловлюваннях....?»). Експертові доводиться описувати весь мовленнєвий матеріал, тоді як, наприклад, у 10 текстових об'єктах визначено лише три висловлювання, які стосуються попередніх питань. До того ж не зовсім зрозуміло мету питання щодо фактуальної та оцінної інформації в межах досудового розслідування багатьох кримінальних проваджень за ст. 109, 110 (ч. 1), 111¹, 436² КК України.

Також спостерігаємо повторюваність завдань у певних частинах (наприклад, окремо ставлять питання щодо наявності публічних закликів і публічності інформації, наведеної в наданих на дослідження об'єктах. Часто така повторюваність спричинена тим, що замовники експертизи в питаннях автоматично відтворюють зміст кількох статей КК України, зокрема колізійних ч. 1 ст. 111¹ і 436²: «Питання № 3: чи містяться в наданих на дослідження текстових матеріалах висловлювання, що містять заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України<...>? Питання № 5: чи містяться в наданих на дослідження текстових матеріалах висловлювання, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського кон-

флікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України <...>?»

Нерідко експертові-лінгвістові ставлять доволі абстрактно сформульовані питання, на кшталт: *«Чи містяться в наданих матеріалах символи, знаки, атрибути, написи, гасла тощо? Якщо так, які саме? Опишіть їх»*. Згідно з дефініціями лінгвістичних термінів «символ», «знак», «атрибут», «напис» експерт повинен описати всі літери, розділові знаки, означення / епітети, слова / словосполучення / речення, наявні у досліджуваних матеріалах. Навряд чи таку інформацію очікує отримати замовник експертизи. Питання повинно бути скореговане залежно від того, що саме цікавить того, хто призначив експертизу. Якщо його цікавлять висловлювання у формі закликів (закликів-гасел), то питання слід формулювати так: *«Чи містять надані на дослідження текстові матеріали висловлювання, виражені у формі закликів до дій, спрямованих на...»*. Якщо ж необхідно з'ясувати наявність символіки різних режимів, то це питання виходить за межі компетенцій експерта-лінгвіста та експерта-психолога.

Як свідчить експертна практика, проведення психологічної частини дослідження у складі КСПЛЕ за кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 109, 110, 111, 111¹, 436² КК України, зазнає труднощів через невизначеність предмета психологічного дослідження. Наразі основним інформаційним джерелом для проведення психологічної експертизи є п. 6.6 розділу VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [4], у яких відсутні питання, вирішувані експертом-психологом у складі КСПЛЕ, що значно ускладнює орієнтацію ініціатора експертизи та її виконавця.

У контексті диспозицій зазначених вище кримінальних правопорушень під час проведення КСПЛЕ предметом дослідження експерта-психолога є сукупність фактичних даних щодо психологічної структури комунікативного акту, його спрямованості на певні сфери психіки реципієнта (-ів), на організацію його (їх) діяльності та специфіки комунікативних прийомів подання інформації в аспекті потенціалу їх впливу на свідомість реципієнтів у напрямі, заданому адресантом. Психологічну частину КСПЛЕ виконують з урахуванням результатів лінгвістичного дослідження.

Отже, чітке визначення предмета психологічного дослідження у складі КСПЛЕ дає змогу окреслити завдання, питання й межі компетенції експерта-психолога, які взаємопов'язані зі спеціальними знаннями експерта-лінгвіста й оптимізують вирішення спільного (інтегрованого) завдання.

Чітке формулювання питань, поставлених перед судовою лінгвістичною та комплексною психолого-лінгвістичною експертизою, які відповідатимуть змісту наданих на дослідження об'єктів та належатимуть до компетенцій експерта-лінгвіста й експерта-психолога, значно підвищить ефективність роботи судових експертів та оптимізує строки виконання експертиз.

Звісно, наведені в Науково-методичних рекомендаціях переліки питань для судових лінгвістичної та психологічної експертиз не можуть бути вичерпними, вони пропонують засадничі, орієнтовні, найбільш поширені питання. Крім того, у цьому документі не репрезентовано переліку питань для комплексних судових експертиз. Тож інформативно-консультативна діяльність судових експертів, наслідком якої стане оптимізація процесу виконання експертиз, є надзвичайно важливою.

Список використані джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.05.2023).

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (у ред. від 15.06.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 13.03.2023).

3. Про Стратегію забезпечення державної безпеки : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 р., затв. Указом Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 13.03.2023).

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 21.05.2023).

3. ІНЖЕНЕРНО-ТРАНСПОРТНА ЕКСПЕРТИЗА

Фролов Андрій Анатолійович,
*науковий співробітник лабораторії інженерно-
транспортних та дорожньо-технічних
досліджень Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса»*

Хоробрих Павло Миколайович,
*завідувач лабораторії інженерно-транспортних
та дорожньо-технічних досліджень
Національного наукового центру «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Варлахов Віталій Олександрович,
*завідувач сектору лабораторії інженерно-
транспортних та дорожньо-технічних
досліджень Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса»*

ВПЛИВ АКВАПЛАНУВАННЯ НА ВЗАЄМОДІЮ АВТОМОБІЛЬНОЇ ШИНИ З ПОВЕРХНЕЮ ДОРОЖНЬОГО ПОКРИТТЯ

Вступ. Відомо, що тертя та зчеплення шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття забезпечують надійність руху транспортного засобу в заданому напрямку. Величини сил тертя і зчеплення залежать від багатьох чинників, зокрема від швидкості руху та ступеня зволоження поверхні дорожнього покриття. Зі збільшенням товщини водяної плівки і швидкості руху транспортного засобу, сили тертя та зчеплення шини з дорожнім покриттям зменшуються. Це відбувається внаслідок ускладненого видалення вологи із зони контакту шини з поверхнею дорожнього покриття.

У міру пришвидшення руху транспортного засобу збільшуються об'єм води (який має бути видалений із зони контактування) і сили, необхідні для подолання інерції та в'язкості води. За певної товщини плівки води і швидкості руху транспортного засобу через дію гідродинамічних сил в зоні контакту шина спливає на плівці рідини [1]. У цьому разі сили зчеплення шини автомобільного колеса з дорожнім покриттям мають низькі значення через тертя в рідинному шарі, водночас шина автомобільного колеса неспроможна передавати або сприймати зовнішні сили. Такий стан автомобільної шини на вологій поверхні дорожнього покриття називається акваплануванням, а швидкість, за якої він виникає, називають критичною. Ефективність видалення рідини із зони контакту забезпечується передусім малюнком протектора. Станом на сьогодні існує значна кількість автомобільних шин різних заводів-виробників, які мають різні конструктивні параметри: ширину, висоту профілю шини, тип малюнка протектора, а також використані для виготовлення шини матеріали. Зважаючи на наведене вище, дослідження впливу аквапланування на процес взаємодії шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття є актуальним і безпосередньо впливає на безпечність руху транспортного засобу, тому потребує додаткової уваги під час дослідження (із урахуванням конструктивних параметрів пневматичних шин, які встановлюють на сучасних транспортних засобах).

Процес дослідження взаємодії автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття розглядали такі науковці: В. І. Кнорозов, Є. В. Кленников, І. П. Петров, А. С. Шелухін, Ю. М. Юрьєв, Л. С. Стецюк, М. А. Паршин, І. М. Карпинська, В. О. Іларіонов, А. А. Малишев, А. Т. Епифанцев, А. М. Пантюшенко, В. М. Ковкін, В. О. Лабінцев, Л. О. Рижих, С. Й. Ломака, М. М. Альокса, Д. М. Леонтьєв, Hans B. Rasejka, De Beer M., Maina J., Rensburg Y., Greben J. та ін.

Зі свого боку, В. І. Кнорозов, Є. В. Кленников, І. П. Петров та А. С. Шелухін досліджували процес взаємодії автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття під впливом аквапланування, але за умови застарілих конструкцій автомобільних шин і менших швидкісних режимів [2]. Їхню позицію поділяють Л. С. Стецюк, М. А. Паршин, І. М. Карпинська, водночас зауважу-

ючи різницю між конструкцією шин і виникненням процесу аквапланування (з урахування відповідного швидкісного режиму).

Згадані автори зробили вагомий внесок у розвиток сучасної науки про автомобільний транспорт. Дослідження цих науковців поєднують як етап підвищення безпеки на автомобільному транспорті під час їх експлуатації на дорогах загального користування, так і науково-методичну допомогу під час складання висновку експерта й експертних досліджень, а також під час виконання науково-дослідних робіт.

Постановка завдання. Оскільки процес дослідження впливу аквапланування на процес взаємодії шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття є актуальним та безпосередньо впливає на безпеку руху транспортного засобу, то потребує додаткової уваги під час дослідження (із урахуванням конструктивних параметрів пневматичних шин, які встановлюють на сучасних транспортних засобах), отже, існує потреба встановити вплив конструктивних параметрів, експлуатаційних особливостей пневматичної шини та швидкості руху транспортного засобу на процес аквапланування.

Результати. Удосконалення автомобільних шин тяжіє до застосування більш досконалих матеріалів, підвищення міцності корда, виготовлення так званих низькопрофільних шин і широкопрофільних шин, збільшення глибини малюнка протектора в шині, призначеній для роботи в тяжких дорожніх умовах. Удосконалення автомобільних шин також полягає в підвищенні строку їх служби, допустимих навантажень і спрощення технології їх виготовлення. Розвиток конструкції автомобільних шин безпосередньо пов'язаний з удосконаленням конструкції транспортних засобів і відбувається в напрямі найбільш повної відповідності характеристик шин умовам і характеристикам роботи транспортних засобів [3]. Із розширенням мережі вдосконалених автомобільних доріг, підвищення швидкості й інтенсивності руху транспортних засобів усе гостріше постає питання про підвищення стійкості та керованості транспортних засобів, що безпосередньо впливає на безпеку дорожнього руху. Важливим етапом на шляху підвищення безпеки руху транспортних засобів на пневматичних шинах стало створення безкамерних шин. Безкамерні шини вста-

новлюють на легкових і вантажних транспортних засобах, автобусах, тракторах та інших колісних транспортних засобах. Вони дуже поширені завдяки тому, що мають суттєві переваги порівняно зі звичайними камерними шинами: меншу вагу, довший термін служби, менший опір коченню, тривалий час здатні забезпечувати постійний тиск, спрощують монтаж (що дуже важливо під час бортування / розбортування в дорожніх умовах).

Автомобільні шини значно впливають на стійкість і керованість транспортного засобу. Залежно від характеристики шин, той самий транспортний засіб із тими самими елементами підвіски й рульового управління може мати незадовільні або відмінні показники стійкості та керованості [4]. Серед характеристик шин, які впливають на стійкість і керованість транспортного засобу, вирішальними є опір боковому уводу, бокова й кутова жорсткості та характер їх зміни залежно від вертикального навантаження, а також внутрішній тиск повітря та ін.

Питання стійкості й керованості транспортного засобу, які пов'язані із шинами, визначають не тільки безпеку дорожнього руху. Оскільки це питання належить до системи «автомобіль – водій – дорога», то його необхідно розглядати також в економічному аспекті. Погіршення стійкості та керованості транспортного засобу сповільнює рух, підвищує втомлюваність водія (додатковий чинник зменшення безпеки), отже, знижує продуктивність праці водія та транспортного засобу загалом. Від характеристик автомобільних шин залежать такі якості керованості транспортного засобу, як його реакція на дію бокових сил, курсову стійкість, зайва або недостатня керованість за високих бокових прискорень. Крім того, до показників керованості, обумовлених шинами, умовно належить легкість обертання рульового колеса в разі маневрування транспортного засобу на незначній швидкості або у нерухомому стані.

Сьогодні існують два напрями оцінки впливу шин на керованість транспортного засобу: об'єктивна та суб'єктивна. Об'єктивна оцінка передбачає замір за допомогою приладів кількох параметрів під час виконання автомобілем певних маневрів. Існує доволі багато різних методів об'єктивної оцінки впливу шин на керованість транспортного засобу. Усі наявні методи об'єктивної оцінки дають

змогу певною мірою проаналізувати вплив різних конструктивних параметрів шин на стійкість і керованість транспортного засобу, знайти способи покращення характеристик шин (які впливають на керованість автомобіля) шляхом конструктивного або технологічного модифікування, тож необхідні для відпрацювання конструкції шини відповідного транспортного засобу. Водночас основним недоліком усіх наявних методів об'єктивної оцінки впливу шин на керованість транспортного засобу є відсутність критерію допустимості або критерію прийнятності шини як за абсолютної (без еталону), так і за відносної (із еталоном) оцінки. Тому за остаточної приймальної оцінки прийнятності шин перевагу завжди мають суб'єктивні або напівсуб'єктивні методи оцінки досвідчених водіїв під час виконання конкретних маневрів. Варто зазначити, що суб'єктивний метод оцінки здебільшого базується на порівнянні з так званою шиною-еталоном, якість якої відома та яку оцінюють як допустиму для керованості транспортного засобу.

Шини легкових транспортних засобів за конструкцією, габаритними розмірами та якістю застосованих матеріалів відрізняються від шин вантажних транспортних засобів. Шини легкових транспортних засобів мають більш еластичний каркас, меншу висоту й більш складний малюнок протектора, менший зовнішній і посадковий діаметри. Одним із основних критеріїв порівняння шин легкового транспортного засобу із шинами вантажного транспортного засобу є експлуатація шин легкових транспортних засобів на більших швидкостях щодо шин вантажних транспортних засобів.

За критичної швидкості рух транспортного засобу стає нестійким і незначний зовнішній вплив може спричинити відхилення траєкторії руху транспортного засобу. Обмежуються також можливість розгону й гальмування транспортного засобу.

Явище, яке відбувається між шиною автомобільного колеса й дорожнім покриттям, покритим шаром води, має більш складний характер, аніж на сухій поверхні дорожнього покриття.

За швидкостей руху, які передують виникненню аквапланування, у контакті автомобільної шини можна розрізнити три характерні ділянки (див. рис. 1 далі).

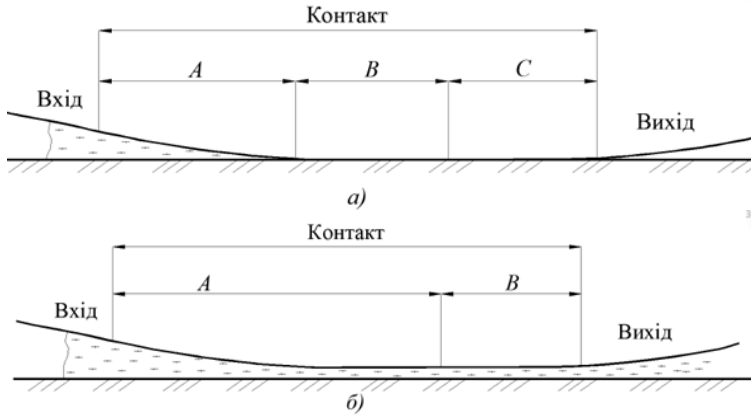

Рис. 1. Взаємодія шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття, яка перебуває у вологому стані: а) аквапланування відсутнє; б) випадок аквапланування

Ділянка А – передня частина контакту, має невідокремлений водяний шар, так званий водяний клин. Вода не встигає відводитись у канавки протектора і в боки. Коефіцієнт зчеплення наближений до нуля (див. рис. 1 «а»).

Ділянка В – перехідна зона, наступна за ділянкою А. У цій зоні контакту водяний шар частково розірвано, внаслідок чого відбувається рідке та сухе тертя, а коефіцієнт зчеплення посідає проміжне значення між коефіцієнтом, відповідним рідкому та сухому тертю.

Ділянка С – у задній частині контакту вода відсутня, тут спостерігаємо сухе тертя. Саме в цій зоні реалізуються сили, які передаються від пневматичної шини до поверхні проїзної частини.

Залежно від збільшення швидкості руху водяний клин поширюється від передньої частини контакту до задньої, протяжність ділянок А і В збільшується, ділянка С скорочується. За швидкості руху транспортного засобу, яка відповідає початку аквапланування, водяний шар поширюється на всю зону контакту шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття.

Для збереження контакту шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття необхідно, щоб із зони контакту через дренажні канавки видалявся відповідний об'єм рідини. Об'єм

рідини, який необхідно видалити із зони контакту, лінійно зростає зі збільшенням швидкості руху транспортного засобу й товщини плівки рідини на опорній поверхні. Ефективне видалення рідини із зони контакту забезпечується передусім малюнком протектора. Важливе значення має тип малюнка та матеріал протектора, а також конструктивні параметри (відношення висоти профілю шини до її ширини, діаметр обода та ін.). Аналіз науково-технічної літератури свідчить, що широкі та прямі канавки полегшують видалення рідини із водяного клина безпосередньо перед зоною контакту. Вузькі ребра або елементи протектора ефективно зменшують шлях переміщення рідини, скорочуючи в часі процес витиснення плівки рідини із зони контакту. Надрізи елементів протектора діють як резервуари та скорочують шлях переміщення рідини з контактних поверхонь.

Збільшення зношення протектора зменшує його здатність видаляти необхідний об'єм рідини із зони контакту: чим більше зношений протектор, тим менші зчіпні властивості шин автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття під шаром рідини. Тому для забезпечення дорожнього руху в Україні заборонено експлуатувати легкові автомобілі, залишкова висота малюнка протектора яких менша за 1,6 мм, що передбачено вимогами п. 31.4, п/п. «а» п. 31.4.5 Правил дорожнього руху [5].

Збільшення швидкості руху скорочує час відведення із зони контакту об'єму рідини, внаслідок чого знижується критична швидкість аквапланування. Теоретична залежність для визначення критичної швидкості аквапланування базується на теорії гідродинамічного тиску в шарі води. Вважають, що виникає повна рівновага між навантаженням на колесо й результативною силою від гідродинамічного тиску, що докладно описано в роботах В. І. Кнорозова [2] та інших науковців.

Шини з рівним малюнком протектора мають коефіцієнт підйомної сили вдвічі більший, ніж шини із серійним малюнком. На зчіпні властивості шини з вологим дорожнім покриттям також значно впливає шорсткість дорожнього покриття (асфальтобетонного й бетонного, які характеризуються найбільшим падінням коефіцієнту зчеплення в разі викривання їх рідиною і, відповідно найбільшою тенденцією до аквапланування). Крупнозернисте покриття більш стійке до аквапланування, оскільки кам'яні ви-

ступі створюють мережу каналів, якими рідина витікає із зони контакту. Основний вплив на зчіпні якості шини з дрібнозернистим покриттям має малюнок протектора. Розчленування малюнка протектора покращує дренаж води, зменшує шлях переміщення води, покращує розподіл контактного тиску.

Висновки. Збільшення швидкості руху транспортного засобу скорочує час відведення із зони контакту об'єму рідини, внаслідок чого знижується критична швидкість аквапланування. Одним із основних чинників виникнення процесу аквапланування є конструктивні параметри шини автомобільного колеса, а також швидкість руху транспортного засобу. Шини автомобільного колеса із рівним малюнком протектора мають коефіцієнт підйомної сили вдвічі більший, аніж шини із серійним малюнком. На зчіпні властивості шини з вологим дорожнім покриттям також значно впливає шорсткість дорожнього покриття. Автомобільні шини також значно впливають на стійкість і керованість транспортного засобу. Залежно від характеристики шин, той самий транспортний засіб із тими самими елементами підвіски й рульового управління може мати незадовільні або відмінні показники стійкості та керованості. Існує низка побічних чинників, які часто залежать від випадкових обставин, але також є важливими: стан і зношеність амортизаторів, стан підвіски та рульового механізму, параметри розвалу / сходження, навантаження за осями, тиск у шинах. Отже, процес аквапланування – це коли транспортний засіб утрачає керування й рухається на покритій водою дорозі за відсутності контакту протектора шин транспортного засобу з дорожнім покриттям. Проте, як зазначено вище, усі чинники взаємопов'язані й усі випадки індивідуальні.

Список використані джерел:

1. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/science> (дата звернення: 18.05.2023).
2. Кнорзов В. И. Работа автомобильной шины. Москва, 1976.
3. Malekan A., Rouhani S. Model of contact friction based on extreme value statistics. *Friction* 7 (4). 2019. Pp. 327–339. DOI: 10.1007/s40544-018-0215-9 (дата звернення: 18.05.2023).

4. Petersen I. Wheel Slip Control in ABS Brakes Using Gain Scheduled Optimal Control with Constraints. *NTNU Open*. 2003. URL: <http://hdl.handle.net/11250/228352> (дата звернення: 18.05.2023).

5. Правила дорожнього руху : затв. Постановою Кабміну України від 10.10.2001 р. № 1306 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

Кошкарів Артем Дмитрович,
*старший науковий співробітник Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», лабораторія
інженерно-транспортних та дорожньо-технічних
досліджень*

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РУЛЬОВОГО КЕРУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Під час розслідування дорожньо-транспортних пригод, а саме при отриманні слідчим (судом) показань учасників транспортних засобів є випадки, коли водії вказують причину виникнення дорожньо-транспортної пригоди внаслідок несправності рульового керування. В якості показань фігурують несправності рульового керування у вигляді повної відмови або часткової відмови рульового керування, внаслідок чого відбулась зміна смуги напрямку руху транспортного засобу у некерованому стані. Тому при огляді транспортних засобів, які знаходяться на місці дорожньо-транспортної пригоди, також підлягають невідкладному та ретельному огляду елементи рульового керування. При цьому на огляді місця дорожньо-транспортної пригоди вирішується визначення та фіксація технічного стану транспортних засобів, а якщо виявлено ознаки несправності транспортного засобу (окрім випадків, коли очевидно, що несправність є наслідком дорожньо-транспортної пригоди – зіткнення, наїду, перекидання), або водій посилається на відмову рульового керування перед пригодою. Крім того не можна вважати достатньою тільки фіксацію виявлених несправностей у протоколі

огляду транспортного засобу, не призначивши в подальшому авто-технічну експертизу, оскільки в цьому випадку залишаються невиявленими питання про час виникнення несправності (задовго до ДТП або безпосередньо перед ДТП) та можливості її своєчасного виявлення водієм (механіком), без відповіді на які не може бути встановлена винуватість причасних до аварії осіб [1].

Коли водій під час руху втрачає керування, він зазвичай посиляється на несправність керма. На жаль, не завжди можливо детально вивчити ланцюг подій та обставин, що ведуть до зіткнення, яке часто пов'язане з неможливістю керувати транспортним засобом без втрати керування. Водій може бути нездатним, або іноді не бажає згадати важливі деталі, або не може логічно викласти сутність того, що сталося. Тому дуже корисно знати найпоширеніші причини подібних подій, а саме основними несправностями рульового керування можуть бути збільшення ходу рульового колеса, зазори в підшипниках черв'яка, між черв'яком і роликком, знос вала сошки і його втулок, шарнірних зчленувань рульових тяг, знос або пошкодження зубів черв'яка або ролика, поломка пружин, вигин поперечної кермової тяги, заїдання рульового керування. У рульових механізмах з гідропідсилювачем можуть спостерігатися падіння тиску, порушення ущільнень у насосі гідропідсилювача і самому гідропідсилювачі, засмічення нагнітачів і зливної магістралі, заїдання золотника розподільника, люфт у з'єднанні золотника зі склянкою кульового пальця сошки.

Недостатнє або нерівномірне зусилля гідропідсилювача може бути наслідком слабкого натягу ремня приводу насоса, зниженого рівня мастила в бачку насоса гідропідсилювача, спінювання мастила в бачку, наявності повітря в гідросистемі, несправності насоса, відкручування сидла запобіжного клапана.

Знаючи характерні причини несправностей рульового керування, експерт знаходить причину, що викликала відмову у його роботі.

Пристрій рульового керування кожної моделі має свої особливості, тому розбирати і збирати його при експертному дослідженні необхідно в тій послідовності, яка викладена в інструкції з догляду за конкретним автомобілем. Рекомендаціями цих інструкцій слід керуватися і при перевірці тих чи інших показників, що характеризують технічний стан рульового керування.

Для встановлення причини та часу виникнення несправності необхідно отримати такі дані: характер несправності (експлуатаційний, втомний, аварійний), умови її виникнення (низька якість технічного обслуговування, незадовільні умови експлуатації, порушення технології ремонту, збирання або виготовлення деталі, недоброякісний матеріал, дії підвищених навантажень), механізм прояву, характер зусиль, що діють при появі несправності, їх величина та напрямок, особливості пошкоджень, що передували появі несправності або виникли після цього.

Характер несправності дозволяє судити про ступінь впливу її на безпеку руху та можливість запобігання ДТП. Так, збільшений люфт рульового колеса або заїдання його внаслідок зносу погіршує керованість автомобіля, збільшуючи час спрацювання рульового управління і обмежуючи можливість запобіжних заходів. Заклинювання керма або від'єднання його від керованих коліс призводить до повної втрати керованості і вкрай обмеженої можливості запобігання події.

Для встановлення залежності між несправністю та дорожньо-транспортною пригодою необхідно за результатами дослідження несправності вивчити можливості запобігання пригоді. Для цього зіставляється зупинний шлях ТЗ з переміщенням його від моменту виявлення несправності до моменту наїзду (зіткнення, перекидання). Якщо величина зупинного шляху менше зазначеного переміщення, то можна зробити висновок про наявність причинного зв'язку між несправністю та подією. Потім встановлюється залежність між несправністю ТЗ та діями водія.

При визначенні наявності у водія можливості своєчасно виявити несправність (до появи в момент події) або передбачити її виникнення за певними ознаками слід виходити з вимог до технічного обслуговування вузлів і механізмів автомобіля, що забезпечують безпеку руху [2].

Встановити причиново-наслідковий зв'язок із виявленими несправностями рульового керування ТЗ можливо лише в разі застосування спеціальних знань у галузі автотехніки, тобто тільки призначивши автотехнічну експертизу, яка здатна достеменно з'ясувати, чи мав змогу водій виявити несправності рульового ке-

рування та чи перебувають виявлені несправності у причиновому зв'язку з ДТП.

Список використані джерел:

1. Байэтт Р., Уоттс Р. Расследование дорожно-транспортных происшествий. Москва : Транспорт, 1983. 227 с.
2. Жилинский Г. В., Разумов А. Б. Судебная автотехническая экспертиза. Часть III. Выпуск 1. Основы судебно-экспертного исследования технического состояния транспортных средств. Киев : НИИСЭ, 1987.

Кріштоп Андрій Юрійович,
*старший судовий експерт Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕВІРКИ ВИХІДНИХ ДАНИХ ПЕРЕД ДОСЛІДЖЕННЯМ ДОРОЖНЬО- ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ

Незважаючи на науково-технічний прогрес та інтенсивний розвиток суспільних відносин, актуальною залишається проблема недотримання окремими водіями Правил дорожнього руху [1] (далі – ПДР). Для з'ясування об'єктивних обставин дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), що сталися внаслідок порушення водіями ПДР, використовують судових експертів.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» [2], під судовою експертизою розуміють *«дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»*. Водночас гарантії правильності висновку судового експерта забезпечено визначеним законом порядком її призначення. Підставою проведення судової експертизи під час розгляду справ про адміністративне правопорушення та у кримінальному провадженні є постанова суду.

Якщо здебільшого ініціатором(-ами) проведення судової експертизи під час розгляду справ про адміністративні правопору-

шення є одна зі сторін або обидві сторони (таке правопорушення є результатом участі у ДТП двох транспортних засобів), то у кримінальному провадженні ініціатором проведення судової експертизи є слідчий.

Під час проведення судової експертизи під час розгляду справ про адміністративне правопорушення ініціатива сторони проявляється у поданні клопотання про призначення відповідної експертизи (на підставі якої суд виносе відповідну постанову):

- експертизи слідів транспортних засобів (п. 16 розділу I «Криміналістичні експертизи»), основними завданнями якої є ідентифікація (ототожнення) конкретної одиниці транспортного засобу за частинами та слідами, що залишені його частинами; діагностика (установлення властивостей та стану об'єктів) та ситуаційні завдання (установлення механізму слідоутворення і/або взаємодії транспортного засобу з іншими об'єктами);

- судової автотехнічної експертизи (п. 1 розділу II «Інженерно-технічні експертизи»):

- 1) із метою оцінювання дій водіїв-учасників ДТП;

- 2) на предмет дослідження технічного стану транспортного засобу на момент ДТП;

- 3) на предмет дослідження технічного стану окремих деталей транспортного засобу на момент ДТП;

- транспортно-трасологічної експертизи (п. 2 розділу II «Інженерно-технічні експертизи») на предмет:

- 1) ідентифікації транспортних засобів;

- 2) визначення розташування місця зіткнення;

- 3) визначення взаємного розташування транспортних засобів у момент первинного контакту;

- 4) встановлення стану транспортного засобу в момент первинного контакту (стояв або рухався) [3].

Під час проведення судової експертизи під час розгляду справ у кримінальному провадженні слідчий позбавлений необхідності виносити клопотання, результатом його дій є постанова про призначення експертизи.

Якщо в постанові слідчого законодавством регламентовано набір вихідних даних, то воно не містить конкретних посилань на те, яким саме має бути склад клопотання сторони (під час розгля-

ду справ про адміністративне правопорушення), зокрема, чи має в ньому бути перелік вихідних даних взагалі.

Як свідчить експертна практика, такі випадки є нерідкими, коли клопотання сторони (сторін) і / або постанова судді не містить ані конкретного розділу «Вихідні дані», ані будь-яких даних, що є необхідними для експертного дослідження. Останнє суперечить п. 3.3 розділу III «Оформлення матеріалів для проведення експертиз (досліджень)» Інструкції та п. 1.3 Рекомендацій [3].

Однією з важливих умов проведення дослідження як у справах про адміністративне правопорушення, так і в кримінальних провадженнях є перевірка вихідних даних на технічну спроможність.

Наприклад, за швидкості 40 км/год автомобіль за 1 с проїжджає відстань 11 м ($40/3,6 = 11$ м, де 3,6 – перевідний коефіцієнт швидкості з км/год в м/с). Чи може під час рівномірного руху зі швидкістю 40 км/год транспортний засіб за 3 с проїхати 11 м? Відповідь однозначна – ні, адже за цей час автомобіль повинен проїхати відстань у тричі більшу (33 м). Тому твердження про те, що транспортний засіб за таких умов може проїхати зазначену відстань, є технічно неспроможним.

Іноді аналізування інших вихідних даних під час проведення автотехнічної експертизи (із метою оцінювання дій водіїв-учасників ДТП) виявляє наявність певних технічних неспроможностей. До прикладу, коли шляхом розрахунків швидкості руху за слідом гальмування визначають показники, що перевищують швидкість руху транспортного засобу, зазначену водієм (наприклад, він стверджує, що на момент ДТП швидкість руху транспортного засобу становила 50 км/год, максимально допустиму в населеному пункті з 01.01.2018, а розрахункове значення швидкості руху на підставі довжини сліду гальмування складає 82 км/год).

У разі проведення транспортно-трасологічного дослідження (на предмет встановлення розташування місця зіткнення або наїзду) під час дослідження схеми ДТП експерт здебільшого може підтвердити або спростувати показання учасників ДТП і свідків про розташування місця зіткнення або наїзду.

Отже, ретельний аналіз вихідних даних дає змогу уникнути необґрунтованого експертного висновку через виключення з дослідження технічно неспроможного переліку вихідних даних.

Наведені приклади свідчать про необхідність перевірки вихідних даних на технічну спроможність, чого можна досягти не лише відповідною підготовкою осіб під час отримання ними юридичної освіти, а й в результаті постійного моніторингу уповноваженими особами цієї діяльності.

Список використані джерел:

1. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінет міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 (в редакції від 16.02.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п#Text> (дата звернення: 23.05.2023).

2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (у редакції від 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 23.05.2023).

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції від 20.08.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 23.05.2023).

4. БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Симоненко Вікторія Петрівна,
*завідувач сектору Сумського відділення
Національного наукового центру «Інституту
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Демузенко Ірина Володимирівна,
*судовий експерт Сумського відділення
Національного наукового центру «Інституту
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ РЕГУЛЮВАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто певні питання регулювання методичної діяльності при складанні висновків судових будівельно-технічних експертиз та експертних досліджень в разі розрахунків збитків завданих фізичним особам, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської Федерації.

Ключові слова: методична діяльність, відшкодування збитків, підходи до відшкодування.

Військова агресія росії має значний вплив на економічну діяльність України, в тому числі на функціонування судової експертної діяльності.

З початку вторгнення експерти-будівельники зіткнулися з дуже нагальними питаннями щодо процедури обстеження об'єктів, які зазнали руйнування внаслідок авіаударів та обстрілів, та визначення матеріальної шкоди.

Першочерговим завданням було формулювання загального бачення питань, які постали перед слідством при розслідуванні злочинств, передбачених статтею 438 Кримінального кодексу України.

Загалом орієнтовний перелік питань, які має вирішувати будівельно-технічна та оціночно-будівельна експертиза, визначений в розділі II п. 5 «Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», які затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) [1].

Питання, які формувалися слідством на підставі науково-методичних рекомендацій, були узагальнені та не завжди доцільні при проведенні обстеженні кожного окремого об'єкта дослідження. Після внесення змін в «Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» експерт не має можливості коригувати поставлені слідством питання.

Наразі, фахівцями науково-дослідних установ судових експертиз були розроблені «Методичні рекомендації щодо встановлення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань» [3], в яких запропоновано певний алгоритм розрахунку вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань.

В намаганні врегулювати питання визначення матеріальної шкоди законодавцем розроблено та затверджено «Методику визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» [2].

Методикою визначено, що вона є «обов'язковою для використання під час оцінки збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, проведення судової експертизи (експертного дослідження), пов'язаної з оцінкою збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, та її положення переважають над іншими положеннями нормативно-правових актів, методик, рекомендацій тощо, які регулюють питання визначення розміру збитків, завданих підприємствам, установам, організаціям, іншим суб'єктам господарювання всіх форм власності. У разі якщо певні питання, пов'язані з оцінкою збитків, не врегульовано цією Методикою, застосовуються інші нормативно-правові акти з пи-

тань оцінки майна, що визначені такими згідно із Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», та оціночні процедури, що передбачені міжнародними та національними стандартами оцінки, міжнародною оціночною практикою. Необхідність та доцільність застосування інших нормативно-правових актів з питань оцінки майна обґрунтовуються у звіті про оцінку збитків (висновку експерта)».

«Методичними рекомендаціями щодо встановлення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань» передбачається визначення вартості матеріальної шкоди на базі витратного підходу, застосування якого регламентоване Національними стандартами № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р.) та № 2 «Оцінка нерухомого майна» (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. № 1440).

Визначення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань, потребує обчислення витрат на заміщення (відтворення) земельних поліпшень.

Визначення розміру реальних збитків за «Методикою визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» передбачається як розрахунок різниці між значеннями вартості такого майна до та після заподіяння йому шкоди.

Згідно п. 3.2 «Значення вартості нерухомого майна до заподіяння йому шкоди приймається на рівні ринкової вартості та/або залишкової вартості заміщення аналогічного чи подібного за місцем розташування, призначенням, розмірами, конструктивним вирішенням земельних поліпшень та їх технічним станом майна до початку збройної агресії».

У п. 3.13 «Методики» передбачається визначення ступіні придатності конструктивних елементів будівлі (споруди) для подальшого використання за результатами технічного обстеження будівлі чи споруди, що здійснюється відповідно до Порядку про-

ведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 року № 257, та (або) до Методики обстеження будівель та споруд, пошкоджених внаслідок надзвичайних ситуацій, бойових дій та терористичних актів, затвердженої наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 28 квітня 2022 року № 65.

При цьому, в зазначеній «Методиці обстеження будівель та споруд, пошкоджених внаслідок надзвичайних ситуацій, бойових дій та терористичних актів» вказано, що методика не поширюється на об'єкти, що обстежуються з іншою метою, у тому числі для судової будівельно-технічної експертизи.

Тобто, на даний час існують певні правові колізії щодо застосування нормативних документів при проведенні судових будівельно-технічних експертиз для визначення розміру збитків.

Таким чином, в контексті питань щодо розвитку судової експертизи в процесі відновлення держави після завершення бойових дій важливим є питання коригування деяких спірних моментів в законодавчих актах, які регулюють експертну діяльність.

Список використані джерел:

1. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2009_06_01/an/445644/REG3145.html (дата звернення: 30.05.2023).

2. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18 жовтня 2022 року № 3904/1223 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення 30.05.2023).

3. Методичні рекомендації щодо встановлення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань / ОНДІСЕ, № держреєстрації 0122U200741.

Салтиков Олександр Сергійович,
*завідувач Миколаївського відділення Одеського
науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ЕКСПЕРТНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ, ЩО ЗАЗНАЛИ ПОШКОДЖЕНЬ УНАСЛІДОК ВІЙНИ

Війна, яку розпочала рф з Україною, почалась із захоплення півострову Крим та вторгнення на схід України (Донецька та Луганська області), російські загони навесні 2014 року зайшли на Українські землі. На мою особисту думку, це не операція та не агресія, це саме Війна.

Війна – комплекс заходів, спрямованих на захоплення чужих природних, енергетичних та людських ресурсів, є найвищим ступенем загострення стосунків у країні або між країнами, з'ясування стосунків за допомогою армії та зброї [1].

З 2014 року до сьогодні в Україні багато чого змінилось, головне змінились люди – Українці, змінилась наша армія, змінилось відношення світу до України. Багато чого ми повернули, але ще багато чого треба повернути до рідного українського дому. Враховуючи побачені після деокупації населені пункти, які залишені орками, житлові та нежитлові будівлі, об'єкти інфраструктури, стає зрозумілим, що треба ще багато часу та зусиль для відновлення країни.

Маючи досвід судового експерта з будівельної галузі, маю впевненість у тому, що серед виконавців будівельних робіт наявні як професійні та відповідальні підрядники, так і фірми та підприємці, які бажають максимально заробити при мінімальних своїх витратах. Відповідно, при відновлені об'єктів ми з вами – Українці – отримуємо:

- або гарні будинки, дороги, мости, інженерні мережі тощо;
- або об'єкти, які постійно виходять з ладу та потребують ремонту.

Керівництво держави, чітко розуміючи сьогоднішній стан в країні, вже робить свої перші кроки для скорішого відновлення. Так, постановою КМУ від 25 квітня 2023 р. № 382 «Про реалі-

зацію експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації», затверджено Порядок реалізації експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Відповідно до зазначеного Порядку:

1. Експериментальний проект спрямований на відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі – населені пункти), за переліком, що наведений у додатку до Порядку.

2. Головним розпорядником бюджетних коштів є Агентство відновлення, яке ініціює відповідний проект рішення щодо виділення коштів для реалізації експериментального проекту.

3. Замовниками робіт (послуг) з відновлення населених пунктів і одержувачами бюджетних коштів у межах реалізації експериментального проекту є служби відновлення та розвитку інфраструктури в областях.

4. Учасниками експериментального проекту є облдержадміністрації (обласні військові адміністрації), органи місцевого самоврядування, які виявили бажання взяти участь в експериментальному проекті (далі – органи місцевого самоврядування), служби відновлення та розвитку інфраструктури в областях.

5. Відновлення населених пунктів включає виготовлення проектної документації (проектно-кошторисної документації), нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт, поточний ремонт і придбання товарів.

7. Облдержадміністрації (обласні військові адміністрації) за пропозиціями органів місцевого самоврядування формують переліки об'єктів, незалежно від форми власності, які підлягають відновленню (новому будівництву) в рамках реалізації експериментального проекту (далі – об'єкти).

Переліки об'єктів формуються виходячи з пріоритетності задоволення першочергових потреб населення. До переліків об'єктів додається інформація про кожен об'єкт (опис об'єкта, звіт за результатами його обстеження (у разі наявності), відомості щодо доцільності і можливості відновлення (нового будівництва) об'єкта, наявності вихідних даних та проектної документації, експертний

звіт за результатами експертизи проектної документації (у разі наявності), а також інформація про можливість фінансового забезпечення відновлення (нового будівництва) об'єкта за рахунок інших, ніж державний бюджет, джерел, та очікувану вартість робіт).

Відомості про пошкоджені/зруйновані об'єкти, включені до переліків об'єктів, повинні бути внесені до Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, а з моменту офіційного початку роботи Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови інфраструктури – також до зазначеної системи[2].

Війна в її «гарячій» фазі, із застосуванням танків, бойової авіації та артилерійських систем різноманітного типу, завжди супроводжується руйнацією та знищенням об'єктів нерухомості та критичної інфраструктури, а відновлення зруйнованих будівель та споруд є надзвичайно важливим завданням після закінчення та, навіть, під час проведення воєнних дій. Процес відновлення потребує чіткої координації, адекватного планування та професійного підходу. Окремо хочу наголосити на важливості експертного супроводу процесу відновлення будівель та споруд, що постраждали внаслідок воєнних дій з боку Російської Федерації. Експертиза взагалі та судова експертиза зокрема – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів. Судові експерти в галузі будівництва атестовані за спеціальністю 10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів». Серед основних завдань цього виду експертизи є:

- визначення відповідності виконаних будівельних робіт вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва;
- визначення, перевірка обсягів і вартості виконаних будівельних робіт та складеної первинної звітної документації з будівництва та їх відповідність вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва;
- визначення технічного стану будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень та руйнувань об'єктів та їх елементів;

– визначення вартості будівельних робіт, пов’язаних з переобладнанням, усуненням наслідків залиття, пожежі, стихійного лиха, механічного впливу тощо.

Враховуючи сферу використання спеціальних знань експертів, їх практичний досвід та теоретичну підготовку, участь цих фахівців може бути вельми корисною у нижченаведених етапах робіт з відновлення українських будівельних об’єктів.

1. Участь експертів у визначенні видів та обсягів необхідних відновлювальних робіт

Коли будівлі та споруди зазнають пошкоджень внаслідок воєнних дій, визначення видів та обсягів необхідних будівельних та підготовчих робіт є одним з важливих етапів процесу відновлення. У цьому процесі експерти будівельної галузі грають ключову роль.

Вони проводять комплексний аналіз пошкоджень, оцінюють ступінь зруйнованості будівель та споруд, а також визначають придатність до відновлення. Вони враховують різні аспекти, такі, як структурна безпека, економічна доцільність, екологічні вимоги та інші фактори. Завдяки своїм знанням і досвіду, експерти можуть точно визначити, які роботи потрібно виконати для повного відновлення об’єктів та їх подальшого безпечного використання.

2. Участь експертів у визначенні технічного стану пошкоджених будівель

Технічний стан пошкоджених будівель є одним із головних аспектів, який визначає необхідність та обсяг відновлювальних робіт. Експерти будівельної галузі грають важливу роль у визначенні технічного стану пошкоджених об’єктів.

Експерти (як самостійно, так і у складі комісій) проводять детальні обстеження та технічні огляди будівель та споруд, аналізують пошкодження та оцінюють їх вплив на структуру та безпеку об’єктів. Вони враховують такі фактори, як стійкість конструкцій, стан інженерних систем, електричних мереж, вентиляції, опалення та інші технічні аспекти.

Завдяки своїм знанням і досвіду, експерти можуть точно оцінити технічний стан будівель та споруд, визначити рівень пошкоджень та рекомендувати необхідні заходи для їх усунення та відновлення будівель. Це дозволяє забезпечити безпечне виконання

робіт та якість відновлення об'єктів нерухомості, що були пошкоджені внаслідок воєнних дій.

3. Аудит витрат на будівельні роботи

Одним із ключових аспектів ефективного відновлення є контроль над фінансовими ресурсами та їх раціональне використання. Експерти будівельної галузі можуть виконувати аудит витрат на будівельні роботи з метою перевірки відповідності фінансових зобов'язань результатам робіт. Цей етап включає визначення розміру необхідного фінансування, складання кошторисів, контроль за витратами та розрахунок оптимальних стратегій витрат.

Експерти здійснюють аналіз проектної документації, виконують детальну оцінку вартості будівельних робіт, включаючи будівельні матеріали, робочу силу, машини, механізми та обладнання, необхідні для виконання робіт. Вони перевіряють, чи відповідають розцінки на роботи реальному ринковому значенню та нормативно встановленому ліміту, а також оцінюють фінансові ризики та вимоги щодо забезпечення якості робіт. Аудит витрат на будівельні роботи забезпечує прозорість фінансових операцій та забезпечує ефективне використання ресурсів.

4. Контроль якості будівельних робіт

Після зруйнування, пошкодження будівлі або споруди важливо виконати якісний ремонт та відновлення. Експерти можуть забезпечити контроль якості будівельних робіт на кожному етапі процесу відновлення. Це включає перевірку виконання робіт згідно з установленними стандартами та нормами, оцінку якості використаних матеріалів та забезпечення дотримання будівельних технологій.

Експерти проводять систематичний поточний або кінцевий контроль якості будівельних робіт, перевіряють дотримання технічних вимог, виконання проектних рішень, використання високоякісних матеріалів та дотримання вимог до енергоефективності. Вони також забезпечують документування всіх виявлених відхилень та забезпечують їх вчасне виправлення в разі залучення на етапі виконання робіт. Контроль якості будівельних робіт гарантує високу якість відновлення об'єктів та відповідність нормам і стандартам.

5. Контроль витрат будівельних матеріалів

Відновлення будівель та споруд також передбачає ефективне управління витратами будівельних матеріалів. Експерти можуть

забезпечити контроль за використанням матеріалів, їхньою якістю та вартістю. Вони розробляють стратегії економії матеріалів, аналізують витрати та забезпечують оптимальне використання ресурсів.

Експерти здійснюють перевірку використання матеріалів згідно з проектною документацією та вимогами будівельних норм. Вони аналізують ринкову доступність матеріалів, вартість логістичних витрат, якість продукції та можливі альтернативні варіанти. Такий контроль допомагає уникнути перевитрат та забезпечує ефективне використання фінансових ресурсів.

6. Встановлення причинно-наслідкового зв'язку

Одним з викликів під час відновлення зруйнованих будівель та споруд є належне встановлення причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та пошкодженнями, що виникли. Незалежні експерти, як фахівці з будівельної галузі, можуть провести ретельний аналіз пошкоджень, дослідити обставини виникнення збитків та чітко встановити причину пошкоджень. Це важливо для забезпечення правильного оцінювання збитків, визначення відповідальності та розробки стратегії відновлення. Також важливим є відокремити руйнування та пошкодження, спричинені військовими діями, від тих, що настали з інших причин (стихійні лиха, стан ґрунтів основи, наслідки тривалої експлуатації, тощо).

Експерти детально аналізують вплив воєнних дій на об'єкти нерухомості, збирають докази такого впливу та проводять експертний аналіз пошкоджень. Вони оцінюють типи пошкоджень, їх масштаб та відновлюють хронологію подій. Такий аналіз допомагає установити справжні причини пошкоджень та визначити, чи мають бути залучені цільові кошти на відновлення саме цього об'єкту.

Таким чином, участь незалежних фахівців, експертів будівельної галузі, на всіх етапах процесу відновлення об'єктів нерухомості, що постраждали внаслідок воєнних дій з боку Російської Федерації, є надзвичайно важливою. Експертний фаховий супровід забезпечує контроль за витратами, якістю будівельних робіт та використанням матеріалів, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку. Відновлення пошкоджених будівель та споруд є необхідним етапом у процесі відновлення життєвого середовища та інфраструктури після закінчення активних військових дій. Завдяки участі експертів будівельної галузі забезпечується

ефективне та якісне відновлення об'єктів, що є передумовою для повернення нормального життя та розвитку уражених територій.

Загалом, участь експертів будівельної галузі у процесі відновлення об'єктів нерухомості, що зазнали пошкоджень внаслідок війни, є надзвичайно важливою для забезпечення ефективного та якісного процесу відновлення після воєнних конфліктів. Їхні знання, досвід та об'єктивна експертиза сприяють відновленню безпечного та стійкого житлового середовища для постраждалих територій та сприяють подальшому розвитку.

Список використані джерел:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна>(дата звернення: 26.05.2023).
2. Про реалізацію експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 № 382. Дата оновлення: 27.04.2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.05.2023).

5. ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Возовик Юрій Михайлович,
*заступник начальника відділу Центру судових
і спеціальних експертиз, Український науково-
дослідний інститут спеціальної техніки та
судових експертиз Служби безпеки України*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ СПІВРОБІТНИКІВ ІСТЕ СБУ ЯК СПЕЦІАЛІСТІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА ФАКТАМИ ОБСТРІЛІВ, ЯКІ СУПРОВОДЖУЮТЬСЯ ПОЖЕЖАМИ

З початку широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну, підрозділами країни-агресора застосовується артилерійське, авіаційне та ракетне озброєння для нанесення ударів як по об'єктах критичної інфраструктури України, так по військових і цивільних об'єктах. Зазвичай, такі удари супроводжуються вибухами, проте досить часто, внаслідок вибухів виникають пожежі, у зв'язку із чим виникла гостра потреба у фіксації протиправної діяльності та формування необхідної доказової бази, яка сприятиме післявоєнному відновленню України.

Фіксація вказаних воєнних злочинів потребує проведення певних процесуальних дій, серед яких надзвичайно важливими є проведення слідчих (розшукових) дій, а особливо – огляд місця події за фактом пожежі.

Основними завданнями огляду місця події за фактом пожежі, яка виникла внаслідок обстрілу, є:

- вивчення та фіксація обстановки на місці події;
- виявлення, фіксація та вилучення слідів та об'єктів, які вказують безпосередню технічну причину пожежі та її наслідки;
- встановлення обставин, які пов'язані з пожежею;
- встановлення умов, які сприяли виникненню пожежі чи виникли після неї та загрожують життю і здоров'ю людей.

Як показує практика, одним із основних недоліків, які допускаються під час проведення оглядів місць обстрілів, є незнання та (або) ігнорування наукових методів розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами.

Огляд місця події за фактом пожежі, який проводиться визначеною процесуальною особою з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [1], потребує проведення певних організаційних заходів, має характерні особливості у виявленні, фіксації та вилученні речових доказів, що відрізняє його від огляду іншого місця події, через що потребує залучення відповідних спеціалістів.

До огляду місця пожежі, яка виникла внаслідок артилерійського, авіаційного або ракетного обстрілу, доцільно залучати спеціалістів різних галузей знань, а саме: спеціалістів-криміналістів, спеціалістів-вибухотехніків, спеціалістів-пожежотехніків, спеціалістів з артилерії (ракетного, авіаційного озброєння), медичних працівників або судово-медичних експертів, інших спеціалістів (електро-, газо-, водопостачання, експлуатації технологічного обладнання тощо).

Спеціаліст залучається до участі у слідчих (розшукових) діях за рішенням слідчого судді, прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування для вирішення питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок [3].

В Українському науково-дослідному інституті спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (надалі – ІСТЕ СБУ) наявні співробітники, які мають кваліфікацію судового експерта з правом проведення судових пожежно-технічних експертиз за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки».

Правову основу залучення співробітників ІСТЕ СБУ як спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, пов'язаних із пожежами, становлять Кримінальний процесуальний кодекс України [1], Закон України «Про Службу безпеки України» [2], Інструкція про участь співробітників та працівників ІСТЕ СБУ як спеціалістів в кримінальному провадженні [3] та Статут ІСТЕ СБУ [4].

Визначення конкретних співробітників ІСТЕ СБУ, які направляються як спеціалісти для участі в кримінальному провадженні,

здійснюється директором ІСТЕ СБУ, його заступником або начальником Центру судових і спеціальних експертиз, керівниками відокремлених експертних підрозділів ІСТЕ СБУ, виходячи з необхідності застосування відповідних спеціальних знань [3].

Слід зазначити, що на думку автора, відповідно до статті 79 КПК України [1], попередня участь експерта у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, представника персоналу органу пробації, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу. Тобто, у разі призначення до ІСТЕ СБУ судової пожежно-технічної експертизи, її виконання може бути доручено експерту, який раніше залучався як спеціаліст до проведення слідчих (розшукових) дій у цьому ж кримінальному провадженні.

За результатами проведення слідчих (розшукових) дій, залучений спеціаліст консультує слідчого, прокурора з питань можливості дослідження виявлених об'єктів, речей, документів, відбору зразків для проведення експертизи, доцільності вирішення інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів [3].

Якісний та повний огляд місця пожежі за фактом обстрілу є необхідним підґрунтям для подальшого призначення та проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Список використані джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [1].
2. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII [2].
3. Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні, затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 року № 138, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 квітня 2016 року за № 564/28694 [3].
4. Статут Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України в новій редакції, затверджений наказом Центрального управління Служби безпеки України від 01 березня 2023 року № 73 [4].

6. КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Бикова Тетяна Максимівна,

*судовий експерт сектору дослідження програмних продуктів
лабораторії досліджень об'єктів інформаційних технологій,*

*Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері
інформаційних технологій та інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України*

Гомон Володимир Олексійович,

*судовий експерт сектору комп'ютерно-технічних та
телекомунікаційних видів досліджень лабораторії досліджень
об'єктів інформаційних технологій, Науково-дослідний центр
судової експертизи у сфері інформаційних технологій та
інтелектуальної власності Міністерства юстиції України*

Мірошник Руслан Олександрович,

*судовий експерт сектору комп'ютерно-технічних та
телекомунікаційних видів досліджень лабораторії досліджень
об'єктів інформаційних технологій, Науково-дослідний центр
судової експертизи у сфері інформаційних технологій та
інтелектуальної власності Міністерства юстиції України*

Седельніков Костянтин Кирилович,

*судовий експерт сектору комп'ютерно-технічних та
телекомунікаційних видів досліджень лабораторії досліджень
об'єктів інформаційних технологій, Науково-дослідний центр
судової експертизи у сфері інформаційних технологій та
інтелектуальної власності Міністерства юстиції України*

УЖИТТЯ КІБЕРБЕЗПЕКОВИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ВІДДАЛЕНОГО ДОСТУПУ

Часто віддалена робота передбачає доступ працівників до інформаційних ресурсів підприємств, установ та організацій, які знаходяться у внутрішній мережі. Одним з найпопулярні-

ших у світі протоколів для віддаленого доступу до комп'ютера є RDP – протокол віддаленого робочого столу, розроблений компанією Microsoft. RDP за замовчуванням вбудований в операційні системи сімейства Microsoft Windows та Microsoft Windows Server, що робить його надзвичайно популярним. Даний протокол забезпечує зручний доступ до критичної інфраструктури організації з будь-якої точки світу, що робить його особливо цікавим для кіберзлочинців, які намагаються проникнути в організацію. Саме з цієї причини досить часто відбуваються атаки на протокол RDP. Атака на протокол RDP – це тип кібератаки, в якій доступ або контроль отримується через віддалений комп'ютер, підключений до клієнтської станції за допомогою протоколу RDP.

Рекомендованим методом організації віддаленої роботи є використання віртуальних приватних мереж (VPN) із шифруванням. Приватна мережа VPN (Virtual Private Network) є технологією, що дозволяє створювати безпечні з'єднання через інтернет, які забезпечують приватність і захищеність під час передачі даних. Дана технологія дозволяє створити віртуальний тунель між двома або більше вузлами мережі. Основна ідея застосування приватних мереж VPN полягає в тому, що вони дозволяють з'єднати вузли мережі, що розташовані в різних фізичних місцях, в одну приватну мережу.

Основні переваги приватних мереж VPN включають:

Безпека: VPN забезпечує шифрування даних, яке зменшує ризик перехоплення або зламу інформації, що передається через мережу. Всі дані, які проходять через VPN, шифруються, що забезпечує конфіденційність.

Віддалений доступ: VPN дозволяє співробітникам віддалених робочих місць безпечно підключатися до внутрішньої мережі організації. Це може бути корисно для доступу до файлів, додатків або ресурсів, що знаходяться у внутрішній мережі.

Захист від перехоплення даних: VPN дозволяє захистити дані від перехоплення або прослуховування. Всі дані, які передаються через VPN-тунель, шифруються, що забезпечує передачу інформації в зашифрованому вигляді, що робить її незрозумілою для зловмисників.

Існує велика кількість комерційних та безкоштовних рішень щодо віртуальних приватних мереж (VPN) із шифруванням. Одним із найпопулярніших є OpenVPN.

Організація такого типу віддаленого доступу передбачає наявність серверу, до якого приєднуються клієнти(працівники) за допомогою спеціально згенерованих сертифікатів, після чого їх трафік перенаправляється до внутрішніх інформаційних систем.

При організації віддаленої роботи за допомогою VPN потрібно дотримуватись таких правил:

- налаштування автентифікації на VPN-сервері за допомогою сертифікату та пароллю;

- зберігання VPN-сертифікатів та паролів до них в захищеному середовищі;

- журналювання та моніторинг з'єднань до VPN-серверу (оскільки популярні VPN-сервіси мають функціонал журналювання подій, працівники, відповідальні за інформаційну безпеку, повинні періодично переглядати журнальні файли на наявність підозрілих записів);

- фільтрація доступу до VPN-серверу (визначення IP-адрес, з яких працівники працюють віддалено та заборона доступу з усіх інших IP-адрес);

- розмежування доступу працівників до внутрішніх ресурсів (реалізація можлива за допомогою фаєрволів, мережевих екранів, віртуальних мереж).

Якщо технічна можливість організувати віддалене підключення з використанням VPN з шифруванням відсутня, необхідно дотримуватись наступних правил:

- використання стійких паролів до RDP;

- фільтрація доступу до RDP, а саме визначення IP-адрес, з яких працівники працюють віддалено (фільтрація доступу до комп'ютера з RDP по віддаленим IP-адресам працівників та заборона доступу з усіх інших IP-адрес, даний сценарій можливо реалізувати за допомогою Брандмауера Windows);

- заборона надання доступу з мережі Інтернет до спільних директорій (працівники можуть отримати доступ до спільних директорій після підключення до RDP із внутрішньої мережі, да-

ний сценарій можливо реалізувати за допомогою Брандмауера Windows);

журналювання та моніторинг RDP з'єднань (працівники, відповідальні за інформаційну безпеку, повинні періодично переглядати журнали подій операційної системи (Windows Event Log) на наявність підозрілих записів.

Для захисту домашніх персональних комп'ютерів від вірусів та інших видів шкідливого програмного забезпечення, рекомендується прийняти наступні заходи:

увімкнути захист у реальному часі (захист у режимі реального часу – це функція багатьох типів антивірусного програмного забезпечення, що автоматично сканує дані під час завантаження та в разі виявлення підозрілого змісту блокує їх);

сканування зовнішніх пристроїв (сканування зовнішніх пристроїв, флеш-носіїв на наявність шкідливого програмного забезпечення);

оновлення бази даних (своєчасне оновлення бази даних антивірусного програмного забезпечення, які складаються з відомих загроз та їх відповідних індикаторів);

увімкнути журналювання (під час своєї роботи, антивірусне програмне забезпечення автоматично реєструватиме усі події, від звичайного сканування до виявлення шкідливого навантаження та може допомогти ідентифікувати шкідливе програмне забезпечення, а також його переміщення на персональному комп'ютері).

Організація віддаленої роботи з використанням віддаленого доступу за протоколом RDP може бути зручним інструментом, але потребує додаткових заходів для забезпечення кібербезпеки. Вжиття вищезазначених заходів допоможе забезпечити безпеку та захист інформації під час використання віддаленого доступу.

Старенький Іван Володимирович,
*судовий експерт сектору досліджень
телекомунікаційних систем та засобів лабораторії
досліджень об'єктів інформаційних технологій,
телекомунікаційних систем та засобів Одеського
науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОНУЮЧОГО BUILD-ФАЙЛУ, ЩО Є ЧАСТИНОЮ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ AZORULT ЗА ДОПОМОГОЮ GHIDRA

Вступ. Актуальність даного дослідження обумовлюється тим, що жертвою програмного забезпечення (ПЗ) типу «Stealer» [1] (далі «стилер») може стати будь-який користувач електронно-обчислювальної машини (ЕОМ), який під час перебування в мережі Інтернет випадково, або шляхом введення в оману, завантажив в середовище своєї операційної системи (ОС) інсталяційний пакет (виконуючий файл) ПЗ типу «стилер», що позиціонується як шкідливе програмне забезпечення (ШПЗ), з його подальшим встановленням.

У більшості випадків, судовим експертам, для проведення експертиз, метою яких є виявлення результатів роботи ПЗ типу «стилер», або самих виконуючих build-файлів такого ПЗ, надходять накопичувачі інформації, а також системні блоки персональних комп'ютерів, персональні комп'ютери, до складу яких входять накопичувачі інформації, які в подальшому стають об'єктами дослідження.

Далі серед наявної та видаленої інформації в пам'яті наданих об'єктів дослідження, використовуючи спеціалізоване криміналістичне ПЗ, під час проведення дослідження, експерт встановлює наявність або відсутність цільового контенту в пам'яті накопичувачів інформації.

У випадку, коли експертом виявлено виконуючі build-файли ПЗ типу «стилер», наступним кроком буде їх дослідження. Так, автором в [2] наведено послідовність дій експерта, метою яких є виявлення слідів використання ПЗ типу «стилер», при дослідженні накопичувача інформації.

Дослідження виявлених виконуючих build-файлів потенційного ШПЗ потрібно проводити в ізольованому віртуальному середовищі, шляхом статичного та динамічного аналізу. В [3] автором пропонується послідовність щодо дій експерта при дослідженні виявлених зразків ПЗ типу «стилер».

Матеріал, що наведено в даній роботі є логічним продовженням, питанням, що розглядалися автором в [2] та [3], так як дослідження виконуючих build-файлів за допомогою ПЗ «Ghidra» [4] є частиною статичного аналізу, аспекти якого не були наведені в попередніх роботах.

Постановка завдання. В даній роботі, автором буде проведено процес зворотної розробки (Reverse engineering) виконуючого build-файлу ПЗ «AZORult», що позиціонується як програмний продукт (ПП) типу «стилер», який було отримано при виконанні реальної експертизи, в результаті проведення якої було встановлено зв'язок виявленого build-файлу с C2-сервером в мережі Інтернет, на якому було встановлено панель користувача ПЗ «AZORult».

Виклад основного матеріалу. Програмні продукти основною метою яких є проведення зворотної розробки, є інструментами, що дають змогу «зазирнути під капот» будь-якого скомпільованого виконуючого файлу. Саме таким інструментом є ПЗ «Ghidra», що було розроблене фахівцями Агентства національної безпеки (АНБ) Сполучених Штатів Америки, та певний час з моменту розробки, використовувалося лише працівниками АНБ, до березня 2019 року (вихідні файли ПЗ «Ghidra» були опубліковані на конференції RSA [5], а вже через місяць, у квітні, на WEB-ресурсі «GitHub» [6] був оприлюднений вихідний код).

При імпортуванні цільового для дослідження файлу в середовище ПЗ «Ghidra», користувачеві буде надано інформація щодо походження файлу, див. рис. 1.

Наступним кроком, необхідно налаштувати аналізатор зворотного програмування, вікно якого наведено на рис. 2.

Інформацію щодо проаналізованого файлу буде наведено в трьох вікнах: «Program Trees», «Symbol Tree» та «Data Type Manager», див. рис. 3.

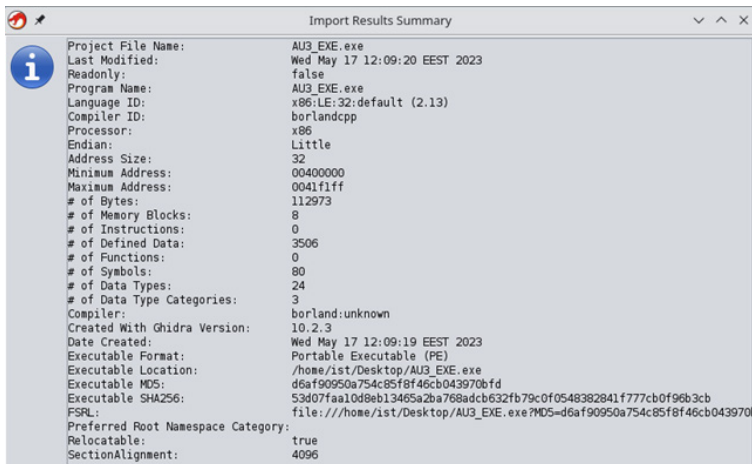

Рисунок 1 – Інформація щодо файлу, який було імпортовано в середовище ПЗ «Ghidra»

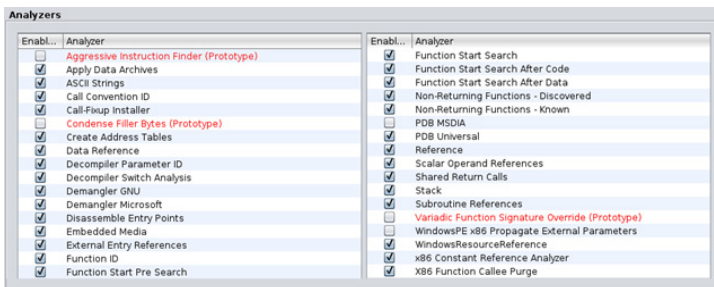

Рисунок 2 – Налаштування щодо аналізу для проведення зворотного програмування

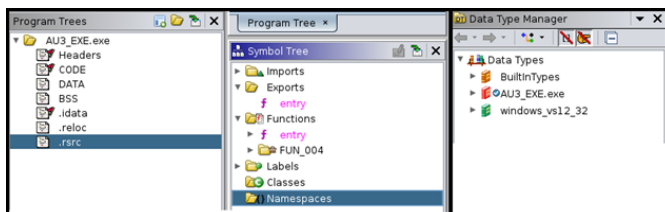

Рисунок 3 – Відображення результатів аналізу виконуючого файлу у вікнах «Program Trees», «Symbol Tree» та «Data Type Manager»

Вікно «Program Trees» містить інформацію щодо структури файлу, вікно «Data Type Manager» містить інформацію щодо типів даних, з якими взаємодіє виконуючий файл. Натомість вікно «Symbol Tree» містить в собі інформацію щодо ресурсів в середовищі ОС, до яких під час своєї роботи буде звертається build-файл (вкладка «Imports»), а також інформацію щодо функцій, які будуть виконуватися під час роботи build-файлу.

При дослідженні виконуючих файлів ПЗ «AZORult», що позиціонується як ПП типу «стилер» в середовищі ПЗ «Ghidra», першим-необхідним кроком, є знаходження функції «entry», так як вона є головною функцією, з якої починається робота самого ПП.

На рис. 4 наведено вміст функції «entry», котра містить в собі три функції, які були інтерпретовані в середовищі ПЗ «Ghidra», як: FUN_00404b38, FUN_004177c4 та FUN_004031c4.

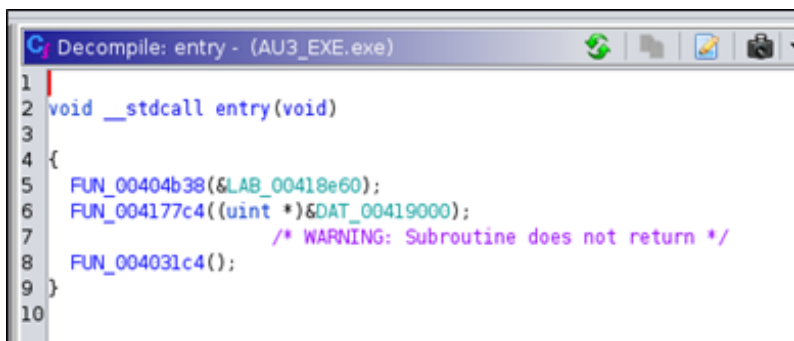

Рисунок 4 – Вміст функції «entry» при її перегляді у вікні декомпілятора

В процесі дослідження було встановлено, що інформаційний вміст функції «FUN_004177c4» представляє найбільший інтерес в становленні факту причетності проаналізованого файлу до ПЗ «AZORult».

Так, на рис. 5 наведено фрагмент інформаційного вмісту функції «FUN_004177c4», в якій міститься умова виконання функції «FUN_0040334c», яка з великою долею вірогідності відповідає

за встановлення з'єднання з C2-сервером, шляхом звернення до файлу «index.php».

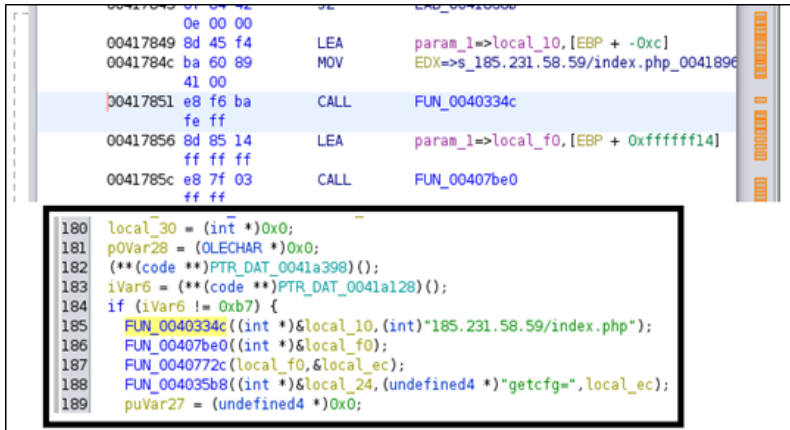

Рисунок 5 – Перегляд фрагменту функції «FUN_004177c4»

Інформаційний вміст функції «FUN_0040334c» та процес її виконання у вигляді графу наведено на рис. 6 та рис. 7.

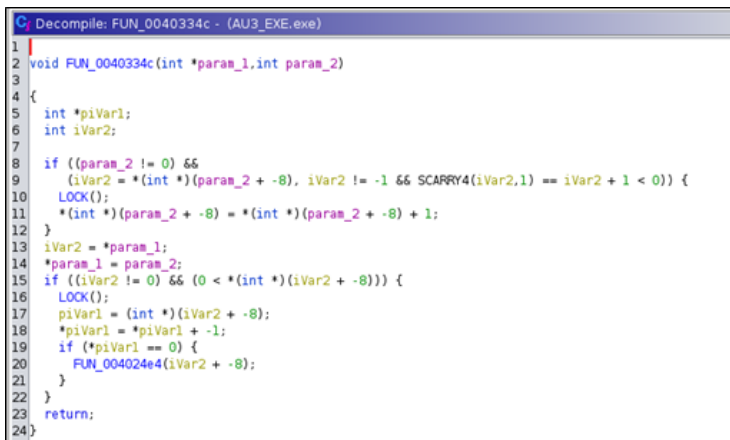

Рисунок 6 – Інформаційний вміст функції «FUN_0040334c»

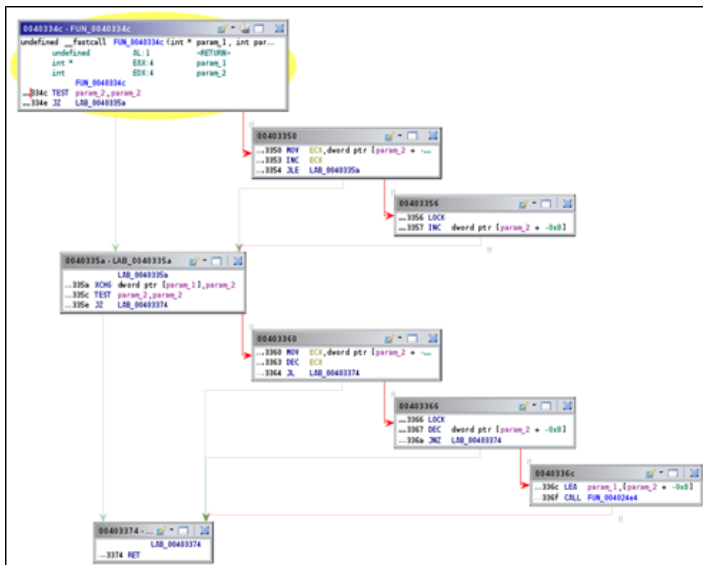

Рисунок 7 – Процес виконання функції «FUN_0040334c» у вигляді графу

Також, серед інформаційного вмісту функції «FUN_004177c4» були встановлені функції, які відповідають:

- за формування файлу «PasswordsList.txt» (рис. 8);
- за звернення до теки «appdata/Electrum/wallets», в якій серед кореневої структури файлової системи міститься інформація щодо крипто гаманця «Electrum» (рис. 9);
- за звернення до теки «appdata/Telegram Desktop/tdata/D877F783D5» (рис. 9);
- за формування файлу «scr.jpg» (рис. 9);
- за звернення до WEB-ресурсу «ip-api.com» та формування файлу «ip.txt» (рис. 10);
- за формування файлу «System.txt» (рис. 11).

```

224         if (*(char *)(&local_30 + 1) == '+') {
225             FUN_0040fa54();
226             FUN_00406350(&local_104);
227             FUN_0040fbf4(local_104, "PasswordsList.txt");
228         }

```

Рисунок 8

```

229         if (*(char *)(&local_30 + 2) == '+') {
230             FUN_00413af8();
231             FUN_004064a0(&local_108);
232             FUN_0040fbf4(local_108, (LPCSTR *)PTR_DAT_0041a2f0);
233         }
234         if (*(char *)(&local_30 + 3) == '+') {
235             FUN_00414cf8((OLECHAR *)L"Coins");
236             in_stack_0000010c = (int *)0x0;
237             FUN_00413e74((OLECHAR *)L"\\appdata\\Electrum\\wallets\\", (LPCWSTR)&DAT_00418a5c,
238                 L"Coins\\Electrum", '\\0', '\\0', '\\x01', (undefined *)0x3e8, (LPCWSTR)0x0);
239         }
240         if (*(char *)(&local_30 + 4) == '+') {
241             FUN_00414718((OLECHAR *)L"Skype");
242         }
243         if (*(char *)(&local_30 + 5) == '+') {
244             in_stack_0000010c = (int *)0x0;
245             FUN_00413e74((OLECHAR *)L"\\appdata\\Telegram Desktop\\tdata\\",
246                 (LPCWSTR)L"D877F78305*", map*, L"Telegram", '\\0', '\\0', '\\x01',
247                 (undefined *)0x3e8, (LPCWSTR)0x0);
248         }
249         if (*(char *)(&local_30 + 6) == '+') {
250             FUN_004149a0((OLECHAR *)L"Steam");
251         }
252         if (*(char *)(&local_30 + 7) == '+') {
253             iVar10 = GetSystemMetrics(1);
254             iVar11 = GetSystemMetrics(0);
255             FUN_00417350(iVar11, iVar10, 0, in_stack_0000010c, L"image/jpeg", 0x32, 0);
256             FUN_0040fbf4(puVar27, "scr.jpg");
257         }

```

Рисунок 9

```

if ((bool)uVar21) {
    FUN_00408910("\\t", (char *)local_30[iVar15], (int **)&stack0xffffffffcc);
    FUN_004036b8((uint *)p0Var28[1], (uint *)&DAT_00418be0);
    if ((bool)uVar21) {
        uStack_50 = (undefined *)CONCAT13(1, (uint3)uStack_50);
        FUN_00405508("ip-api.com/json", (int *)&local_20);
        FUN_004083e0("\\query\\:", "\\\"", local_20, "\\\"", (int *)&stack0xfffffffffb8);
        FUN_004083e0("\\countryCode\\:", "\\\"", local_20, "\\\"", (int *)&local_4c);
        in_stack_0000010c = local_4c;
        FUN_0040362c(&local_170, 3);
        FUN_0040fbf4(local_170, "ip.txt");
    }
    else {
        FUN_0040fbf4((undefined4 *)p0Var28[1], "ip.txt");
    }
}
}

```

Рисунок 10

```

362 FUN_00416d64(&local_178);
363 FUN_0040362c(&local_174,3);
364 FUN_0040fbf4(local_174,"System.txt");
365 FUN_0040fea8();
366 FUN_00407be0((int *)&local_184);
367 FUN_0040772c(local_184,local_180);
368 FUN_00408a00(&local_18c);

```

Рисунок 11

Рисунок 8-11 – Перегляд фрагменту функції «FUN_004177c4»

На рис. 12-13 наведено приклад вмісту zip-архівів, що були вивантажені з C2-серверу ПЗ «AZORult», файловий вміст яких містить в собі інформацію щодо результатів роботи build-файлу на ураженій ЕОМ.

Name	Size	Packed Size
Browsers	2 164 064	2 164 064
System.txt	9 263	9 263
PasswordList.txt	4 654	4 654
ip.txt	15	15
CookieList.txt	15 434	15 434

Рисунок 12

Name	Size	Packed Size
System.txt	5 069	1 529
Steam-Config	0	0
Steam	0	0
scr.jpg	100 995	77 973
PasswordList.txt	43 163	7 250
ip.txt	17	19
CookieList.txt	4 207	1 748
Browsers-Cookies-GoogleChrome_Default.txt	115 375	45 849
Browsers-AutoComplete-GoogleChrome_Default_CC.txt	0	0
Browsers-AutoComplete-GoogleChrome_Default.txt	8 604	1 776

Рисунок 13

Рисунки 12-13 – Вміст zip-архівів, що були вивантаженні з C2-серверу ПЗ «AZORult»

Як видно з наведеного вмісту zip-архівів, що були вивантаженні з C2-серверу, назви файлів співпадають з назвами файлів, програмний процес утворення яких було виявлення при дослідженні виконуючого build-файлу шляхом зворотного програмування.

Висновки. Виконане в даній роботі дослідження дозволяє встановити порядок дій експерта при дослідженні build-файлів ПЗ «AZORult» з метою встановлення IP-адреси або доменного імені C2-серверу, з яким буде встановлювати зв'язок виконуючий файл в середовищі інфікованої ЕОМ, що надасть можливість експерту при дослідженні накопичувача інформації серед наявних в теці «Downloads» файлів з розширенням «*.zip», підтвердити або спростувати факт того, що певні zip-файли були завантаженні саме з C2-серверу на якому розміщено панель ПЗ «AZORult».

Також шляхом виконання експертизи за експертною спеціальністю 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів» можна довести, що в певний проміжок часу, на

ЕОМ користувача виконувався build-файл (далі «інцидент»), що є частиною ПЗ типу «стилер». В результаті успішної роботи цього build-файлу, зловмисник отримує інформацію щодо авторизаційних даних до різноманітних WEB-ресурсів, зокрема, до соціальних мереж, месенджерів, банківських карт та іншої інформації.

Далі, якщо після дати інциденту жертвою не були вживані заходи щодо нівелювання спричиненої шкоди, можуть розгорнутися наступні події: наприклад, в певній соціальній мережі, зловмисником від імені користувача, авторизаційні дані якого були викрадені, публікується допис, який може нанести репутаційну або іншого виду шкоду даній фізичній особі. Або ще, як приклад, зловмисником після інциденту за викраденими банківськими даними, здійснюється ряд платіжних транзакцій в мережі Інтернет.

Оцінка завданих збитків будь якими діями зловмисника після підтвердженого факту інциденту, може бути проведена відповідною експертизою або слідчими діями у розрізі кожного взятого окремо виду нанесеного збитку.

Список використані джерел:

1. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://www.csr.gov.ua/ua> (дата звернення 10.05.2023).
2. Старенький І. В., Донченко О. І. Виявлення слідів використання програмного забезпечення типу «Stealer» в пам'яті накопичувача інформації. *68-ий випуск міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика і судова експертиза»*. (Київ, 15 травня 2023 р.). Київ, 2023.
3. Старенький Іван. Дослідження Build-файлів потенційно шкідливого програмного забезпечення типу «Stealer». *Постійно діюча Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності»*. (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.). Кропивницький, 2023.
4. Ghidra. URL: <https://github.com/NationalSecurityAgency/ghidra/releases> (дата звернення 10.05.2023).
5. RSA-конференція URL: https://en.wikipedia.org/wiki/RSA_Conference (дата звернення 10.05.2023).
6. GitHub. URL: <https://github.com/> (дата звернення 10.05.2023).

Івашенко Павло Павлович,
*конструктор Державного науково-дослідного
інституту технологій кібербезпеки та захисту
інформації*

Бондаренко Дмитро Михайлович,
*начальник науково-дослідного центру Державного
науково-дослідного інституту технологій
кібербезпеки та захисту інформації*

Лисенко Наталія Володимирівна,
*начальник науково-дослідного відділу Державного
науково-дослідного інституту технологій
кібербезпеки та захисту інформації*

Липський Олександр Анатолійович,
*головний науковий співробітник Державного
науково-дослідного інституту технологій
кібербезпеки та захисту інформації, кандидат
технічних наук, доцент*

Я. І. Стефанишин,
*науковий співробітник Державного науково-
дослідного інституту технологій кібербезпеки та
захисту інформації*

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СМАРТФОНІВ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНЦІВ НА МІСЦІ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ

Вступ. Наразі можливості сучасних смартфонів практично невичерпні, а поєднання із штучним інтелектом робить їх унікальним засобом ідентифікації злочинців на місці скоєння злочину. Проте недоліком цього поєднання є складність розробки програмного забезпечення та законність використання даних методів. Разом з тим, ці недоліки відіграють і позитивну роль, що дає можливість створити якісний продукт, який за будь-яких умов дасть можливостей точно ідентифікувати злочинців на міс-

ці скоєння злочину у разі наявності смартфона на місці скоєння злочину.

Основна частина. Фіксація злочинців на місці злочину за допомогою смартфона і GPS є однією зі сучасних технологій, яка використовується правоохоронними органами для розслідування злочинів. GPS (глобальна система позиціонування) дозволяє визначити точну географічну локацію смартфона у реальному часі. Завдяки цьому, правоохоронні органи можуть використовувати дані з GPS для встановлення місця злочину і маршруту злочинця. Це може бути особливо корисно в справах, де необхідно довести присутність особи на певному місці або визначити її переміщення.

Ідентифікація злочинців на місці скоєння злочину за допомогою телефонів і базових станцій є ще одним методом, який можуть використовувати правоохоронні органи під час розслідування злочинів.

Коли телефон здійснює дзвінок або використовує мобільний інтернет, він підключається до найближчої базової станції мобільного оператора. Кожна базова станція має свій унікальний ідентифікатор, який може бути використаний для встановлення місцезнаходження телефона.

Крім того, на основі інформації про базові станції можна відтворити маршрут руху злочинця. Правоохоронні органи можуть використовувати дані про послідовність підключень до базових станцій, щоб встановити маршрут переміщення телефона, а відповідно і підозрюваного, протягом певного періоду.

Сенсори акселерометрів та гіроскопів, які присутні в більшості сучасних смартфонів, дозволяють вимірювати рухові характеристики телефону, такі як прискорення, обертання та нахил. Ці дані можуть бути використані для виявлення певних дій, які відбуваються на місці злочину.

Наприклад, якщо по смартфоні було нанесено удар або він рухався під час скоєння злочину, акселерометр може зафіксувати зміни у прискоренні та напрямку руху. Ці дані можуть стати корисними доказами і допомогти встановити обставини злочину та можливих злочинців.

Крім того, сенсори смартфонів можуть фіксувати інші параметри, такі як звукові коливання або освітлення, що також мо-

жуть бути використані для розслідування злочинів. Наприклад, звукові записи або виміри освітленості можуть дати додаткову інформацію про події, які відбувалися на місці злочину.

Висновки. Важливо враховувати, що дані, зібрані з смартфона, повинні бути отримані відповідно до закону і з дотриманням приватності, а також мати відповідну методику щодо збору і обчислення даних із застосуванням відповідного математичного апарату. Дані, зібрані за допомогою сенсорів смартфона, можуть бути піддані спотворенню або неоднозначні у тлумаченні. Тому обов'язковою є експертиза отриманих даних.

7. ГІРНИЧОТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Крупка Ярослав Анатолійович,
*судовий експерт лабораторії електротехнічних,
пожежно-технічних та досліджень питань
безпеки життєдіяльності Одеського науково-
дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

Рогалевич Олег Аркадійович,
*судовий експерт лабораторії електротехнічних,
пожежно-технічних та досліджень питань
безпеки життєдіяльності Одеського науково-
дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

УНІВЕРСАЛЬНІ ПРОЦЕДУРИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ГІРНИЧОТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Експертизи проводяться в різних державних установах і недержавних організаціях у залежності від їх предмета і призначення.

Судова гірничотехнічна експертиза відрізняється від несудових тим, що порядок її призначення і проведення, а також використання отриманих при цьому результатів передбачений процесуальним законодавством. Законом спеціально визначені підстави й умови призначення судової експертизи, принципи оцінки і використання висновку експерта як доказу в справі, права й обов'язки учасників кримінального, цивільного і господарського процесу при проведенні судових експертиз.

Судова гірничотехнічна експертиза призначається, як правило, у випадках, коли встановити причину надзвичайної ситуації на гірничому підприємстві можливо тільки шляхом аналізу технічного стану виробничого процесу та його окремих елементів, якщо в справі є суперечливі докази з питань технічного характеру, експертне провадження виконується, коли є встановлена органом

чи особою, що призначила експертизу, наявність у сформованій виробничій ситуації потреби розв'язати питання з використанням спеціальних знань в галузі гірничої справи та деяких прикладних наук і виконати досліді у формі експертизи. Згідно з [1], підставою для проведення судової гірничотехнічної експертизи є передбачений законом процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом) – прокурором, слідчим чи суддею, експертні дослідження виконуються по письмовій заяві (листу) замовника (юридичної або фізичної особи) з переліком питань, які підлягають розв'язанню, і об'єктів, що надаються.

У постанові (ухвалі) про призначення судової гірничотехнічної експертизи вказуються:

- місце й дата винесення цього процесуального документа; найменування органу досудового слідства або суду, що склав постанову чи ухвалу, посада, звання, прізвище та ініціали особи, яка призначила експертизу;

- назва справи і її номер; підстави призначення експертизи й обставини справи, які мають значення щодо її проведення; вид експертизи – первинна (звичайно не вказується), додаткова чи повторна [2];

- форма проведення експертизи – одноособова (звичайно не вказується), комісійна чи комплексна [2];

- найменування установи, експертам якої доручається проведення експертизи, або з зазначенням прізвища, ім'я та по батькові конкретного експерта;

- питання, на які експерт повинний дати висновок; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, матеріалів для ознайомлення та інших вихідних даних, які мають значення для експертного провадження; особистий підпис слідчого, прокурора або судді.

Визначаючи об'єкти та задачі дослідження й формулюючи питання перед експертизою, слідчий і суддя керуються:

- з'ясуванням сутності обставини, яка підлягає встановленню в справі; ознайомленням з науковими можливостями і методами дослідження обставин надзвичайної ситуації, що підлягають встановленню;

- визначенням інших, додаткових до експертних методик, засобів одержання доказової інформації;

- чітким визначенням компетенції експертів; необхідністю правильного в спеціально-науковому і граматичному сенсі формулювання питань на вирішення експертизи [3].

Важливу роль у процесі призначення судової експертизи відіграє підготовка матеріалів, які повинні надаватися для дослідження судовому гірничо-технічному експерту. З урахуванням складності даної категорії справ було б доцільне залучення до процесу підготовки матеріалів фахівця, який володіє спеціальними знаннями в галузі гірничої справи, у тому числі й судового гірничотехнічного експерта, причому останнє не тільки можливе, але й бажано вже при проведенні первинних слідчих дій, зокрема при огляді місця події, опитуванні свідків надзвичайної ситуації та потерпілих, аналізі та вилученні необхідних документів.

При підготовці і призначенні судової гірничотехнічної експертизи слідчі (судді), як правило, повинні надати судовому гірничотехнічному експерту наступні документи (в залежності від виду надзвичайної ситуації, виконуваних технологічних операцій і місця, де виникла техногенна аварія, нещасний випадок й таке інше; наданий перелік, безумовно, може бути доповнений або деякі матеріали можна з нього вилучити) [2]:

- матеріали спеціального розслідування надзвичайної ситуації [5];

- копії актів за формою Н-1/П або Н-1/НП на кожного потерпілого окремо [5];

- протокол огляду місця події;

- ескіз місця нещасного випадку, аварії;

- план, схему, ескіз, фотознімки та відеозйомку місця надзвичайної ситуації, пошкодженого об'єкта, обладнання, устаткування, апаратури тощо;

- приписи посадових осіб органів державного та відомчого гірничого нагляду;

- висновки експертиз (науково-технічної, медичної та ін.), якщо вони проводились у ході розслідування аварії, нещасного випадку [5];

- медичний висновок про заподіяну смерть чи характер травми потерпілого, а також про наявність у його організмі алкоголю або наркотиків;

- висновки лікувально-профілактичного закладу про розслідування випадків виявлення гострих професійних захворювань (отруєнь), результатів вимірів і лабораторних досліджень небезпечних та шкідливих виробничих факторів підземного трудового процесу;

- протоколи опитувань і пояснювальні записки потерпілих, свідків та інших осіб, причетних до події;

- копії документів про проходження потерпілими навчання та інструктажів з охорони праці;

- положення з системи управління охороною праці на гірничому підприємстві;

- накази, що стосуються питань техніки безпеки, які видавала адміністрація шахти;

- посадові інструкції причетних до події інженерно-технічних працівників: головного інженера підприємства, заступників директора шахти з виробництва і охорони праці, начальника зміни, гірничого диспетчера, начальника (заступника, помічника начальника) дільниці, механіка, гірничого майстра, бригадира (ланкового) тощо, інструкції з охорони праці робітників;

- витяги із законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, вимоги яких були порушені;

- результати необхідних лабораторних досліджень і випробувань, технічних розрахунків та інших робіт, які мають значення по справі, що розглядається;

- паспорт (проект) проведення гірничих робіт;

- інструкції з експлуатації обладнання, машин, механізмів, пристроїв і їх технічні характеристики;

- книги нарядів ділянки, на якій працював потерпілий або відбулася аварія, наряд-путівки гірничих майстрів, що підтверджували б факт відповідності виконуваної роботи в момент надзвичайної ситуації виданому змінному завданню;

- різні геологічні прогнози щодо умов вуглевидобутку та характеристики шару, що виймається.

Вчасно й якісно виконані первісні слідчі дії при надзвичайних ситуаціях на підприємствах гірничої промисловості й грамотно

підібрані початкові матеріали для експертних досліджень сприяють скороченню термінів проведення судових гірничотехнічних експертиз та в цілому розслідування злочинів даної категорії і підвищенню обґрунтованості прийнятих щодо них рішень.

Список використані джерел:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 (у редакції наказу Міністерства юстиції України № 144/5 від 30.12.04), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 19.01.05 за № 61/10341.
2. Судова експертиза з питань охорони праці. Гірничотехнічна експертиза. Тлумачний словник основних термінів/ Кир'янов Ю. А., Дружинін Г. М., Крупка А. А., Дузь Л. Є., Бордюгов Л. Г., Кир'янов С. Ю./ ДНДІСЕ. – Донецьк, 2001. – 196 с.
3. Деякі аспекти уніфікації судових інженерно-технічних експертиз з охорони праці на прикладі гірничо-технічної експертизи/ А. А. Крупка, Л. Е. Дузь, Ю. А. Кривченко, Л. Г. Бордюгов// Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Збірник науково-практичних матеріалів/ Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2007. – Вип. 7. – С. 312-316.
4. Судова гірничотехнічна експертиза: Організаційні та методичні основи/ Бордюгов Л. Г., Дружинін Г. М., Дузь Л. Є., Кир'янов Ю. А., Кривченко Ю. О., Крупка А. А., Моїсєєв О. М./ ДНДІСЕ. – Донецьк: Донеччина, 2005. – 429 с.
5. Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві. Постанова Кабінету міністрів України від 17.04.2019 № 337.

8. ВОДНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Кралоук Марина Олександрівна,
*завідувачка лабораторії електротехнічних,
пожежно-технічних та досліджень питань
безпеки життєдіяльності Одеського науково-
дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України, кандидат
технічних наук*

Рогалевич Олег Аркадійович,
*судовий експерт лабораторії електротехнічних,
пожежно-технічних та досліджень питань
безпеки життєдіяльності Одеського науково-
дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ПРЕДМЕТ ТА ОБ'ЄКТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПОДІЙ НА МОРСЬКОМУ І ВНУТРІШНЬОМУ ВОДНОМУ ТРАНСПОРТІ

У 2021 році Міністерством юстиції України затверджено програми підготовки судових експертів за спеціальністю 10.24 «Дослідження подій на водному транспорті», що належить до нового роду судової експертизи з назвою: «водно-технічна» [1].

На жаль, до впровадження означеної судової інженерно-технічної експертизи її теоретичні питання не досліджувалися. Відсутнє визначення об'єкту цієї експертизи, предмету, завдань, кола питань, що вирішуються; відсутні методики проведення відповідних досліджень. Здається, що ця обставина може спричинити, а насправді вже створює невірне уявлення про сутність розглянутого роду судових експертиз, а також про межі компетенції експерта при проведенні ним досліджень щодо подій на морському і внутрішньому водному транспорті, де ведуться різні виробничі процеси.

Також залишається незрозумілим, а що саме означає «водно-технічна експертиза», так як окремого визначення «водний транспорт» у Законі України «Про транспорт» [2] немає, і у його тексті словами «внутрішній водний транспорт» в усіх відмінках замінено слова «річковий транспорт».

Пізнання правопорушення (злочину) як події минулого ґрунтується на його слідах, які залишають причетні до події люди, предмети й процеси (явища) у матеріальному та соціальному середовищах. Як і будь-яка пізнавальна діяльність, експертне дослідження має свій предмет пізнання, зумовлений об'єктом, метою, завданнями й засобами (методами) пізнання. Отже, класифікація судових експертиз визначається об'єктами, завданнями, областями спеціальних знань і методами експертних досліджень. Завдання ж, які вирішуються судовими експертами, визначаються предметом відповідної судової експертизи, можливостями дослідження об'єкта і тісним чином пов'язані з методикою проведення дослідження. Правильне розуміння будь-якого завдання неодмінно пов'язане з певним ступенем узагальнення конкретних варіантів його проявів [3].

Метою нашого дослідження є визначення предмету та об'єкту судової експертизи подій на морському і внутрішньому водному транспорті (СЕПМВВТ), що згодом дозволить класифікувати її завдання та виокремити види судових експертиз, які призначаються у зв'язку із встановленням обставин та причин різних подій на морському транспорті (МТ) і внутрішньому водному транспорті (ВВТ).

Законом України «Про транспорт» [2] визначено, що до складу МТ входять: підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, судна, судноремонтні заводи, морські шляхи сполучення, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні і постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу МТ.

До складу ВВТ входять: підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, суднобудівно-судноремонтні заводи, ремонтно-експлуатаці-

йні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'язку, промислові, торгівельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу ВВТ [2].

Виходячи із дефініцій «морський транспорт» і «внутрішній водний транспорт» та їх складових [2, 4, 5], можна стверджувати про те, що СЕПМВВТ в цілому не можна відносити до роду «інженерно-транспортних».

На наш погляд СЕПМВВТ – це окремий рід судових експертиз, який в залежності від об'єкта, предмета і задач, що вирішуються, необхідно диференціювати на види, які частково можуть бути інтегровані в галузі інших видів, що вже існують в експертній практиці.

У загальному значенні об'єкт дослідження – це матеріальна або ідеальна система.

Предмет дослідження – це структура системи, закономірності взаємодії елементів у середині системи і поза нею, закономірність її розвитку, різні властивості та якості цієї системи [6].

Аналіз експертної практики показав, що СЕПМВВТ охоплює багатогранний обсяг технічних досліджень джерел небезпеки, які пов'язані із застосуванням спеціальних знань з електробезпеки, аварійно-рятувальної справи, охорони праці та безпеки життєдіяльності, пожежної безпеки, використання транспортних засобів, технологій виробничих процесів тощо.

Пізнання правопорушення (злочину) у сфері МТ і ВВТ як події минулого ґрунтується на її слідах, які залишають причетні до розглядуваної події люди, предмети й процеси (явища) у матеріальному середовищі. Тому теоретичні основи СЕПМВВТ необхідно розробляти на базі методології експертного пізнання матеріальних слідів-відображень.

Об'єктом досліджень СЕПМВВТ є: сліди-відображення у вигляді матеріальних і матеріалізованих джерел інформації, що містяться в матеріалах кримінальних проваджень або адміністративних справ, та інших матеріалах, наданих на дослідження органом, який призначив проведення експертизи; нормативні документи та

нормативно-правові акти, які регламентують правила технічної експлуатації суден, плавання, попередження зіткнення суден, судноводіння і перевезення вантажів і пасажирів (у тому числі суднова документація, нормативно-правова база експлуатації флоту, міжнародні Угоди, Конвенції, Директиви тощо), ведення технологічних процесів, виконання окремих видів робіт; судна, понтони, бони, навігаційні знаки, окремі комплектуючі плавзасобів, вузли, агрегати та механізми, інше плавуче і берегове обладнання тощо.

Предмет СЕПМВВТ – зафіксовані слідами-відображеннями фактичні дані, обставини події, які досліджуються й установлюються на базі методів загальної теорії судової експертизи, спеціальних наукових знань у сфері МТ і ВВТ, прикладних наук з метою виявлення причинних залежностей і зумовлені сукупністю інформації про: діяльність або бездіяльність фізичних осіб, капітана (осіб командного складу, суднової команди тощо) під час керування водним транспортним засобом (організації, виконання робіт); діяльність або бездіяльність працівників і посадових осіб у процесі нормального функціонування підприємства (цеху, дільниці і т. д.) та при виникненні на ньому нещасного випадку, аварії тощо; недотримання трудової й виробничої дисциплін; невиконання вимог нормативно-правових актів з охорони праці та експлуатаційної документації; порушення технологічних процесів; технічний стан суден, споруд, комунікацій, транспорту, приладів контролю, машин, механізмів, устаткування, інструментів й інших знарядь праці, а також засобів протиаварійного, колективного та індивідуального захисту.

Вказані обставини, факти встановлюються з метою виявлення відповідності дій причетних до нещасних випадків і аварій осіб, а також причин і умов, що сприяли їх виникненню. Отже, основою предмету досліджень є встановлення причинності.

Базою для виконання досліджень є нормативно-технічна документація, довідково-технічна література, науково-дослідні, судові експертні дослідження причин та наслідків невиконання вимог безпеки на МТ і ВВТ й інші роботи, що стосуються даної тематики.

Різноманіття обставин, що пізнаються з використанням спеціальних знань за відображеною в слідах інформацією, може бути зведене до трьох фундаментальних питань:

– які конкретно об’єкти взаємодіяли один з одним або з матеріальним середовищем (клас ідентифікаційних експертних завдань)?

– які властивості або який стан об’єктів, що взаємодіяли (клас діагностичних експертних питань)?

– які механізми і умови їх взаємодії (клас ситуаційних експертних завдань)?

Для вирішення цих питань слід застосовувати загальнометодологічні експертні методи (ідентифікації, діагностики й ситуації) в поєднанні з універсальними загальнонауковими і окремими методами.

До основних загальнонаукових методів, які використовуються на теоретичному рівні дослідження, можуть бути віднесені методи: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізації та формалізації, аксіоматичний метод, системний підхід [7].

Таким чином, визначено об’єкт та предмет СЕПМВВТ. Доведено, що СЕПМВВТ в цілому не можна відносити до роду «інженерно-транспортних» експертиз. СЕПМВВТ– це окремий рід судових експертиз, що охоплює дослідження подій, наслідками яких є травматизм та загибель людей (або створення реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків) не тільки через аварії суден, а і під час використання внутрішньо-заводського (цехового) транспорту, ведення різнопланових робіт (на судах, в портах, цехах тощо).

Список використані джерел:

1. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Дата оновлення 07.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 27.05.2023).

2. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР. Дата оновлення 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.05.2023).

3. Крестовников О. А. Криминалистические задачи: сущность, анализ структурного состава, алгоритмизация процесса решения. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2018. Том 13. № 1. С. 17–25.
4. Потушинська О. П. Транспорт морський. *Митна енциклопедія* / за ред.: І. Г. Бережнюка та ін. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2013. Т. 2 : М – Я. С. 416.
5. Потушинська О. П. Транспорт річковий. *Митна енциклопедія* / за ред.: І. Г. Бережнюка та ін. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. Т. 2 : М – Я. С. 416–417.
6. Крушельницька В. О. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2003. 192 с.
7. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

9. ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Ількова Ніка Володимирівна,
*завідуюча лабораторією економічних та
товарознавчих досліджень Дніпропетровського
науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України, доктор філософії*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ НАРАХУВАННЯ ТА ВИПЛАТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Збройні сили України здійснюють заходи з національної безпеки і оборони держави, забезпечують відсіч і стримування збройної агресії, військовослужбовці приймають безпосередню участь у бойових діях.

Чинним законодавством України встановлено розмір та порядок виплат військовослужбовцям, які мають неухильно гарантуватися державою.

Одним з пріоритетних напрямків проведення судових економічних експертиз є дослідження пов'язані з нарахуваннями та виплатами військовослужбовцям. Такі види досліджень є необхідною складовою при реалізації механізму захисту та відновлення порушених прав на грошове забезпечення військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про актуальність питання та потребу в подальшому дослідженні проблематики, в опрацюванні алгоритмів проведення експертиз, розроблення наукових методик досліджень, що позитивно вплине на покращення та оптимізацію роботи судових експертів.

Відповідно до ст. 17 Конституції України [1], захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні

органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Статтею 43 Конституції України [1] встановлено, що кожен має право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ (далі Закон № 2011-ХІІ) [2] визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі.

Згідно ст. 1-2 Закону № 2011-ХІІ [2], військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами.

У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації.

Відповідно ст. 9 Закону № 2011-ХІІ [2], держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції розробляють та вносять у встановленому порядку пропозиції щодо грошового забезпечення військовослужбовців. На даний час сформована система законів та нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюються виплати військовослужбовцям та з врахуванням нагальних вимог коригуються шляхом внесення відповідних змін.

Чинним законодавством України встановлено, що до складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за

військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення.

При здійсненні розрахунків розміру грошового забезпечення враховується посада, військове звання, тривалість, інтенсивність та умови військової служби, кваліфікації, наявність наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця. Грошове забезпечення підлягає індексації відповідно до закону.

Грошове забезпечення виплачується у розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України, та повинно забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів кваліфікованим особовим складом, враховувати характер, умови служби, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності.

Порядок виплати грошового забезпечення визначається Міністром оборони України, керівниками центральних органів виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування та правоохоронні органи, керівниками розвідувальних органів України.

Порядок і розміри грошового забезпечення військовослужбовців, відряджених до державних органів, підприємств, установ, організацій, а також державних та комунальних навчальних закладів для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, визначаються Кабінетом Міністрів України.

28 лютого 2022 року Урядом прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» [3], яка передбачає виплату додаткової грошової винагороди військовослужбовцям на період дії воєнного стану.

Значна частина призначених судових економічних експертиз стосується неповного або зайвого нарахування та виплати додаткової винагороди, у відповідності до пункту першого постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 [3]. Досліджен-

ня також проводяться щодо нарахування та виплат грошового забезпечення військовослужбовцям.

Таким чином, основними завданнями, що можуть бути вирішені під час проведення судової економічної експертизи є: документальне підтвердження розміру нарахованого та виплаченого розміру грошового забезпечення, визначення розміру недоплат та зайвих виплат військовослужбовцям, які встановлені чинним законодавством України.

Як приклад, на вирішення експерту-економісту може бути поставлено питання щодо документального підтвердження розміру грошових коштів, за відповідний період, нарахованої та виплаченої військовослужбовцю військової частини в якості додаткової винагороди за безпосередню участь в бойових діях або забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії під час перебування безпосередньо в районах ведення воєнних (бойових) дій (проведення заходів). Питання можуть бути поставлені щодо будь-яких видів виплат та змінені в межах компетенції експерта-економіста у відповідності до розділу III Науково-методичних рекомендацій з питань призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (зі змінами).

До безпосередньої участі у бойових діях або заходах належать виконання військовослужбовцем у районах ведення бойових дій бойових (спеціальних) завдань.

Документами, які підтверджують безпосередню участь військовослужбовців у бойових діях або заходах, є: 1) бойовий наказ (бойове розпорядження); 2) журнал бойових дій; 3) рапорт (донесення) начальника (командира) підрозділу (групи, загону, екіпажу) про участь кожного військовослужбовця (у тому числі з доданих або оперативно-підпорядкованих підрозділів) у бойових діях або заходах, у виконанні бойових (спеціальних) завдань, із зазначенням військового звання, прізвища, власного імені та по батькові (за наявності), а також кількості днів участі військовослужбовців у таких діях або заходах.

У бойовому наказі вказується: висновки з оцінювання противника; завдання, які виконуються силами і засобами старшого

командира на напрямку дій військової частини (підрозділу), а також завдання сусідів і розмежувальні лінії з ними; бойове завдання військової частини (підрозділу) та замисел бою (дій); бойові завдання штатним і доданим підрозділам (елементам бойового порядку); норма витрат ракет і боєприпасів на виконання бойового завдання; місце і час розгортання ОКП (ксіП) та напрямок його переміщення, порядок передачі управління; час готовності до виконання завдання та порядок доповіді замислу старшому командирі.

У бойовому розпорядженні зазвичай командир вказує: стислі відомості про положення та характер дій противника; завдання, що виконуються силами і засобами старшого командира на напрямку дій підрозділів; бойове завдання підпорядкованим підрозділам; час готовності до бою (дій). За необхідності у ньому можуть бути зазначені завдання військової частини (підрозділу), сусідів та інші дані.

Обов'язковими складовими Журналу бойових дій є: дата запису; загальна обстановка перед початком операції (бою); бойових склад та угруповання своїх військ та військ противника; співвідношення сил і засобів; коротке викладення завдання військовій частині (підрозділу); рішення командира та бойові завдання, поставлені підпорядкованим частинам (підрозділам); уточнені рішення та розпорядження, які віддавалися командирами (начальниками) чи були отримані від старших начальників; дані про захоплення полонених та трофеїв; втрати своїх військ і противника; можливі висновки та пропозиції щодо тактики застосування військ (сил).

Відповідно до статті 1 Закону України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ «Про оборону України» [4] район воєнних (бойових) дій – визначена рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України частина сухопутної території України, повітряного або/та водного простору, на якій впродовж певного часу ведуться або/та можуть вестися воєнні (бойові) дії.

Економічні експертизи з нарахування виплат військовослужбовцям передбачають дослідження: актів (довідок) перевірок, наказів про преміювання, про виплату додаткової винагороди, про виплату грошової винагороди, про виплату додаткової грошової винагороди тощо, розрахунково-платіжних відомостей, меморіальних ордерів, реєстрів бухгалтерського обліку та оборот-

но-сальдових відомостей щодо нарахування та виплати грошової винагороди та додаткових виплат, виписок банку щодо руху грошових коштів, інші документи.

У зв'язку з динамічним внесенням змін до чинного законодавства України, що встановлює порядок та розміри таких видів виплат, при проведенні дослідження, особливу увагу необхідно приділяти періоду нарахувань та дії в часі таких нормативно-правових актів.

Також, зауважуємо, що питання права, не вирішуються судовим експертом. Експертом-економістом досліджується документальне відображення господарських операцій з нарахування та виплат військовослужбовцям відповідно наданим документам та нормативно-правовим актам.

Під час призначення судових економічних експертиз в експертному завданні можуть наводитися умови щодо вихідних даних з обставин справи (наприклад, виконання завдань в зоні проведення бойових дій), які необхідно врахувати при проведенні дослідження документальної обґрунтованості розрахунків здійснених виплат військовослужбовцям та/або перерахунок розміру виплат.

Висококваліфіковані та документально обґрунтовані економічні дослідження питань нарахування та виплат військовослужбовцям сприяють реалізації механізму захисту їх законних прав на встановлені чинним законодавством України виплати, проведення відповідних нарахувань та компенсацій.

Список використані джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 29.05.2023);

2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ : станом на 23.12.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 29.05.2023);

3. 3. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 :

станом на 21.01.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text> (дата звернення: 29.05.2023);

4. 4. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ : станом на 15.04.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 29.05.2023).

Шаповалов Роман Анатолійович,
*начальник відділу Центру судових і спеціальних
експертиз Українського науково-дослідного
інституту спеціальної техніки та судових
експертиз Служби безпеки України, кандидат
економічних наук*

РОЛЬ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTI

Негативно впливають на економічне середовище України злочини економічної спрямованості або фінансові злочини, які за останні роки набули дуже широкого масштабу. Ця ситуація викликає недовіру до України з боку Європейських та Світових партнерів, а також сприяє погіршенню інвестиційного клімату як в середині нашої країни, так і на зовнішніх ринках. Так, за декілька останніх років, інтерес іноземних інвесторів до Української економіки знизився в рази, що у свою чергу уповільнює її розвиток.

Сьогодні зовнішні Світові ринки всіх галузей економіки є досить висококонкурентними та вимагають від учасників прозорості і стабільної політичної, а також економічної ситуації в середині країни.

Отже, після військової агресії з боку РФ, основною причиною дестабілізації економічної системи України є саме поширення фінансових злочинів, які в багатьох випадках є досить резонансними та передують розкраданню великих сум грошових коштів як бюджетного, так і приватного походження.

Кардинальні економічні зміни в державі і реформування судової системи тягнуть за собою ускладнення правової практики, особливо у боротьбі зі злочинністю у сфері економіки, що вима-

гає від працівників правоохоронних органів глибокого осмислення суті цих явищ і процесів. Для цього необхідно володіти не лише юридичними та спеціально-правовими знаннями, але й навичками бухгалтерського обліку, аналізу господарської діяльності, тобто мати спеціальну економічну підготовку [1, с. 3].

Необхідність озброєння спеціальними економічними знаннями виникає насамперед з особливостей злочинів. З точки зору криміналістики, особливості злочинних посягань, спрямованих проти державного майна та майна підприємств інших форм власності, полягають у тому, що сліди цих посягань відображаються в документах [2, с. 187].

Бухгалтерські документи, які відображають господарську діяльність підприємств, є одним із основних видів доказів у справах про розкрадання та інші господарські злочини. З точки зору кримінології, корисливі злочини, які вчиняються в галузях економіки, мають латентний (замаскований) характер, тому для їхнього розкриття необхідно володіти не лише тактикою виявлення, але й методикою, в основу якої покладено використання обліково-бухгалтерської, фінансової та статистичної документації [4, с. 320].

Бухгалтерські та інші економічні знання відіграють важливу роль у кримінальному та цивільному судочинстві, в організації та проведенні оперативно-розшукових і профілактичних заходів щодо виявлення та попередження корисливих правопорушень.

Успішне розкриття фінансових злочинів багато в чому залежить від своєчасного виявлення їх ознак, наукового і практичного знання природи скоєння злочинів.

На даному етапі важливість роботи експертів-економістів набуває досить вагомого значення для перспективи успішного розслідування фінансових злочинів.

Судово-економічна експертиза класифікується за фахом експерта-економіста з розподілом на такі види експертних спеціальностей:

- дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності;
- дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій;

– дослідження документів фінансово-кредитних операцій [3, с. 30].

Розподіл на вказані види дозволяє визначити предмет, об'єкт і задачі кожного виду судово-економічної експертизи, що виступає відправним пунктом подальшої класифікації – виділення конкретних видів і різновидів експертиз. Основою такої класифікації є економічні дисципліни, що вивчають специфіку виробничих відносин в окремих галузях господарювання у взаємодії з продуктивними силами, технікою й технологічним процесом.

На сьогоднішній день практично жодне кримінальне провадження, цивільна та господарська справа з розряду так званої економічної злочинності не може бути якісно розслідувана без допомоги експертів-економістів.

Відповідно до вимог кримінального, цивільного та господарського процесуального законодавства суд, прокурор, слідчий повинні всебічно та об'єктивно дослідити всі обставини, що мають значення для успішного вирішення справи та розкриття злочину.

Отримати інформацію про ці обставини можна різними шляхами. Особливе значення в кримінальному, цивільному та господарському процесі надається опосередкованому шляху пізнання – пізнання за допомогою доказів.

Судово-економічна експертиза, як і судова експертиза взагалі, входить у коло доказів у справі і є досить ефективним засобом доказування. З її допомогою нерідко встановлюються обставини, що мають важливе значення для встановлення істини в справі.

Відповідно до законодавства доказами в справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку слідчий або суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Судово-економічна експертиза є одним із джерел доказів по справі і тому у кожному конкретному випадку суд (суддя) аналізує можливості експертизи та доцільність її призначення.

Судово-економічні експертизи слід розуміти як експертні дослідження матеріальних об'єктів (документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню у суді за їх змістом та

формою і допомагають суду досягти об'єктивності у доказуванні, додержуватися принципів рівних можливостей у процесі, презумпції не винуватості, забезпечення змагальності у доведенні дійсного стану фактів та захисту прав і свобод. Проведені дослідження оформлюються висновками експерта.

Висновок експерта-економіста – це особливий доказ, оскільки він складений особою, що володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, бухгалтерського обліку та звітності. Водночас, доказове значення має лише категоричний висновок експерта-економіста, вірогідні висновки та припущення не можуть бути покладені за основу підозри, обвинувального акту та вироку.

На практиці висновок судово-економічної експертизи, у силу своєї специфіки отримання нових доказів шляхом використання спеціальних знань, сприймається як специфічний доказ. Доказове значення висновків експерта значно підвищується, враховується, що вони засновані на наукових дослідженнях, тому не може бути сумнівів у їхній достовірності.

Оцінка висновку судово-економічної експертизи здійснюється за тими ж нормами, що й оцінка інших доказів, але вона має певну специфіку, оскільки цей доказ заснований на використанні спеціальних знань, яких не має слідство та суд [5, с. 12].

Одним із першочергових завдань під час розслідування фінансових злочинів є визначення необхідності проведення різноманітних експертиз, зокрема судово-економічної та криміналістичної (технічна експертиза документів, почеркознавча, комп'ютерно-технічна експертизи тощо). Ураховуючи, що для проведення зазначених експертних досліджень потрібен певний час, їх доцільно призначати на початку розслідування [6, с. 88].

Отже, найбільш поширеною слід вважати судово-економічну експертизу, яка на сьогодні є самостійним видом експертиз та відіграє важливу роль у фінансових розслідуваннях, а також посідає найбільш вагоме місце серед доказів, що використовуються при судовому розгляді злочинів економічної спрямованості.

Список використані джерел:

1. Каркач П. М., Матющенко М. О. Судово-бухгалтерська експертиза. Харків.: Серія «Практикум слідчого», 1996. 123 с.

2. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика та методика розслідування злочинів. Х. : Одисей, 2001. 293 с.
3. Корнеева Н. М. Основні положення проведення судово-економічних експертиз: Навчально-методичний посібник/ДНДЕКЦ МВС України. Київ, 2009. 52 с.
4. Салтевський М. В. Криміналістика. К. : Кондор, 2005. 506 с.
5. Кушакова Н. О., Саніна Т. О., Чередниченко А. П. Судово-економічна експертиза: Посібник. ДНДІСЕ МЮ України. Д., 2006. 172 с.
6. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек./ С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

Нічік Наталя Борисівна,
*старший судовий експерт лабораторії економічних
досліджень Одеського науково-дослідного
інституту судових експертиз Міністерства
юстиції України*

СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. У тезах наголошено на деяких проблемах судово-експертної діяльності на деокупованих територіях щодо проведення економічних експертиз з вирішення питань по відшкодуванню збитків, спричинених військовою агресією російської федерації

Ключові слова: військова агресія, деокуповані території, збитки, відшкодування збитків, втрата документів.

Ще з початку воєнного вторгнення російської федерації на територію України у 2014 році, країна-агресор завдала та продовжує щоденно завдавати величезних збитків нашій економіці. Наслідками російської агресії стали масштабні руйнування об'єктів критичної інфраструктури, знищення майна юридичних та фізичних осіб, вимушене припинення діяльності державних та приватних підприємств, а також окупація деяких регіонів України.

У впродовж 2022-2023 років має місце визволення (деокупація) окремих територій нашої країни. Наразі на територіях, звільнених з-під окупації, поступово відновлюється робота підприємств та установ різної форми власності, які стикаються з безліччю проблем, пов'язаних із поновленням фінансово-господарської діяльності, забезпеченням безпеки своїх працівників, відновленням втрачених й пошкоджених активів та документації.

У цьому контексті, важливим аспектом є вирішення питання щодо визначення розміру відшкодування матеріальної шкоди (збитків), спричинених військовою агресією російської федерації.

Відповідно до п. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи, зокрема, щодо визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням. [1]

Відповідно до п. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України, збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). [2]

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Цей Закон діє до моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України за умови попереднього і повного відшкодування збитків, нанесених внаслідок такої тимчасової окупації, у тому числі моральних збитків примусово переміщених осіб.[3]

Постановою Кабінету Міністрів України затверджений Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації починаючи з 19 лютого 2014 року.[4]

Так, відповідно до пункту 2 Порядку [4], визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими напрямками:

- 1) людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати;
- 2) економічні втрати, пов'язані з людськими втратами;
- 3) військові втрати;
- 4) втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, забезпеченням безпеки дорожнього руху, забезпеченням недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні, здійсненням пропуску через державний кордон, захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій, бойовими діями;
- 5) соціальний захист ветеранів війни;
- 6) втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою;
- 7) втрати об'єктів громадських будівель;
- 8) втрати об'єктів житлово-комунального господарства;
- 9) шкода, завдана земельним ресурсам;
- 10) втрати надр;
- 11) збитки, завдані водним ресурсам;
- 12) шкода, завдана атмосферному повітрю;
- 13) втрати лісового фонду;
- 14) збитки, завдані природно-заповідному фонду;
- 15) втрати інфраструктури транспорту, інфраструктури (зокрема фізичної) електронних комунікаційних мереж;
- 16) втрати енергетичної інфраструктури;
- 17) втрати культурної спадщини;
- 18) економічні втрати підприємств (крім підприємств оборонно-промислового комплексу), у тому числі господарських товариств;
- 19) втрати установ та організацій (крім установ та організацій оборонно-промислового комплексу);
- 20) економічні втрати підприємств оборонно-промислового комплексу, у тому числі господарських товариств;

21) втрати установ та організацій оборонно-промислового комплексу;

22) шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи – підприємці.

На жаль, наведений перелік напрямів, за якими визначаються розміри шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, стосуються людських втрат та усіх сфер фінансово-господарської діяльності.

Що стосується економічних втрат підприємств, установ та організацій державної та недержавної форми власності (крім оборонно-промислового комплексу), про які йдеться у підпунктах 18 та 19 пункту 2 Порядку [4], то оцінюються такі основні показники:

- вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна;
- вартість втрачених фінансових активів;
- упущена вигода;
- втрати від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.

Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої спільним наказом Мінекономіки та Фонду державного майна за погодженням з Мінреінтеграції. Відповідальними за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є:

-міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, які є уповноваженими органами управління, – в частині державних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, що належать до сфери їх управління;

-обласні, Київська міська держадміністрації (на період воєнного стану – військові адміністрації) – в частині підприємств недержавної форми власності, господарських товариств (крім тих, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі), які розміщуються на території відповідних обласей та м. Києва.

Слід зауважити, що відповідно до п. 28 Порядку [4], в оціночних процедурах враховується така основна методична настанова щодо визначення розміру упущеної вигоди – оцінка упущеної вигоди, що пов'язана із майном, майновими правами, проводить-

ся щодо суб'єктів господарювання, які зазнали реальних збитків внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Спільним наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України, відповідно до підпунктів 18 і 19 пункту 2 Порядку [4], затверджена «Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності»[5].

Ця Методика застосовується під час:

- оцінки (визначення розміру) реальних збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям, іншим суб'єктам господарювання всіх форм власності внаслідок втрати, руйнування або пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, а саме: нерухомого майна, рухомого майна (машини та обладнання), транспортних засобів, товарно-матеріальних запасів та біологічних активів, єдиних майнових комплексів підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання усіх форм власності, культурних цінностей;

- оцінки (визначення розміру) упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності суб'єктами господарювання. Під упущеною вигодою розуміють розмір накопиченого протягом визначеного періоду часу прибутку, що його міг отримати власник (балансоутримувач, користувач) пошкодженого, втраченого та (або) знищеного майна за умови, що майно не було пошкоджене, знищене або втрачене внаслідок збройної агресії, та призначалося для здійснення комерційної діяльності з метою отримання прибутку або доходу в іншій формі. Визначення розміру упущеної вигоди виконують стосовно майна, власнику (балансоутримувачу, користувачу) якого заподіяні реальні збитки щодо вказаного майна, які й були причиною упущеної вигоди;

- оцінки потреб у відновленні майна суб'єктів господарювання, а саме: нерухомого майна; транспортних засобів, товарно-матеріальних запасів та поточних біологічних активів; активів підприємств (установ, організацій) усіх форм власності як ЄМК,

рухомого майна (машин та обладнання) та довгострокових біологічних активів.

Під час оцінки (визначення розміру) збитків відповідно до цієї Методики [5] необхідним є отримання визначеного законодавством документа, який підтверджує, що втрата, руйнування або знищення майна відбулася внаслідок збройної агресії.

Оцінка збитків за цією Методикою [5] здійснюється шляхом проведення незалежної оцінки збитків або є результатом проведення судової експертизи (експертного дослідження):

незалежна оцінка збитків забезпечується суб'єктами оціночної діяльності відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», з дотриманням національних та міжнародних стандартів оцінки, з урахуванням особливостей, що визначені цією Методикою;

судова експертиза (експертне дослідження), що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії, визначених цією Методикою.

Окремо слід зауважити, що згідно п. 10 розділу I Методики [5], у разі проведення незалежної оцінки або судової експертизи (експертного дослідження) збитків, завданих суб'єктам державного сектору економіки, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, що виконують відповідні державні контракти або беруть участь у кооперації за державними контрактами, за наявності матеріальних носіїв, які є державною таємницею або інформацією з обмеженим доступом, незалежна оцінка або судова експертиза (експертне дослідження) таких носіїв проводиться суб'єктом оціночної діяльності або судовим експертом, які мають спеціальний дозвіл на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, та (або) залучені суб'єктом оціночної діяльності (судовим експертом) оцінювачі (судові експерти), яким в установленому законодавством порядку надано спеціальний допуск і доступ до державної таємниці відповідної форми.

Одним з основних завдань судово-економічної експертизи, відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, є зокрема, визначення документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитків, втраченої вигоди), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах [6].

Як зазначено у Методиці вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків [7], економічний і юридичний зміст категорії «збитки» суттєво відрізняються. В основу юридичного визначення збитків покладено підстави їх виникнення – протиправні дії певної особи. З економічної ж точки зору збитками визнаються будь-які втрати, пов'язані зі зменшенням майна чи погіршенням його якості незалежно від того, з яких причин вони виникли. Дана методика розроблена з метою допомоги експертам у вирішенні судово-економічною експертизою питань, пов'язаних з визначенням суми збитків у цивільно-правових та трудових відносинах.

На жаль, профільної методики проведення судово-економічних експертиз, яка включена до Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України, щодо визначення збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, на даний час не має.

Основними методами проведення судово-економічної експертизи є документальна перевірка та зіставлення документів бухгалтерського обліку та звітності. На дослідження експерту слід надати обґрунтовані розрахунки, що підтверджуються відповідними документами бухгалтерського обліку, що є об'єктами судово-економічної експертизи.

В умовах війни однією з найактуальніших проблем є втрата підприємствами на деокупованих територіях первинних документів. А відновлення втраченої документації потребує часу та зусиль.

Отже, постає проблема обмеженої можливості проведення судово-економічних експертиз через неможливість надання органами досудового розслідування та суб'єктами господарювання

необхідних документів для вирішення питань, поставлених перед експертом, без відновлення в обліку господарських операцій і облікових записів в тій формі, в якій вони були відображені спочатку.

Слід зазначити, що питання відновлення обліку не відноситься до завдань економічної експертизи та виходить за межі компетенції експерта з економічних досліджень.

Поряд із проблемою щодо втрати (знищення чи зіпсування) майна та первинних документів підприємств, існує також проблема часткового повернення контролюючих, правоохоронних та судових органів, судових експертів на деокуповані території. Оскільки це пов'язано з ризиком для життя чи здоров'я працівників.

Як висновок з вищезазначеного: навіть не зважаючи на виникнення попиту на проведення експертиз щодо відшкодування збитків, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації, актуальним постає питання щодо обмеженого використання спеціальних знань експертів з економічних досліджень на деокупованих територіях. Оскільки на деяких звільнених територіях досі відсутні органи державного фінансового контролю та суди, підприємствами повністю чи частково втрачено первинну документацію, а також враховуючи мораторій на проведення деяких видів перевірок та обмеження компетенції судового експерта-економіста щодо самостійного встановлення та розрахунку майнової шкоди (збитків, втраченої вигоди).

Список використані джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI.(зі змін. та доп.).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змін. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII(зі змін. та доп.). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 (зі змін. та доп.). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-n#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

5. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: спільний наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 18.10.2022 № 3904/1223. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

6. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та доп.). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

7. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків: Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2004 рік. Дата прийняття рішення про державну реєстрацію – 03.03.2010. Реєстраційний код -11.0.22.

10. ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Соколовська Ірина Михайлівна,
*науковий співробітник лабораторії товарознавчих
досліджень Одеського науково дослідного
інституту судових експертиз Міністерства
юстиції України*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР ПІД ЧАС СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Результатом збройної агресії РФ проти України, крім численних людських жертв, стало руйнування понад сотні тисяч житлових будинків та нанесення великої кількості ушкоджень будівлям, спорудам і об'єктам інфраструктури населених пунктів, у тому числі і таких, які мають критичне значення. Війна забирає життя українців, руйнує їхні оселі, звичну інфраструктуру – усі складові довоєнного щасливого життя. Утім, ключовим завданням органів охорони правопорядку є фіксування кожного факту вчинення воєнних злочинів і притягнення до відповідальності винних у розв'язанні війни й конкретних воєнних злочинах.

З метою визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії 20.03.2022 р. Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) ухвалив Постанову № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» та 18 жовтня 2022 року № 3904/1223 вона затверджена Наказом Міністерств економіки України та Фонду державного майна України.

Ця Методика є обов'язковою для використання під час оцінки збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, проведення судової експертизи (експертного дослідження), пов'язаної з оцінкою збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, та її положення переважають над іншими положеннями нормативно-правових актів, методик, рекомендацій

тощо, які регулюють питання визначення розміру збитків, завданих підприємствам, установам, організаціям, іншим суб'єктам господарювання всіх форм власності. У разі якщо певні питання, пов'язані з оцінкою збитків, не врегульовано цією Методикою, застосовуються інші нормативно-правові акти з питань оцінки майна, що визначені такими згідно із Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», та оціночні процедури, що передбачені міжнародними та національними стандартами оцінки, міжнародною оціночною практикою. Методика передбачає механізми оцінки (визначення розміру) збитків, завданих підприємствам, установам, організаціям та іншим суб'єктам господарювання всіх форм власності внаслідок збройної агресії, станом на дату оцінки, яка є датою не раніше ніж 23 лютого 2022 року.

Оцінка збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, здійснюється шляхом проведення незалежної оцінки збитків або є результатом проведення судової експертизи (експертного дослідження). Судова експертиза (експертне дослідження), що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії, визначених цією Методикою.

Згідно вище зазначеної методики оцінка шкоди та збитків здійснюється з такою метою:

- визначення збитків, завданих внаслідок збройної агресії, у межах кримінальних проваджень відповідно до законодавства України;
- визначення збитків, завданих внаслідок збройної агресії, для цілей подання постраждалими заяв на компенсацію;
- визначення збитків, завданих внаслідок збройної агресії, для цілей подання позовів (у тому числі колективних) постраждалими до судових інстанцій, зокрема міжнародних, а також подання позову державою України до міжнародних судових інстанцій;
- інші цілі, визначені законодавством[1].

Внаслідок воєнних дій знищується не лише цивільна та промислова інфраструктура, а й зернова. За міжнародним правом навмисне та невиборче знищення інфраструктури, де зберігаються врожаї, можуть вважатися воєнним злочином, а також злочином проти людяності. Однак відповідно до повідомлення неурядової організації «Conflict Observatory» – «Приблизно кожне шосте українське сховище зернових (або 15,73% від загальної кількості) – силоси, елеватори, бункери для зерна та склади для зберігання зерна й насіння, таких як пшениця, ячмінь та соняшник, були знищені, пошкоджені росією й підпорядкованими їй силами або потрапили під їхній контроль від початку вторгнення 24 лютого 2022», – зауважується в підсумках дослідження. В ході розслідування справ такої категорії необхідним є визначення розміру матеріальної шкоди та ринкової вартості викраденої сільськогосподарської продукції, а саме зерна та зернових культур

На міжнародному аграрному ринку зерно заслужено вважається стратегічно важливим товаром, який не лише гарантує продовольчу безпеку, а й слугує стабільним джерелом доходів в усьому світі. Зерно є одним із найпоширеніших товарів як світового, так і внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, а зерновий ринок – чи не найбільш досконалий і прогнозований у світі.

Ринок зерна являє собою систему товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначенні цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням. Суб'єктами ринку зерна є виробники зерна, підприємства по зберігання зерна, установи державного регулювання ринку зерна, суб'єкти заставних закупок, акредитовані біржі та інші.

В Україні обіг сільськогосподарської, зокрема й зернової, продукції внормовано законами і деталізовано підзаконними нормативно-правовими актами. Систему технічного регулювання становлять національні стандарти України, певною мірою гармонізовані з міжнародними та європейськими вимогами, а також технічні регламенти, процедури підтвердження відповідності щодо конкретного виду зерна або насіння. Основним нормативно-правовим актом, який регламентує якість та безпечність

зерна «Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 № 37, який визначає державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектору економіки агропромислового комплексу України, який спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насіннєвому та фуражному зерні, нарощування його експортного потенціалу.

Відповідно до ЗУ «Про зерно та ринок зерна в Україні» [2]:

Зерно – плоди зернових, зернобобових та олійних культур, які використовуються для харчових, насіннєвих, кормових та технічних цілей.

Якість зерна та продуктів його переробки – сукупність споживчих властивостей зерна та продуктів його переробки, які відповідають вимогам державних стандартів, технічних умов, фітосанітарних і ветеринарно-санітарних норм та інших нормативних документів.

Розмір збитків від різного роду втрат зібраної сільськогосподарської продукції на різноманітних етапах руху /зберігання цієї продукції, наприклад, в складських приміщеннях сільгоспвиробника, елеваторах, зерносховищах, портах, при транспортуванні тощо, визначається за середніми ринковими відповідними цінами придбання ідентичної продукції у визначеному регіоні України.

Проведення товарознавчої експертизи передбачає ряд етапів, першим з яких є визначення мети оцінки та ідентифікації об'єктів.

Група зернових культур, за сучасною класифікацією, об'єднує такі ботанічні родини: злакові – пшениця, жито, тритикале, ячмінь, овес, кукурудза, просо, сорго, рис; зернобобові (бобові) – горох, квасоля, боби, соя, чечевиця, нут, чина; гречкові – гречка. За терміном сівби вирізняють: озимі – пшениця, жито, ячмінь; ярові – пшениця, жито, ячмінь, рис, просо, овес, кукурудза. На внутрішньому й міжнародному ринках зерно за призначенням класифікують як продовольче, фуражне, технічне та насінне виокремлюють продовольче (для виробництва харчових продуктів, наприклад борошна та круп); технічне (сировина для промислової переробки, наприклад на спирт, біопаливо, солод тощо); фуражне (для виготовлення корму для худоби).

Розглядаючи особливості проведення судових товарознавчих експертиз із визначення вартості викраденої сільськогосподарської продукції, зокрема зернових культур, слід наголосити, що полягають вони в тому, що об'єкти дослідження майже завжди відсутні (не надаються на обстеження). Як вихідні дані для дослідження використовують відомості, що містяться в таких документах: договір купівлі-продажу та специфікація до нього (показники якості, умови постачання, об'єм партії тощо); картка аналізу зерна із зазначенням групи, класу зерна та основних показників якості згідно із ДСТУ; інші документи (сертифікати відповідності, видаткові накладні, товарно-транспортні накладні, платіжні доручення та ін.). Згідно із законодавством України якість зерна, що виробляється в Україні або ввозиться на її митну територію, має відповідати державним стандартам та іншим нормативним актам.

Основними показниками якості зерна є: колір; запах; смак; вологість; натура; вміст основного зерна та домішок; зараженість і ушкодженість шкідниками; свіжість. За якістю зернові культури поділяють на класи згідно із національним стандартом, передбаченим для кожного їх виду.

Незалежно від класу зерно «має бути у здоровому стані, не зіпріле та без теплового пошкодження; мати властивий здоровому зерну запах (без затхлого, солодового, пліснявого, гнильного, полинного, сажкового, запаху нафтопродуктів тощо); мати властивий зерну колір; не дозволено зараження пшениці шкідниками зерна». Аналізують якість зерна, ґрунтуючись на висновках біологічних та фізико-хімічних досліджень із застосуванням спеціальних методів і лабораторного обладнання. Згідно із законодавством за результатами лабораторного дослідження видається картка аналізу встановленого зразка із зазначенням групи зерна, класу та основних показників якості відповідно до чинних стандартів.

Якість зерна великою мірою залежить від режиму його зберігання. Будь-які відхилення від стандартів знижують показники якості, що призводить до його здешевлення. Спосіб зберігання зернових культур залежить переважно від їх фізичних і фізіологічних властивостей. Великими партіями зерно зберігають на елеваторах, механізованих складах, у простих сховищах безтарним способом (насіпом) і в тарі (мішках).

Документами, що підтверджують якість зерна можуть бути: сертифікати якості зерна, складські квитанції на зерно, картки аналізу зерна, аналізи акредитованих лабораторій, посвідчення на якість зерна тощо.

Визначаючи вартість зернових культур у межах товарознавчих досліджень, також обов'язково зважають на умови постачання. Згідно з Офіційними правилами тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати – Інкотермс[3] що регламентують розподіл витрат і ризиків, пов'язаних із транспортуванням товару від продавця до покупця, основними умовами постачання сільськогосподарських, зокрема зернових, культур є:

EXW (франко-завод) – означає повне виконання продавцем своїх зобов'язань з постачання партії зерна (ідеться лише про передачу продавцем товару в розпорядження покупця на площах свого підприємства чи в іншому, зазначеному ним, місці (на складі тощо), без здійснення митного очищення (комплексу дій, необхідних для транспортування вантажу і транспортних засобів через кордон України) товару для експорту та завантаження його на будь-який приймальний транспортний засіб. При цьому на продавця покладаються мінімальні обов'язки, а всі витрати й ризики, пов'язані з перевезенням товару з площ продавця до місця призначення, приймає на себе покупець;

CPT (фрагт / перевезення оплачено до) – здійснення продавцем постачання товару шляхом його передання перевізнику (ідеться про будь-який вид транспорту, зокрема й мультимодальні (змішані) перевезення), призначеному ним самим, з оплатою витрат на перевезення товару до визначеного місця призначення. Також продавець зобов'язаний здійснити митне очищення товару для експорту. При цьому покупець бере на себе всі ризики та витрати, які можуть виникнути після здійснення постачання товару;

FOB (франко-борт) – зазначені умови стосуються лише перевезення товару морським чи внутрішнім водним транспортом і передбачають зобов'язання продавця доставити товар в порт і погрузити на вказане покупцем судно власним коштом, після чого всі витрати та ризики покладаються на покупця. При цьому продавець також має здійснити митне очищення товару для експорту;

FCA «франко-перевізник» – продавець/постачальник здійснює поставку товару, що пройшов митне очищення для експорту, методом передавання призначеному покупцем перевізнику в обумовленому місці. Термін FCA може бути використаний також із виконанням змішаних (мультимодальних) перевезень (зміна виду транспорту з морського, річкового чи залізничного транспорту на автомобільний тощо).

Слід зазначити, що умови постачання суттєво впливають на кінцеву вартість партії зернових культур.

Визначаючи вартість зернових культур, зважають й на вид ринкової вартості: оптова, роздрібна чи закупівельна; контрактна, біржова чи аукціонна; ціна пропозиції, попиту чи реалізації. При цьому беруть до уваги місце реалізації зернових: на елеваторах чи в портах.

Відповідно до нормативно-правових актів – учасникам зернового ринку гарантується право вільно розпоряджатися власним зерном та продуктами його переробки, укладати договори щодо їхнього продажу, також експортувати, брати участь у формуванні зернових ресурсів України, тобто товарно-грошові відносини, що виникають між суб'єктами ринку зерна в процесі зберігання, виробництва, використання, торгівлі зерном та зернових культур, здійснюються на засадах вільної конкуренції, визначення цін та вибору напрямків реалізації зерна.

Проведення судово-товарознавчих експертиз щодо визначення вартості проводяться у відповідності із Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [4] та Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [5]. Методика організації цінового і довідкового матеріалу визначається експертом. За результатами експертної практики, при вирішенні питань стосовно оцінки вартості рослин певних видів, порівняльний методичний підхід-використовується у більшості випадків для визначення ринкової вартості зернових культур із урахуванням принципів оцінки та порядку проведення оціночних процедур.

Отже, визначення розміру шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії РФ, внаслідок знищення та викрадення зерна, набуває вкрай важливого

значення в межах реалізації державних механізмів, спрямованих на відшкодування (компенсацію) понесених втрат, зокрема, за рахунок країни-агресора. Водночас одним із кроків до втілення вищезгаданих механізмів є експертна оцінка розміру завданої шкоди та понесених збитків..

Список використані джерел:

1. Постанова № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», затверджена Наказом Міністерств економіки України та Фонду державного майна України 18 жовтня 2022 року № 3904/1223.
2. Про ринок зерна в Україні. Закон України від 04.07.2022 № 37-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text>.
3. Інкотермс. Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати від 16.09.2010. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_014#Text.
4. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні. Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>.
5. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердження постановою КМУ № 1440 від 10.09.2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text>.
6. Методика проведення судово-товарознавчих експертиз по визначенню розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна. ХНДІСЕ. 2009.

11. ТРАНСПОРТНО-ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Панченко Микола,
*судовий експерт лабораторії автотехнічних та
транспортно-товарознавчих видів досліджень
Одеського науково-дослідного інституту судових
експертиз Міністерства юстиції України*

Хоменко Владислав,
*судовий експерт лабораторії автотехнічних та
транспортно-товарознавчих видів досліджень
Одеського науково-дослідного інституту судових
експертиз Міністерства юстиції України*

ТРАНСПОРТНО-ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглядається алгоритм фіксації та визначення розміру збитків, завданих власникам колісних транспортних засобів.

Ключові слова: матеріальні збитки, збройна агресія, судова експертиза, спричинена шкода.

Повномасштабна збройна агресія проти України з боку РФ від її початку і до сьогоднішнього часу нанесла значні збитки підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна. Майно багатьох осіб значно пошкоджено або знищено.

Відновлення України відбуватиметься в тому числі за рахунок відшкодування нанесених збитків державі, організаціям та громадянам з боку держави-агресора. Саме тому особам (фізичним та юридичним), яким спричинена шкода (рухомому та нерухомому майну, навколишньому середовищу, сільськогосподарським угіддям, довкіллю, тощо) внаслідок військової агресії, для оцінки характеру, глибини та обсягу завданих пошкоджень та руйнувань та в подальшому визначення розміру нанесеного матеріального

збитку, необхідно залучення фахівців з відповідної галузі експертних знань, а саме судових експертів різних державних спеціалізованих установ, їх територіальних філій, експертних установ комунальної форми власності, а також судових експертів, які не є працівниками зазначених установ, та інших фахівців (експертів), оцінювачів ФДМУ з відповідних галузей знань.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.[4]

Основним аспектом даної доповіді є розв'язання проблеми фіксації пошкоджень та алгоритму визначення розміру матеріальних збитків, нанесених внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

В межах проведення досліджень по визначенню розміру матеріального збитку внаслідок збройної агресії російської федерації проти України актуальним питанням є визначення матеріального збитку, нанесеного власникам колісних транспортних засобів (автомобілі, автобуси, вантажівки, спецтехніка та інші).

Визначення розміру завданих збитків власникам транспортних засобів виконуються судовими експертами з експертною спеціальністю 12.2 «Визначення вартості колісних транспортних засобів та розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу» або оцінювачів фонду державного майна України за спеціальністю 1.3 «Оцінка колісних транспортних засобів».

Основною передумовою для можливості проведення досліджень за вказаними напрямками є необхідна послідовність дій з фіксацією події пов'язаною зі збройною агресією з прив'язкою до часу, дати та місця настання події, а саме:

1. Акт про пожежу чи руйнування майна, складений уповноваженим на це органом – ДСНС України.

2. Заява до органів місцевого самоврядування з вимогою про обстеження майна.

3. Заява до органів МВС України про фіксацію події.

4. Детальне фото та відеофіксація з прив'язкою до геопозиції та складання відповідного акту обстеження з залученням свідків.

5. Пояснення свідків (у довільній формі).

6. Матеріали про подію зі ЗМІ (мережі Інтернет, соціальні мережі та інше).

7. Платіжні документи, які засвідчують фактичну вартість відновлення пошкодженого майна або вартість придбання.

8. Заява до МВС України про кримінальний злочин.

9. Заява до експертної організації про проведення експертного дослідження з визначення розміру нанесених матеріальних збитків.

Для проведення даного типу досліджень в рамках транспортно-товарознавчого дослідження використовуються наступні нормативні акти:

1. «Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.03 року за № 1440).

2. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оцінну діяльність в Україні» від 12.07.01 року (зі змінами та доповненнями, внесеними законами України).

3. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.94 року (зі змінами та доповненнями, внесеними законами України).

4. Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів», затверджена наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.11.2003 року за № 142/5/2092, у редакції наказу Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.07.2009 року за № 1335/5/1159, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 04 серпня 2009 року за № 724/16740, {Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства юстиції № 137/5/2732 від 08.12.2004, № 1335/5/1159 від 24.07.2009, № 3207/5/1033 від 21.10.2019}.

5. Методика визначення обсягу ремонтних дій при встановленні розміру матеріального збитку, заподіяного власнику колісного транспортного засобу» (Донецький НДІСЕ МЮ України. 2014р. (дата прийняття рішення про державну реєстрацію Координаційною радою з проблем судової експертизи при МЮ України – 12.09.2014 року).

6. Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від

неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності (затверджено наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18.10.2022 № 3904/1223).

Наведені нормативні акти є основними для проведення експертних досліджень, експертиз за даною експертною спеціальністю.

Вибір використання методик дослідження покладається на експерта. В залежності від ступеня пошкодження об'єктів дослідження експертом можуть бути використані як [4], так і [6].

Наочний приклад застосування методики [4] наведений нижче.

Пошкодження скла вітрового вікна.

Деформації двері задньої правої.

При незначних пошкодженнях транспортного засобу, якщо КТЗ потенційно можливо відновити до рівня технічних вимог виробника і сума такого відновлювального ремонту із заміною та(або) ремонтом декількох складових не перевищує вартості КТЗ до пошкодження (відновлювальний ремонт економічно доцільний), реальні збитки дорівнюють сумі відновлювального ремонту, можливе використання як «Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів» (як вартість відновлювального ремонту з урахуванням фізичного зносу замінюваних складників КТЗ та ВТВ), так і «Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» (реальні збитки дорівнюють сумі відновлювального ремонту).

Наочний приклад застосування методики [6] наведений нижче.

Загальний вигляд залишків автомобіля BMW 520i 2020 року виготовлення.

При пошкодженнях транспортного засобу, якщо КТЗ взагалі неможливо відновити до технічних вимог виробника (внаслідок порушення геометричних розмірів каркасу салону, впливу високих температур тощо) та (або) сума відновлювального ремонту перевищує вартість КТЗ до пошкодження (відновлювальний ремонт економічно недоцільний), реальні збитки дорівнюють ринковій вартості такого рухомого майна. У разі коли відновлювальний ре-

монт є економічно недоцільним або КТЗ неможливо відновити до технічних вимог виробника, розмір реальних збитків дорівнює ринковій вартості таких об'єктів з урахуванням стану, який цей об'єкт мав на дату заподіяння шкоди. Основним підходом, який використовується для оцінки КТЗ, є порівняльний підхід.

Ринкова вартість КТЗ враховує його комплектність, укомплектованість і фактичний технічний стан, строк експлуатації, особливості кон'юнктури ринку регіону.

Виходячи з наведеного вище та за умови кількості пошкоджених об'єктів дослідження слід вважати, що використання «Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» є більш доцільним та таким, що є доречним та актуальним на сьогоднішній день за умови, що об'єкт дослідження не підлягає відновленню.

Список використані джерел:

1. «Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.03 року за № 1440).

2. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оцінку діяльності в Україні» від 12.07.01 року (зі змінами та доповненнями, внесеними законами України).

3. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.94 року (зі змінами та доповненнями, внесеними законами України).

4. Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів», затверджена наказом Міністерства Юстиції України та Фонду державного майна України від 24.11.2003 року за № 142/5/2092, у редакції наказу Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.07.2009 року за № 1335/5/1159, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 04 серпня 2009 року за № 724/16740, {Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства юстиції № 137/5/2732 від 08.12.2004, № 1335/5/1159 від 24.07.2009, № 3207/5/1033 від 21.10.2019}.

5. Методика визначення обсягу ремонтних дій при встановленні розміру матеріального збитку, заподіяного власнику колісного тран-

спортного засобу» (Донецький НДІСЕ МЮ України. 2014р. (дата прийняття рішення про державну реєстрацію Координаційною радою з проблем судової експертизи при МЮ України – 12.09.2014 року).

6. Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності (затверджено наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18.10.2022 № 3904/1223).

12. ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Голова Інна Георгіївна,
*завідувач лабораторії економічних досліджень та
досліджень у сфері інтелектуальної власності
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру Міністерства
внутрішніх справ України, заслужений економіст
України, судовий експерт, оцінювач*

Божко Інна Іванівна,
*завідувач відділу досліджень у сфері
інтелектуальної власності лабораторії
економічних досліджень та досліджень у сфері
інтелектуальної власності Державного науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України, судовий
експерт*

ТОРГОВЕЛЬНА МАРКА & КОМЕРЦІЙНЕ НАЙМЕНУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми. У вересні минулого року було опубліковано аналітичний звіт Європейської Комісії, у якому міститься детальний аналіз відповідності українського законодавства законодавству ЄС. У цьому звіті повідомлялося, зокрема, що Україна щодо відповідності європейським стандартам у сфері інтелектуальної власності перебуває на початковому рівні. Поряд з нагальною потребою змін у нормативно-правовому регулюванні в питаннях фінансового контролю, соціальної політики, захисту довкілля та клімату, комісія наполягає на посиленні боротьби з контрафактною продукцією, проведення подальшого реформування митного законодавства, а також посилення захисту у сфері

авторського права та суміжних прав, торговельних марок, географічних зазначень, промислових зразків, сортів рослин тощо [7].

Експертна служба МВС України виконує 79 видів експертних досліджень. Серед такого переліку достойне місце посідає судова експертиза у сфері інтелектуальної власності.

Навіть у військовий час правоохоронні органи головну увагу приділяють захисту прав на торговельні марки, що пов'язано із значним напливом контрафактних товарів із-за кордону та виробництвом фальсифікованої продукції безпосередньо на території України.

Виробництво і розповсюдження контрафактних товарів – це масштабна проблема, що має серйозні наслідки для економіки кожної держави. Відмінність понять «контрафактний товар» та «фальсифікована продукція» полягає в тому, що контрафактний товар – це товар, який містить позначення, схожі / тотожні на торговельні марки, та реалізація яких здійснюється з метою отримання порушником прибутків. Поняття «фальсифікат» має більш ширше визначення: такий товар містить видимі ознаки оригінального товару / продукції (етикетки, торговельні марки тощо), при цьому інші якісні чи кількісні показники є набагато нижчими.

Аналіз інформаційних джерел. За незаконне використання знаку для товарів і послуг (торговельної марки) законодавством України передбачена адміністративна (стаття 51² Кодексу України про адміністративні правопорушення) та кримінальна (стаття 229 Кримінального кодексу України) відповідальність. При виявленні контрафактної продукції (товару), якщо таке порушення завдало правовласникові (ліцензіату) матеріальної шкоди у значному розмірі, необхідно звертатися із заявою в органи прокуратури або поліції.

Експертна практика у сфері інтелектуальної власності, головним чином, пов'язана з дослідженням позначень, які містяться на виявленій та вилученій слідчими органами контрафактній продукції, на предмет їх схожості / тотожності з торговельними марками. А в подальшому – з визначенням матеріальної шкоди (збитків), заподіяної правовласникам (їх представникам / ліцензіатам) внаслідок неправомірного використання іншими особами таких торговельних марок.

За загальними нормами (стаття 22 Цивільного кодексу України, [3]) основними елементами збитків є реальні збитки та упущена вигода.

У джерелі [с. 24-25, 6] Бутнік-Сіверський О. Б. зазначає, що реальні збитки включають в себе: «витрати, які суб'єкт права (власник прав) інтелектуальної власності зробив або мусить зробити для відновлення своїх порушених майнових прав на певні об'єкти права інтелектуальної власності». «До реальних витрат у сфері інтелектуальної власності можна віднести такі витрати: витрати на юриста <...>, витрати на оцінювача <...>, судові витрати, поштові витрати і таке інше».

У свою чергу, упущена вигода розраховується відповідно до вимог пункту 26 Національного стандарту № 4 [5], тобто, визначається станом на дату оцінки із застосуванням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав суб'єкт права інтелектуальної власності та/або ліцензіат внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності, виходячи з обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції.

Виклад основного матеріалу. Упущена вигода, як елемент збитків, залежить від обсягу виявленої контрафактної продукції, ціни оригінальної продукції (виготовленої із використанням торговельних марок) та частки, яка визначає прибутковість їх використання – роялті, від очікуваного доходу компанії від реалізації такої продукції.

Розмір ставки роялті, який погоджують між собою сторони договору, залежить від багатьох факторів, і не завжди така інформація надається судовим експертам. У таких випадках визначення розміру упущеної вигоди здійснюється за стандартними ставками роялті, які становлять від 1 % до 8 % (в окремих галузях машинобудування – до 10 %). Розрахована у такий спосіб сума є досить невеликою у порівнянні з витратами, які несе компанія під час рекламування оригінальної продукції, для підтримання та захисту свого іміджу.

При цьому, захищаються саме права власників та офіційних користувачів (ліцензіатів) торговельної марки. Водночас саме виробникам оригінальної продукції, які не завжди є правовласниками (ліцензіатами) торговельних марок, разом з їх об'єктом інтелектуальної власності – **комерційним найменуванням** завдається найбільша матеріальна шкода.

Дослідження комерційного найменування не заслугоно обходять увагою фахівці у сфері інтелектуальної власності, адже поряд з торговельною маркою таке найменування є засобом індивідуалізації компанії. Порушник намагається відтворювати всі особливості оригінальної продукції: від її форми до етикетки з інформацією про товар, торговельну марку, дату виготовлення, коди, голографічні наліпки, найменування та адреси виробничих потужностей тощо. Головною метою такого відтворення є намір ввести в оману споживача та спонукати його до придбання контрафактного товару.

Відповідно до законодавства України, зокрема статті 489 Цивільного кодексу України [3], правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити його власника з-поміж інших суб'єктів господарювання та не вводить в оману споживачів щодо справжньої діяльності підприємства. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту його першого використання та охороняється без обов'язкової реєстрації і незалежно від того, чи є таке комерційне найменування частиною торговельної марки. Чинність майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування припиняється у разі ліквідації юридичної особи та з інших підстав, встановлених законом.

Передача майнових прав на комерційне найменування іншій особі можлива лише разом з цілісним майновим комплексом особи, якій ці права належать, або його відповідною частиною. На відміну від торговельної марки, майновими правами на комерційне найменування не передбачено «виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності» (статті 424, 490, 495 Цивільного кодексу України [3]). Тобто, комерційне найменування – як нематеріальний актив компанії – не підлягає самостійному відокремленню та використанню іншими, ніж його власник, особами.

Отже, комерційне найменування – це найменування суб'єкта підприємницької діяльності (як повне, так і скорочене) незалежно від виду його діяльності, організаційно-правової форми та форми власності, під яким воно бере участь у господарському обороті. Право на таке найменування дає змогу індивідуалізувати його власника серед інших учасників ринкових відносин, відрізнити

нити одне підприємство від іншого, є невід'ємною складовою ділової репутації господарюючого суб'єкта.

Тому, якщо будь-яка особа неправомірно використовує чуже комерційне найменування, а також торговельну марку, то на вимогу правовласника відповідного об'єкта зобов'язана припинити таке використання і відшкодувати завдані збитки (частина 5 статті 159 Господарського кодексу України [1]).

При проведенні судової експертизи у сфері інтелектуальної власності логічним є, у першу чергу, дослідження (виявлення) схожості (тотожності) позначення, яке міститься на виявленому контрафактному товарі (продукції), з комерційним найменуванням, яке використовує виробник оригінального товару. А, в подальшому (з урахуванням результатів попередньо вказаного дослідження) – розрахунок суми матеріального збитку (упущеної вигоди), завданого власнику комерційного найменування внаслідок неправомірного його використання, який залежить від очікуваного, але не отриманого доходу від реалізації оригінальної продукції (товару). У такому випадку, упущена вигода розраховується як добуток вартості оригінальної продукції та кількості контрафактної продукції. І твердження, що один контрафактний товар замінює один оригінальний, є вірним, оскільки споживач обирає товар не тільки з відомою йому торговельною маркою, а й звертає увагу на виробника товару.

Наприклад, одиниця будь-якого контрафактного миючого засобу містить до 5 позначень, які схожі як з торговельними марками, так і з комерційним найменуванням виробника оригінальної продукції. Однак на практиці судовим експертам ставляться на вирішення запитання лише щодо однієї торговельної марки із всього переліку наявних об'єктів інтелектуальної власності, що містяться на такій продукції / товарі.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, фахівцям, які займаються захистом прав у сфері інтелектуальної власності, та слідчим органам при виявленні фактів виготовлення та реалізації контрафактної (фальсифікованої) продукції варто розглядати порушення таких прав всебічно та у повному обсязі. У свою чергу, співпраця таких фахівців і слідчих органів з судовими експертами дозволить на практиці посилити захист як національних, так і іно-

земних виробників оригінальних товарів від посягань на їх об'єкти інтелектуальної власності та, відповідно, визначити реальний розмір збитків (упущеної вигоди), завданих правовласникам.

Список використані джерел:

Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV : станом на 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 20.03.2023).

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. 13.04.2012 р. № 2341-III : станом на 27.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 20.03.2023).

Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 20.03.2023).

Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР : станом на 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 20.03.2023).

Національний стандарт № 4. Оцінка майнових прав інтелектуальної власності : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.03.2023).

Теоретичні та методичні засади визначення збитків, завданих неправомірним використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності: науково-практичне видання / за наук.ред. О. Б. Бутнік-Сіверського – К. : НДІ ІВ НАПрНУ, Інтерсервіс, 2018. – 94 с.

Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Commission Staff Working Document. Brussels, 1.2.2023 SWD(2023) 30 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf.

13. ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Журавльова Маргарита Олегівна,
*заступник директора з експертної роботи
Одеського науково-дослідного інституту судових
експертиз Міністерства юстиції України,
кандидат психологічних наук*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНИХ СТРАЖДАНЬ УКРАЇНЦІВ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Практика проведення психологічних експертиз із встановлення можливого спричинення моральної шкоди є особливо актуальною в контексті відновлення України. Після збройної агресії російської федерації проти України постає важливе питання компенсації страждань, спричинених кожному громадянину нашої держави. І в цьому процесі можуть бути використані різні підходи: 1) проведення психологічної експертизи кожного постраждалого, де буде суттєво різнитися сума компенсації в залежності від факторів негативного впливу та їх безпосередніх наслідків; 2) встановлення єдиної виплати, рівної для всіх постраждалих громадян нашої держави.

Метою доповіді є розгляд особливостей психологічного дослідження моральних страждань українців внаслідок війни.

Можливий механізм компенсації за наслідки військової агресії російської федерації проти України досліджується різними фахівцями протягом 2022-2023 року: правниками, економістами, експертами-психологами, представниками громадських організацій тощо.

У червні 2022 року ННЦ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса була проведена конференція, присвячена питанням розрахунку моральної шкоди. Представники різних установ та громадських організацій намагались знайти колегіальне рішення щодо питання розрахунку моральної шкоди, спричиненої громадянам України внаслідок війни.

Найбільшою проблемою в цьому випадку є велика кількість постраждалих. Зробити розрахунок для кожного громадянина України методиками, що зазвичай використовуються експерта-

ми-психологами в системі Мін'юсту, неможливо через складність таких методики [2]. На проведення відповідної експертизи в установах Мін'юсту витрачається 60-80 годин (на дослідження 1 особи), тобто вартість такої експертизи натеper у середньому становить більше 20 тисяч грн.

Безумовно такий процес встановлення суми компенсації моральних страждань є неефективним на шляху отримання компенсації від російської федерації для кожного українця.

Експертами-психологами ОНДІСЕ не використовується методика, що була розроблена Харківським НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокароіуса у 2019 році (Реєстровий номер 14.1.75), у частині обчислення за пропонованою формулою, через її правову безпідставність та необґрунтованість (детально див. заперечення у статтях автора за посиланнями: [2]). Водночас якісні критерії, що пропонує вказана методика, аналізуються та враховуються експертами ОНДІСЕ завжди в повному обсязі. Підхід експертів-психологів ОНДІСЕ при розрахунку суми компенсації ґрунтується на доробці відомого українського правника – В. П. Паліюка, де основним положенням є таке: завданням експерта-психолога є встановлення психологічної обґрунтованості заявленої постраждалою особою суми компенсації (детально див. статтю автора за посиланнями: [3]).

Об'єднує обидва підходи, і «Харківський», що наслідую методу О. М. Ерделевського, і «Одеський», що ґрунтується на наукових доробках В. П. Паліюка, те, що методики, котрі використовуються для встановлення розміру спричиненої моральної шкоди, є занадто об'ємними для вивчення моральних страждань, спричинених великій групі осіб [3, 4]. Як от у випадку обрахунку відповідної суми компенсації для громадян України, постраждалих від війни.

У 2022 році автором була запропонована методика щодо дослідження моральних страждань, спричинених групі осіб (див. детально статтю автора за посиланням: [5]), яка дозволяє значно скоротити витрати експертного часу, разом залишаючи збереженою стандартну процедуру дослідження, тобто інтерв'ювання та тестування кожного постраждалого.

За вказаною методикою дослідження моральних страждань здійснюється за таким алгоритмом: 1. Інтерв'ю з підекспертною

особою, яке обов'язково фіксують за допомогою відеозапису. 2. Комп'ютерне тестування підекспертної особи. 3. Аналізування матеріалів справи. 4. Аналіз всіх здобутих даних без відповідного розгорнутого письмового фіксування. 5. Фіксування у висновку експерта винятково підсумкового результату. 6. Додавання до висновку експерта оптичних дисків (або інших цифрових носіїв інформації) із записом інтерв'ю та діагностичних даних [5].

Водночас досвід проведення експертних досліджень груп осіб, постраждалих від військових дій в Україні, дозволив виявити незахищеність такого дослідження від зовнішніх впливів. Наприклад, активного впливу на підекспертних з боку адвокатів.

Наведемо приклад дослідження групи з 20 осіб, постраждалих від війни. Тестування підекспертних проводилось за допомогою спеціалізованої системи психологічного тестування з допомогою відповідного програмного забезпечення ОНДІСЕ. Аналіз та інтерпретація отриманих даних проводились комісією експертів. З кожною особою було проведено інтерв'ю в онлайн-форматі з відповідною відеофіксацією (про можливість проведення дослідження в онлайн-форматі див. статті автора за посиланнями: [6, 7]). Відеозаписи психологічного інтерв'ювання та результати діагностичної роботи були збережені в електронній базі ОНДІСЕ та надані замовнику на електронному носії.

Під час діагностичного інтерв'ю всі постраждалі почали називати однакову суму компенсації в 200 тисяч доларів США.

Обґрунтовуючи саме таку суму, наприклад, пані Ганна заявила, що це дасть їй можливість відновити втрачене під час досліджуваних подій здоров'я. Вказала на постійне підвищення тиску, головні болі та поганий сон, надала витяг з медичної карти. Також жінка вказала, що необхідно зробити ремонт в квартирі, адже після військових дій з'явилися тріщини. Водночас підекспертна заявила, що відповідну компенсацію хоче отримати з державного фонду російської федерації. На уточнююче запитання експерта про те, якою буде сума компенсації, якщо компенсувати страждання буде Україна, пані Ганна зменшила вимоги до 100 тисяч доларів США.

Аналізуючи обґрунтованість заявленої суми компенсації, експерти дійшли до висновку про наявність у пані Ганни рентних установок, тобто бажання використати свою травму для отриман-

ня вигоди. Заразом компенсація моральних страждань – це механізм повернення людини на той рівень фізичного та соціального функціонування, що був у неї до травмувальних подій. Вбачається, що на лікування, заявлене пані Ганною, та на позбавлення від тріщин у стінах її домівки необхідна сума грошей значно менша.

Тобто під час психологічного дослідження пані Ганна, не змогла обґрунтувати заявлений нею розмір компенсації. За результатами проведення дослідження експерти-психологи дійшли висновку, що внаслідок вторгнення російської федерації в Україну пані Ганна дійсно відчуває моральні страждання, але встановити суму грошової компенсації неможливо, адже вказана жінкою сума не є обґрунтованою з психологічної точки зору.

Те, що заявлені 200 тисяч доларів США з'явилась під впливом адвокатів, котрі представляли інтереси постраждалих, експертам стало зрозуміло після того, коли всі 20 осіб, які досліджувались, заявили однакову суму, але розійшлися у визначенні валюти (хтось зазначив 200 тисяч доларів США, хтось – 200 тисяч гривень, хтось обрав євро).

Водночас під час інтерв'ю з експертом, коли останній буквально змушує постраждалого розмірковувати над справжньою сумою компенсації, більшість заявлених сум була значно знижена. Мінімальна сума становила 10 тисяч гривень, максимальна – 10 тисяч євро.

Коли експерти-психологи ОНДІСЕ працюють з постраждалою людиною над визначенням *справжньої суми компенсації*, і особливо в тих випадках, коли постраждалому складно визначити будь-яку суму, зазвичай, використовується така авторська історія-алегорія: «Уявіть собі, ви їдете у громадському транспорті. У певний момент вам дуже болісно наступають на ногу й не вибачаються. Скоріш за все, у вас вже з'являться негативні емоції. Ви робите зауваження тому, хто вас зачепив. Він говорить: «Ось візьміть 2 гривні та заспокойтеся». Ви візьмете? А якщо це буде тисяча гривень? А якщо 2 тисячі?»

Ця алегорія дозволяє людині на простому прикладі зрозуміти, що є *справжньою сумою компенсації*, тобто такою, яка внутрішньо переживається людиною як не маленька, а саме як достатня. Так само занадто велика сума, запропонована людині за маленьку

незручність, може породжувати негативні почуття, нібито сам постраждалий обманює заподіювача шкоди тощо.

Наостанок зазначимо, що психологічний аналіз щодо суми компенсації моральних страждань, не передбачає нав'язування постраждалому певної суми компенсації ані з боку адвокатів та іншого оточення, ані з боку експертів, що розраховують чужий біль за формулою (детально про хибність розрахунку за формулою див. статтю автора за посиланням: [8]).

Вважаємо, що загальна стратегія вирішення питання щодо компенсації моральних страждань українців внаслідок війни повинна бути такою: кожному українцю буде надана можливість отримати разову компенсацію у розмірі, встановленому державою, або спробувати збільшити свою компенсацію шляхом звернення до суду.

У першому випадку експерти-психологи та соціологи можуть бути залучені державою для формування середньої суми компенсації для кожного громадянина. У другому випадку постраждала особа буде мати можливість звертатися до суду одноосібно або в межах групового позову.

Вважаємо, що українське суспільство, яке натеper проходить важкий шлях відстоювання своєї свободи, повинне отримати найбільшу свободу й у питанні визначення шляху компенсації своїх страждань.

Список використані джерел:

1. Реєстр методик проведення судових експертиз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>.
2. Звіт про НДР «Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди» / Савкіна Т. В., Єгорова Т. М., Сліпець О. О. / ХНДІСЕ Мін'юсту України. – Х., 2017. – 169 с.
3. Палиук В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда. Монография. Издание второе, исправленное и дополненное / В. П. Палиук. – К. : Право, 2000. – 272 с.
4. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания / А. М. Эрделевский // Научно – практическое пособие. – М. : Издательство БЕК, 1997. – 188 с.

5. Журавльова М. О. Методика проведення психологічної експертизи моральних страждань, завданих групі осіб. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 3 (25). С. 125–134.

6. Журавльова М. О. Використання відеозв'язку під час проведення судово-психологічної експертизи / М. О. Журавльова // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук. – практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 7-8 листоп., 2017 р.). – Харків : Право, 2017. – С. 206 – 208.

7. Журавльова М. О. Відеофіксування психологічного обстеження підекспертної особи як шлях оптимізації психологічних експертиз // Актуальні питання судової психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (за міжнародною участю) (Харків, 03.06.2022). – Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2022. – С. 54 – 57 (у співавторстві з Шеремченко Я. І.).

8. Журавльова М. О. Обґрунтованість використання презюмованої моральної шкоди експертами-психологами / М. О. Журавльова // Фахове загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне видання: межвідом. наук. -метод. зб. / Слово національної школи суддів України; редкол.: Ю. О. Волошин (голов. ред.) та ін. – К., 2020. – Вип. 3 (32) 2020. – С. 170– 177.

14. МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Хамула Дмитро Валентинович,
*судовий експерт 5 класу лабораторії
психологічних, мистецтвознавчих та інших видів
досліджень, Одеський науково-дослідний інститут
судових експертиз Міністерства юстиції України,
спеціаліст за спеціальністю «Образотворче та
декоративне-прикладне мистецтво», кандидат
культурології, член науково-методичної ради
Одеської обласної організації Українського
Товариства охорони пам'яток історії і культури*

ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ АНТИКВАРНИХ КАХЕЛЬНИХ ПЕЧЕЙ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ МІСТ УКРАЇНИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ НА ПАМ'ЯТКАХ АРХІТЕКТУРИ У ВОЄННИЙ ЧАС

У доповіді висвітлюються питання щодо збереження, атрибуції та оцінки старовинних кахельних печей та камінів в історичних будівлях, зокрема Старої Одеси, Маріуполя, під час війни, як важливої складової культурної спадщини, невід'ємної частини інтер'єрів пам'яток архітектури місцевого і національного значення, які знаходяться під загрозою руйнації або знищення.

Ключові слова: збереження культурної спадщини, кахель, печі, каміни, пам'ятка архітектури, атрибуція, відновлення.

Актуалізація проблематики атрибуції кахельних печей, камінів та каміно-печей історичної забудови міст України під час війни, пов'язана з повною відсутністю алгоритмів дій експерта при проведенні атрибуції, відновлення первісного вигляду та оцінки матеріальної вартості подібних інтер'єрних об'єктів, які можуть являти собою історико-культурну цінність та досить високу матеріальну вартість. Іноді, коли піднімаються документи із паспортів

на пам'ятку архітектури, виявляється, що на планах немає наявних у реальності печей та камінів.

Кахельні печі та каміни у старовинних будинках були обов'язковим атрибутом опалювальної системи. Зважаючи на їх високу вартість, вони були наочним доказом добробуту власника. Вартість пояснювалася тим, що заміс глини, випалення та розпис пічних кахлів – в основному, все це була ручна робота. Кахлі проходили складний процес створення від ручного формування, поливи, кількох випалів та розпису з фінішним випалом (всього могло бути від 1 до 5 випалів тих самих кахлів). Таким чином такий пічний і камінний комплект є справжнім твором мистецтва і вимагає збереження, а інколи і музеєфікації.

Кахельне облицювання носить у собі двояку функцію. З одного боку – це естетичний зовнішній вигляд. З іншого боку – це функціональність. Кахельні печі характеризуються великою теплопровідністю, здатні тривалий час зберігати тепло.

У зруйнованій у 2016 р. будівлі Одеського відділення імператорського технічного товариства, збудованій за проектом Е. Меснера та О. Бернардацці у 1892 р. на вул. Князя, 1 також були встановлені рідкісні зразки кахельних печей, які збереглися лише на світлинах дослідника С. Котелка, якому вдалося їх побачити у відносно непоганому стані ще у 2008 р. [3; 1, с. 43-52; 9, рис. 27, с. 23]. Проте у науково-обліковій документації на цю пам'ятку архітектури про них немає жодних даних. Більш того, вони навіть не позначені на планах будівлі, які містяться у паспорті цієї пам'ятки.

Всебічне вивчення руїн цієї будівлі багатьма спеціалістами, окрім архітекторів та інженерів могло бути вкрай важливим. Адже ці руїни могли б стати своєрідним полігоном для тестування вивчення наслідків руйнації цінних історичних будівель під час війни. Висновки реставраторів, мистецтвознавців, експертів з будівельної експертизи та ін. могли б лягти в основу повоєнного відновлення інших будівель, збудованих за технологіями певних історичних періодів та із певних будівельних матеріалів та зруйнованих до, або під час бойових дій та які були довгий час незаконсервованими, та піддавалися руйнівній дії навколишнього середовища.

Для можливого відновлення пошкоджених, або втрачених печей та камінів вкрай важливо здійснювати пошук автентичних ка-

талогів виробників цієї продукції. До цього дня збереглося вкрай мало інформації про тих чи інших виробників пічної кераміки та комплектів печей, камінів, зокрема тих, що збереглися в Одесі. У 2017 р., коли в Одесі була оголошена безстрокова акція «Спаси печной изразец», нами було започатковано більш менш системне дослідження історії кахельного мистецтва з початку ХІХ ст. в Одесі. Це у першу чергу відноситься до дослідження комплексу кахлів, виявлених у завалах шахти Карантинної Балки, які датуються кін. ХVІІІ – сер. ХІХ ст. [8; 9, рис. 38-44, с. 27 і сл.]. А також публікації невеличкої книжки про кахляні печі Старої Одеси [9].

Руйнація печей та камінів в Одесі, як не парадоксально, у воєнний час, робиться руками й самих одеситів. Так, наприклад, восени 2022 р. автору цих строк подзвонив небайдужий одесит Л. Борисов та розповів історію про те, як він для нас зберіг декілька рідкісних кахелин від зруйнованої печі по вул. Торговій (Рис. 1). На кахелинах збереглися клейма із написом «Leopoldow», які до цього моменту нам ще не зустрічалися. Так, не маючи під руками каталогу даного виробника ми, імовірно за все, вже ніколи не зможемо уявити, як виглядала ця піч до руйнації.

Нещодавно маріупольські волонтери у соцмережі «Фейсбук» у групі *«Історичні кахляні печі в Україні, старовинні колекційні кахлі»* опублікували декілька світлин зі зруйнованих старовинних будинків Маріуполя, де в інтер'єрах були збережені автентичні кахельні печі в стилі історизму. На знімках добре видно, що поверхня капелин цих печей повністю або частково вкрита великими тріщинами, які з'явилися під час значного перегріву їх поверхонь від зовнішнього впливу (імовірно за все від пожежі після вибуху) (Рис. 2; 3).

Як правило виробники брендової продукції ставили клейма, як знак якості буквально на кожній кахелині. Коли, під час реставраційних розкопок, або під час розчищення завалів трапляються окремі кахлі, або їх фрагменти, за наявності на їх поверхні клейм, можна встановити точний первісний вигляд об'єкта за допомогою вивчення каталогів виробників кахельної продукції.

Так, у 2021 р. автором цих рядків була здійснена атрибуція повністю втрачених кахельних печей мисливського будинку-замку графів Шувалових у містечку Тальне на Черкащині, який було збудовано на місті згорілого палацу, данським архітектором

А. Клеменсеном у 1903 р. Архітектор-реставратор А. О. Ізотов, який нині керує реставрацією маєтку ретельно зібрав усі уламки від печей. Загалом було зібрано близька декількох сотень уламків. Із них було виявлено близько десятка фрагментів із клеймами. Саме завдяки цьому, автору вдалося їх атрибутувати, аби мати уяву про первісний вигляд печей. У майбутньому планується відновлення цих об'єктів за каталогами заводу Цельм і Бем та каталогу однієї із фабрикацій Мейсена.

Прочитання клейма – це ще одна сторінка історії нашої культури, розуміння ситуації, як у різні часи розвивалися торговельні та культурні зв'язки, естетичні та смакові переваги людей того часу; розуміння того, що відбувалося на внутрішньому та зовнішньому ринку, адже за часів пічного опалення пічні кахлі були важливою статтею експорту багатьох виробничих центрів, що спеціалізувалися, як на масовому виробництві пічної кераміки, так і на ексклюзивному художньому створенні справжніх шедеврів. Одним із таких центрів було містечко Копись колишньої Могилівської губернії в Російській імперії, нині це територія Білорусі. Це було ціле місто майстрів-кахлярів, продукція яких часто потрапляла, зокрема, і на одеський ринок збуту, а також у Київ, Харків, Казань, і навіть у Санкт-Петербург. В Одесі часто знаходять кахлі з клеймом заводу М. Л. Гуревича, С. Соловейчика, які знаходились у Кописі (Рис. 4) [9, рис. 4-5; рис. 6-7, с. 10]. Також відомо про Торговий дім Шапіро та Альперович в Одесі, заводи яких знаходилися також у Кописі.

При точній атрибуції і при проведенні оцінки віцілих пічних і камінних комплектів, як розібраних, так і збережених у своєму первозданному вигляді в старовинних прибуткових будинках, особняках, дачах та ін. окремих кахлів, дуже важливим є встановлення не тільки наявності клейма, а й якості і різновиду глазурі та глини, з якої сформовані кахлі. Інколи можливо за якістю та видом глини та полив'яної поверхні кахлів теж зробити певні спроби точної атрибуції кахлів. Так, наприклад, автор цих строк зробив певне спостереження щодо можливої атрибуції повністю втраченої печі із згаданого будинку по вул. Княжій 1. Рельєфна поверхня кахелин печі повністю збігається із малюнком деяких печей, представлених у каталозі заводу В. В. Петрова у Харкові, який існував з 1840 р.

Таким чином, матеріальна вартість кожного конкретного пічного або камінного комплексу безпосередньо співвідноситься не тільки з його віком, а й від виробника. Чим більший відомий виробник, відповідно, тим більша вартість цієї продукції. Ця обставина пов'язана також і з тим, що саме найбільш відомі фірми виробники високоякісної керамічної пічної продукції приділяли найбільшу увагу якості та художній обробці продукції, що виготовляється. Так, наприклад, на фінському заводі «АБО», який було засновано у 1874 р., представництво якого до 1917 року було і в Одесі, кахлі формувалися лише з високоякісно відмученої жовто-білої глини, що давала при випалюванні гарний звучний гул при легкому ударі об кахель. Крім того, кожен пічний або камінний комплект даного підприємства був справжнім витвором декоративно-ужиткового мистецтва та художнього ремісництва, оскільки багато моделей даного заводу повністю формувалися вручну, а також вручну наносився високохудожній декоративний як монохромний, так і поліхромний розпис, часто із застосуванням позолоти, що звичайно неймовірно удорожчувало вартість подібних пічних та камінних комплектів. Крім того, цей завод мав тісне співробітництво із видатними архітекторами-дизайнерами, які розробляли макети печей та камінів. Такими, як, наприклад, архітектор та декоратор Пауль Обст.

Розбіг цін на них міг становити від 200 до 900 царських рублів сріблом. Для кінця XIX–початку XX ст. це були величезні гроші. Що і говорити за наш час, коли кожна така піч чи камін є великою рідкістю. Це пов'язано насамперед з тим, що починаючи з середини XX ст. почався повний перехід від пічного опалення на центральне парове. Печі, таким чином у радянський період сприймалися як чисто утилітарний агрегат, який повністю втратив свою функцію і якийсь сенс, тому і сприймався, як непотрібний, чужорідний об'єкт в інтер'єрі, що займає до того ж певну, нехай і невеличку, площу. На жаль, подібне ставлення до печей, як свідків минулих епох, часто залишається і донині, коли під час капітальних ремонтів печі та каміни просто знищуються, розкрадаються будівельниками або шукачами пригод, коли йдеться про занедбані об'єкти, такі як старовинні особняки, прибуткові будинки та палаци, які волею долі опинилися на межі зникнення.

Проте, ми часто стикаємося з вельми дивними категоріями оцінки цих об'єктів у мистецькому середовищі Одеси, коли деякі люди беруть на себе роль експерта та виводять висновки надзвичайно далекі від істини. Наприклад, ми неодноразово стикалися з «атрибуціями» печей, як виробами нібито деяких «венеціанських майстрів», штампом «камін з палацу», а також елементарним нерозумінням відмінності печі від каміна панує практично повсюдно. Також, печі, виготовлені у стилі історизму, виготовлені на межі XIX-XXст. досить часто помилково відносять до XVIIIст. тощо.

Представники Одеської Обласної організації охорони пам'яток історії та культури ще у 2017 р. виступили з пропозицією організації в Одесі «Музею пічної справи та кахельного мистецтва», однак, і донині дана ініціатива, не дивлячись на її значний розголос, залишається не реалізованою [4; 6].

Так, наприклад, у Харкові вже існує Музей керамічної плитки та сантехніки [2]. В заповіднику «Софія Київська з 1990-х рр. існує відділ будівельної кераміки XI-XX ст.

Багато експонатів для можливого майбутнього музею було знайдено в міні-експедиціях по покинутих підвалах та горищах будинків Старої Одеси.

На жаль, багато печей у дуже поганому стані, у напівзруйнованому вигляді, і багатьох оздоб печей ми просто не бачимо. Однак, у деяких будинках залишилися як фрагменти пічного кахлю, так і печі в первозданному вигляді.

Так, до певного моменту, навіть у зруйнованому прибутковому будинку О. П. Руссова по вул. Садовій, 21 тривалий час зберігалися печі, багато з яких, на жаль, лише за фрагментами кахлів, вдалося атрибутувати. Усі знайдені та вивчені фрагменти відносяться до фінської фабрикації.

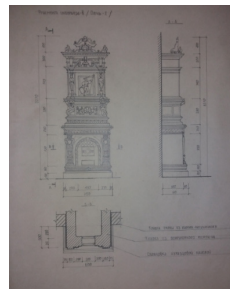
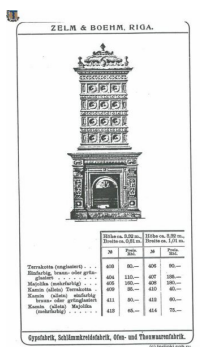
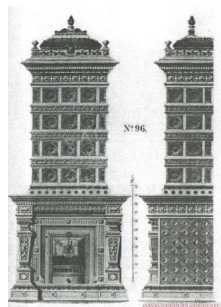
У рамках доповіді ми наведемо лише короткий перелік вже втрачених об'єктів, які мали велику історико-культурну цінність. Так, це каміно-піч у колишньому будинку А. Я. Поммера за адресою: Одеса, Сабанєєв міст, 3 (Рис.5) [7]. Нами було встановлено, що аналогічні каміно-печі випускалися двома підприємствами, а саме – заводом «АБО» у м. Турку (Фінляндія) та заводом Цельм та Бем у Ризі, про що свідчать сторінки каталогів цих підприємств (Рис.6), (Рис.7).

Композиція portalу каміну із будинку Поммера зав'язана на складно-профільованих пілястрах іонічного ордеру у стилі еклектики. Тіло пілястр має складну конусовидну форму, що звужується донизу, суцільно вкриту глибоким орнаментальним рельєфом геометричних і рослинних форм. Постамент (база) пілястр кубічний з опуклими ромбічними елементами. Сам портал, за яким безпосередньо розташовується топка, що знаходиться в глибині, покритий орнаментом «риб'яча луска» і розчленований 7-ма круглими розетками і фланкований двома завитками знизу. Вище – потужний подвійний карниз.

У зруйнованих інтер'єрах згаданого будинку Русова, до пожежі 2009 р. зберігалося безліч унікальних кахельних печей. Одну з них нам вдалося атрибутувати, на жаль, лише по світлинці, бо сама піч безслідно зникла (Рис.8) [5]. Було виявлено зображення моделей повністю аналогічних печей у каталозі заводу «АБО» за № 105. Також нами отримано інформацію від арх.-рест. А. Ізотова, про те, що у колишньому особняку І. Л. Конельського ще до 1980-х рр. зберігалася повністю аналогічна каміно-піч, з якої було виконано креслення (Рис.9).

Такі аналогії серед брендових виробників також актуалізують питання необхідності розробки алгоритмів точної атрибуції печей і камінів. Так, по одному зовнішньому вигляду далеко не завжди можна точно атрибутувати об'єкт, як часто помилково вважають деякі дослідники-початківці. Відповідно для атрибуції експерту необхідно побачити клейма на кахлях. Складність вивчення об'єктів полягає в тому, що клейма розташовуються завжди на зворотному боці кахлів.

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, треба зазначити, що поглиблене дослідження питань збереження, каталогізації, фотофіксації та інших видів досліджень об'єктів кахельного мистецтва міст України, наприклад, Старої Одеси може стати важливим доповненням у дослідженні та комплексному оцінюванні пам'яток архітектури, як місцевого, так і національного значення, які потерпають від руйнувань, від перебудови, занедбання, а нині і від руйнацій, завданих воєнними діями.

Список використаних джерел:

1. Арутюнова И. В., Шерстобитов В. В. Ломать – не строить (Уходящая Одесса). Одесса: изд-во КП ОТГ, 2015. 100 с., ил.
2. Интересный Харьков: история кафеля в одном музее[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.segodnya.ua/regions/kharkov/interesnyy-harkov-istoriya-kafelya-v-odnom-muzee-703243.html>
3. Котова Мария. Когда в Одессе появится Музей печного дела[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://odessa-life.od.ua/article/9572-kogda-v-odesse-poyavitsya-muzei-pechnogo-dela>
4. Котелко Сергей. Путешествуя историей: Княжеская, 1[Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://sergekot.com/russkoe-tehnicheskoe-obshchestvo>
5. Одессит нашёл фото старинной печи из сожжённого дома Руссова: это шедевр[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.048.ua/news/2126344/odessit-nasel-foto-starinnoj-peci-iz-sozennogo-doma-russova-eto-sedevr-foto>
6. Первый в истории Одессы музей печного дела[Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://keramprestige.com.ua/posts/muzei-istorii.html>
7. Хамула Д. Увлекательная история камина из дома Поммера[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://zaodessu.com.ua/dmitrij-hamula-uvlekatelnaya-istoriya-izraztsovogo-kamina-iz-doma-pommera/>
8. Хамула Д. В. Комплекс расписной печной керамики из катакомбы Кантакузена как информативный источник торговых связей ранней Одессы и художественные особенности // Подземные сооружения Одессы и одесской области / Сб. мат. I-й научно-практич. конф. 11-12 ноября 2017 г. С. 63-66.
9. Хамула, Д. В. Изразцовые печи в Одессе: импорт и художественные особенности. – Одесса: КП ОТГ, 2017. 36 с. : ил. Библиогр.: с. 35.

15. ВЕТЕРЕНАРНА ЕКСПЕРТИЗА

Яценко Іван Володимирович

*провідний науковий співробітник, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доктор
ветеринарних наук, професор*

СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ СУДОВО- ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В АСПЕКТІ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Вступ. Теоретичним, правовим та організаційним аспектам удосконалення експертного забезпечення правосуддя приділяється велика увага науковцями [1], особливо в аспекті призначення та проведення судової експертизи у кримінальному процесі України [2, 3].

Вчення про методологію судової експертизи є центральним і ключовим питанням як в теорії судової експертології, так і в експертній практиці [3]. Це обумовлене тим, що наявність розроблених, апробованих і надійних методик судово-експертного дослідження забезпечує всебічне, об'єктивне, обґрунтоване отримання результатів, які будуть покладені в основу висновку судового експерта, як доказу за кримінальним провадженням або за справою у іншому виді судочинства, ніж кримінальне.

Отже, сучасна методологія судово-ветеринарної експертизи ґрунтується на здобутках теоретичних розробках, є передумовою подальшого пізнання явища, що досліджується, яким може бути смерть тварини, її ушкодження тощо, сприяє її розвитку, трансформації, удосконаленню.

Метою роботи є прослідкувати генез методології судово-ветеринарної експертизи та окреслити нові напрями її розвитку в аспекті експертного забезпечення правосуддя.

Результати. Методологією є концептуальний виклад мети, змісту, методів, прийомів, способів й засобів наукового пізнан-

ня, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про певні процеси та явища. Методологія судово-ветеринарної експертизи є цілісною системою, яка складається із логічних (загальних), окремих та спеціальних методик, способів та прийомів дослідження. Останніми автор цих тез пропонує вважати методики клінічної судово-ветеринарної діагностики хвороб тварин чи ушкоджень, а також методики патоморфологічної судово-ветеринарної діагностики [4, с. 70].

Методологія судово-ветеринарних досліджень наділена таким апаратом: принципами його організації та проведення, методами та способами проведення, понятійно-категоріальною основою дослідження, яка включає актуальність, проблематику, об'єкт, предмет, мету, завдання, наукову новизну, практичну значущість.

Узагальнення практики судово-ветеринарної експертизи надало можливість констатувати, що принципами методології судово-ветеринарних досліджень є такі:

- *принцип єдності та взаємообумовленості теорії й практики*, тобто практика дає стимул для теоретичного обґрунтування, розроблення нових та удосконалення існуючих методик дослідження, а теорія, у свою чергу, створює підґрунтя для її перевірки та з'ясування ефективності на практиці;

- *принцип системності*, на підставі якого встановлюється, що кожен досліджуваний об'єкт (жива підекспертна тварина, труп тварини, корма і кормові добавки для тварин тощо) розглядається як єдине ціле і кожне явище оцінюється у взаємозв'язку з іншими;

- *принцип розвитку*, що полягає у формуванні наукового знання із відображенням суперечностей, кількісних та якісних змін об'єкта дослідження;

- *принцип об'єктивності*, що потребує врахування всіх факторів, які характеризують досліджувані об'єкти, явища і процеси;

- *принцип декомпозиції*, який ґрунтується на поділі системи на частини, виділенні окремих комплексів для створення умов ефективного аналізу та моделювання досліджуваних об'єктів, явищ і процесів;

- *принцип абстрагування*, який полягає у виокремленні істотних та упущенні несуттєвих проявів властивостей досліджуваних

явищ і процесів, наприклад, для постановки судово-ветеринарного діагнозу за результатами розтину трупів тварини оцінюються лише виявлені патологічні зміни в органах і тканинах.

Рівнями методологічного аналізу судово-ветеринарних досліджень є:

- *динамічний*, в який входять світоглядна інтерпретація результатів досліджень, аналіз загальних форм і методів наукового мислення;

- *статичний*, в який входять принципи, підходи, форми дослідження, які мають загальнонауковий характер;

- *аналітико-синтетичний*, який складається з конкретної сукупності методів і принципів судово-ветеринарного дослідження, що застосовуються у ветеринарній медицині чи судово-ветеринарній медицині;

- *предметний*, тобто методологія як сукупність методів і принципів дослідження, що використовуються у певній судовій експертизі, у т. ч. й судово-ветеринарній, або на стику наук, де сама материнська наука є основною формою організації експертного пізнання;

- *міждисциплінарний* – це методологія комплексного експертного дослідження, що відповідно до логіки наукового пошуку є сферою взаємодії різних наук, коли можна отримати результат лише у разі використання комплексу спеціальних знань про об'єкт, наприклад, комплексна судова ветеринарно-біологічна, ветеринарно-балістична, ветеринарно-трасологічна експертиза тощо.

Рівнями наукового пошуку судово-ветеринарної експертизи є: інформаційний (проблемно-пошуковий) рівень, який полягає у виявленні та усвідомленні інформації про наявні спеціальні знання у цій експертній галузі; критичний – виявлення рівня її розробленості; аналітико-синтетичний – занурення у проблематику вирішення окремих питань судово-ветеринарного дослідження та узагальнення отриманих знань, зокрема експертної практики; науково-дослідний – теоретико-експериментальна розробленість окремих експертних питань; прогностичний – узагальнюючий рівень із визначенням перспектив судово-ветеринарного дослідження.

Наголошуємо, що розвиток вчення про методологію судово-ветеринарної експертизи дає змогу систематизувати увесь об-

сяг наукового знання у цій сфері судово-експертної діяльності та створити умови для розроблення подальших ефективних напрямів експертної діяльності.

На переконання автора цього дослідження у процесі становлення судово-ветеринарної експертизи слід виокремлювати такі періоди: 1) *донауковий* – від найдавніших часів до XV століття, який характеризується накопиченням випадкових фактів; 2) *емпіричного дослідження* – XV– середина XVI століть, відбулося зародження судово-ветеринарної експертизи; 3) *науково-практичний і академічний* – від середини XIX століття до XX століття (реформування судочинства, прийняття Судового статуту, надання ветеринарним лікарям обов’язків судово-ветеринарних експертів, залучення лікарів ветеринарної медицини до проведення лікарської медичної експертизи, поява перших посібників із судової ветеринарії, викладання судової ветеринарії у вищих навчальних закладах); 4) *науковий новітній* – від початку XX століття до нині (розробка вчення про судово-ветеринарну експертизу, її теорії, методології та праксеології).

Із започаткуванням в Україні за ініціатииви Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі – *ННЦ ІСЕ*) у 2018 році нового різновиду судової експертизи – судово-ветеринарної експертизи, розпочався новітній науковий період розвитку вчення про методологію судово-ветеринарних досліджень. Так, в ННЦ ІСЕ розробляються окремі питання методології судово-ветеринарного дослідження основних об’єктів, зокрема, трупів тварин, живих підекспертних тварин, кормів та кормових добавок, ветеринарних документів тощо. Судово-ветеринарна практика є стимулятором розробки нових і удосконалення існуючих методик дослідження, а також наукового обґрунтування їх теоретичного підґрунтя. Так, автором цих тез показано місце судово-ветеринарної експертизи у системі судових експертиз та з’ясовано її значення у судочинстві, розглянуто принципи судово-експертної діяльності в Україні та сформульовано умови для їх реалізації у процесі судово-ветеринарних досліджень, розкрито суть ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи, вперше сформульовано авторську дефініцію поняття предмет судово-ветеринарної експертизи, сис-

тематизовано методи судово-ветеринарної експертизи, запропоновано доповнення до процесуального законодавства та базового Закону «Про судову експертизу» щодо призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи, запропоновано новітній орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені на вирішення судово-ветеринарного експерта судом чи слідчим під час дослідження живої тварини, постраждалої від жорстокого поводження трупа тварини з ознаками насильницької смерті, тварин з ознаками отруєння, кормів та кормових добавок для внесення їх до «Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень» для їх практичного використання правоохоронними органами.

Крім того, деталізовано етапи призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи, охарактеризовано стадії експертного дослідження та окреслено межі їх застосування у судово-ветеринарній експертизі живих тварин і трупів тварин, узагальнено судово-ветеринарну експертну практику, розроблені методичні рекомендації «Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини»; започатковано судово-ветеринарне вчення про каліцтво тварин, сформульоване поняття «каліцтво тварин», узагальнена практика судово-ветеринарної експертизи живих тварин з ознаками каліцтва, розроблено Методику судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва, проаналізовані питання щодо сучасного стану питання судово-ветеринарної експертизи трупів тварин в Україні, обговорено порядок проведення судово-ветеринарної експертизи трупів тварин, апробовані цитоморфологічні методики для оцінки паренхіматозних органів трупів котів і собак у ранньому постмортальному періоді в аспекті судово-ветеринарної експертизи, розроблено Методику судово-ветеринарної експертизи трупів тварин.

У межах нашого дослідження важливою є позиція, згідно якої перспективність судово-ветеринарної експертизи в контексті експертного забезпечення правосуддя полягає у розробці, апробації та впровадженні в експертну практику алгоритмів, методик і методичних рекомендацій щодо:

- експертної оцінки дефектів надання ветеринарної допомоги тваринам;

– експертної оцінки дефектів організації ветеринарно-санітарних заходів, наприклад, щодо профілактики та боротьби з хворобами тварин, особливо заразної етіології;

– огляду живої тварини на місці події;

– огляду трупів тварин на місці події за різних родів і видів смерті, наприклад, від дії технічної електрики, різних видів асфіксій, дії біологічних чинників, хімічних речовин, крайніх температур, впливу крайніх температур, від дії вогнепальних та осколкових ушкоджень, ушкоджень від пострілів з гладкоствольної шротової зброї, від дії механічних ушкоджень;

– судово-ветеринарного дослідження у разі захворювань і смерті тварин за патологій аліментарної етіології, наприклад, голодування, годівлі за незбалансованості раціонів, а також неякісними і небезпечними кормами тощо;

– судово-ветеринарного дослідження у разі захворювань і смерті тварин за порушення їх експлуатації, зокрема, фізичної перевтоми, міоглобінурії, експлуатаційної агалакції і гіпогалакції тощо;

– дослідження ексгумованих, скелетованих і гнилісно змінених трупів тварин;

– судово-ветеринарної експертизи трупів тварин у випадку наглої і раптової смерті;

– морфологічні і біохімічні зміни у трупах різних видів тварин у ранньому та пізньому постмортальному періодах, які можуть бути інформативними та ефективними критеріями для встановлення давності настання смерті;

– встановлення живонародженості; виду, віку і статі тварини за окремими фрагментами тваринного походження;

– визначення давності настання смерті;

– концепції судово-ветеринарних досліджень за жорстокого поводження з тваринами;

– виявлення невідповідності кормів та кормових добавок нормативним документам, у т. ч. й шляхом застосування експрес-методів дослідження;

– окремих візуалізаційних методів дослідження як живих підекспертних тварин, так і трупів тварин;

– проведення комплексних судових експертиз, у складі яких використовуються спеціальні ветеринарні знання, наприклад,

судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-медичної, ветеринарної та молекулярно-генетичної, ветеринарно-трасологічної, ветеринарно-балістичної, ветеринарної та мистецтвознавчої, ветеринарної та екологічної, ветеринарної та пожежно-технічної, ветеринарної та товарознавчої, ветеринарної та транспортно-трасологічної, ветеринарної та електротехнічної, ветеринарної та токсикологічної і хімічної тощо;

- виявлення окремих отрут у тілі тварини;
- адаптація окремих методів судово-медичного дослідження для потреб судово-ветеринарної експертизи;
- деталізації стадій експертного дослідження об'єктів і матеріалів;
- алгоритмів описання окремих ушкоджень;
- розробки методичних рекомендацій щодо окремих процедур судово-ветеринарної діяльності.

Перспективні наукові напрями судово-ветеринарної діяльності не обмежуються приведеним переліком. Звісно, вони можуть бути розширені іншими за необхідності в конкретній життєвій ситуації.

Висновки. Розробка та впровадження в судово-експертну діяльність новітніх векторів методології судово-ветеринарної експертизи, здатна позитивно вплинути на ефективність її проведення і результативність проведення, збільшення кола питань, які можуть бути вирішені цією судовою експертизою, надання обґрунтованого і об'єктивного висновку експерта в категоричній формі.

Список використані джерел:

1. Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 102–117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08.
2. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про призначення та проведення судової експертизи у кримінальному процесі України. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики*: тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 грудня 2016 р.). Харків, 2016. С. 254–256.

3. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*: наук.-практ. журн. 2014. № 1. С. 11–18.

4. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2016. 40 с.

5. Яценко І., Сімакова-Єфремян Е., Дереча Л. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2021. 2 (24). С. 52–76. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.04.

16. СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Аббасов Руслан Гідаяддинович,
*заступник директора Державного науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України*

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ТА ЗАСОБІВ У РОБОТІ З ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗАГИБЛИХ

Військова агресія РФ проти України, яка супроводжується масштабними порушеннями з боку агресора законів та звичаїв війни, спричинили велику кількість жертв серед військових збройних сил та мирного населення України та стрімке зростання надходження до установ Експертної служби кісткових решток загиблих воїнів та мирного населення України. В зв'язку з чим виникає необхідність у швидкому встановленні належності залишків загиблим особам з метою подальшої їх передачі для поховання рідним.

Основним завданням у цій сфері є застосування сучасних методів та засобів, які використовуються світовим та європейським співтовариством під час проведення експертних досліджень ДНК-профілів, направлених на ідентифікацію осіб, яким вони належать. В зв'язку з тим, що на території України в теперішній час проводяться активні бойові дії, збільшується кількість загиблих та зниклих безвісти осіб. Вказана проблематика буде актуальна і після закінчення бойових дій при поверненні Україною тимчасово окупованих територій.

Дослідження слідів біологічного походження з метою вирішення завдань кримінального судочинства досить давно й успішно застосовується в судовій медицині та криміналістиці. Проте до кінця XX століття можливості цього напрямку обмежувалися проведенням цитологічних та імунологічних досліджень відповідних об'єктів з метою встановлення видової та групової належності залишених слідів. Революційний прорив у цьому напрямі

відбувся після винаходу методів ідентифікації особи за її генетичними ознаками, що містяться в ДНК.

В Україні молекулярно-генетичні експертизи почали проводитися в 1992 році. Зокрема, першу таку експертизу методом ДНК-аналізу було проведено експертом Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України Н. Дяченко у справі про вбивство [1, С. 166].

Сьогодні молекулярно-генетичний аналіз ДНК людини, за оцінкою американської академії наук, є інструментом із найвищим ступенем надійності й актуальності, ніж будь-яка інша технологія судової експертизи. Проте до цього часу єдиної назви щодо цього напрямку не вироблено. В англomовній літературі, крім терміну «DNA fingerprinting», нерідко застосовують «DNA profiling», «DNA barcoding», «DNA typing», «Forensic DNA analysis». В Україні в криміналістичному та судово-медичному контексті частіше користуються поняттями ДНК-аналізу та молекулярно-генетичної експертизи.

Свого часу термін «DNA fingerprinting» (ДНК-дактилоскопія) був обраний з огляду на термінологію криміналістичної науки, у якій дактилоскопія розробляє методи ідентифікації людини за слідами пальців рук. Це не є випадковим і пояснюється схожістю концептуального підходу до ототожнення об'єктів за залишеними слідами. Використання явища поліморфізму довжини фрагментів рестрикції (RFLP), тобто відмінності в кожній особі розмірів певних фрагментів ДНК, розрізаних бактеріальними ферментами (рестриктазами), дало змогу встановлювати індивідуальний генетичний профіль людини порівнянням алельності виявлених генетичних ознак на тих ділянках (локусах) ДНК, які характеризуються поліморфізмом.

Методи здійснення криміналістичного ДНК-аналізу постійно вдосконалюються. Спочатку процедури полягали в одержанні ДНК-профілю послідовним здійсненням кількох етапів.

Завдяки цим операціям отримувався «відбиток» генетичних ознак людини, який можна було порівняти з «відбитком» з іншого зразка ДНК і встановити або спростувати тотожність.

Зазначений складний лабораторний процес одержання «відбитків» стосувався дослідження відносно великих фрагментів ДНК (мінісателітів або VNTR-локусів).

Полімеразна ланцюгова реакція (далі – ПЛР) дозволяє використовувати для ідентифікації невелику кількість ДНК, у тому числі з високим ступенем деградації, тобто порушенням структури. У свою чергу техніки аналізу VNTR-локусів виявилися менш зручними порівняно з STR-локусами. Насамперед це пояснюється тією обставиною, що під час дослідження таких локусів у ДНК, яка частково деградувала (що часто трапляється в експертній практиці), різко зростає ймовірність помилки, оскільки відносно великий розмір фрагмента швидше піддається руйнуванню. Водночас аналіз STR-локусів позбавлений цього недоліку, оскільки менший інтервал довжин алелів значно зменшує можливість їх деградації, що гарантує вищу точність одержаних результатів. Упровадження методу ПЛР також дало змогу значно скоротити строки дослідження та підвищити його чутливість (виходячи з тієї ж кількості ДНК, можна отримати більше генетичних ознак). Це сприяло широкому використанню STR-локусів у криміналістичному ДНК-аналізі та створення саме на їх основі бази даних генетичних ознак людини.

Розроблення технологій криміналістичного дослідження ДНК та її аналіз дали змогу значно розширити коло об'єктів, із яких можна встановити придатний для ідентифікації ДНК-профіль. Зокрема, було вдосконалено техніки дослідження ДНК зі старих та обгорілих зразків кісток і тканин, якщо в них є хоч невелика кількість ДНК-вмісних клітин, а також з'явилася можливість отримувати ДНК-профіль зі слідів слини на недопалках сигарет, з окремих волосин, зіскрібків із-під нігтів, зі слідів укусів, а в 1997 році було повідомлено про можливість установа ДНК-профілю з предметів, до яких людина доторкнулася (знаряддя злочину, предмети, вилучені під час огляду місця події, наприклад, зброя, сніжка тощо). Розпочався новий етап розвитку судової генетики.

У сучасних технологіях криміналістичного ДНК-аналізу застосовується автоматизоване копіювання (ампліфікація) певної послідовності ДНК шляхом ПЛР. При цьому досліджувані фрагменти для кожного STR-локусу помічаються спеціальною кольоровою флуоресцентною міткою за допомогою особливих реагентів (праймерів). Праймери знаходять відповідні фрагменти, приєднуються до них та відділяють їх від решти ДНК. Далі

проводиться певна кількість циклів копіювання досліджуваних фрагментів та, за умови наявності мінімально необхідної кількості матричної (вихідної) ДНК, одержується велика кількість копій. Аналіз продуктів ампліфікації, а саме розділення фрагментів за довжиною, проводять за допомогою капілярного електрофорезу. Потім кожен фрагмент піддається дії лазера, що змушує фрагменти з флуоресцентними мітками світитися різними кольорами. Таким чином отримується зображення у вигляді серії кольорових піків, яке називається електрофореграма.

Отже, щоб отримати індивідуальний ДНК-профіль людини не потрібно розшифровувати всю ДНК. Достатньо виділити окремі невеликі ділянки (локуси), де розташовані генетичні ознаки, визначити кількість і довжину алелів. У кожному локусі фактично є один алель, але оскільки локусів два (по одному на кожній хромосомі в парі), то і алелів, по суті, завжди два. Вони можуть збігатися (гомозигота), а можуть відрізнятися (гетерозигота), що й відображається на електрофореграмі у вигляді одного або двох піків у локусі відповідно.

Для отримання достовірного результату під час встановлення ДНК-профілю необхідно перевірити кілька локусів. Резолюції Ради ЄС 2001/С 187/01 і 2009/С 296/01 закликають європейські країни використовувати Європейський стандартний набір (ESS) як мінімум для забезпечення міжнародного порівняння профілів ДНК. У США необхідна кількість локусів для включення еталонного профілю в національну базу даних ДНК США раніше становила 13, але в 2015 році базовий набір локусів CODIS було розширено до 20 локусів. Стандартний набір локусів INTERPOL (ISSOL) дорівнює європейському стандартному набору плюс локус амелогеніну. До грудня 2009 року Європейський стандартний набір локусів містив лише 7 локусів. Цього було достатньо для періодичного обміну профілями ДНК між країнами.

Однак, коли здійснюються масові обміни профілями ДНК, як це стало можливим завдяки базі даних ДНК Інтерполу та Прюмським рішенням ЄС (EU Prüm Decisions), 7 локусів, як правило, недостатньо, оскільки ймовірність випадкових збігів стає значною та робить рутинний процес неефективним. Крім того, кожна база даних ДНК містить значну частину часткових профілів із на-

багато вищою ймовірністю випадкового збігу. Ось чому ENFSI рекомендував розширити Європейський стандартний набір локусів на 5 додаткових локусів, і Рада Європейського Союзу прийняла цю рекомендацію 30 листопада 2009 року.

Завдяки впровадженню сучасних технологій було розпочато формування й використання в практичній діяльності автоматизованих криміналістичних обліків генетичних ознак людини, які сьогодні стали потужним інструментом, що застосовується для розкриття злочинів за залишеними слідами біологічного походження, ідентифікації загиблих осіб.

В Україні функціонує широка мережа лабораторій біологічних досліджень та обліку в усіх установах Експертної служби МВС України, в установах судово-експертної діяльності Міністерств юстиції України (Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Дніпропетровський НДІСЕ) та 4 лабораторії судово-медичної генетики в Бюро судово-медичної експертизи, які проводять молекулярно-генетичні дослідження (у Києві, Одесі, Дніпрі та Львові). На сьогодні в Україні молекулярно-генетичні дослідження проводяться згідно із загальноєвропейськими рекомендаціями за 24 локусами.

Загалом на цей час у світі застосовується кілька основних технологій молекулярно-генетичного дослідження ДНК людини з метою вирішення завдань у сфері кримінального судочинства.

Найбільшого поширення набули методи дослідження STR-локусів та мітохондріальної ДНК, які є основними в судово-експертній діяльності.

Якщо клітини пошкоджені і ядра ДНК не зберіглася, можна провести дослідження за мітохондріальною ДНК, яка передається дитині від матері, тому всі родичі за материнською лінією мають однакову мітохондріальну ДНК. Дослідження мітохондріальної ДНК здійснюється аналізуванням фрагментів, які називаються однонуклеотидним поліморфізмом (SNP). На сьогодні в Україні такі дослідження проводяться лише в ДНДЕКЦ МВС та Запорізькому НДЕКЦ МВС.

До новітніх технологій криміналістичного ДНК-аналізу, які поступово впроваджуються в практику судової генетики, належать методи секвенування нового покоління, зокрема судове фе-

нотипування за ДНК і біогеографічне тестування за ДНК. Крім того, як у зарубіжних країнах, так і в Україні, впроваджуються техніки пошуку в базах даних ДНК-профілів за родинними зв'язками (родинний пошук за ДНК).

Судове фенотипування (англ. – *Forensic DNA phenotyping*) як напрям криміналістичного аналізу ДНК було започатковано після виявлення гена, відповідального за колір шкіри в особи. У подальшому було встановлено 20 основних генів, які найбільш суттєво впливають на зовнішній вигляд людини. Біогеографічним тестуванням (англ. – *Biogeographic ancestry*) називають дослідження ДНК для висунення припущень щодо географічного походження особи на основі дослідження ДНК-маркерів, найпоширеніших у різних частинах світу. Ці методи натеper дають можливість шляхом аналізування ДНК, виявленої на місці події, створити вірогідний прогноз щодо кольору очей, волосся та шкіри, а також щодо біогеографічного походження особи, яка залишила слід. Також проводяться наукові пошуки можливостей одночасного здійснення STR-профілювання, біогеографічного тестування та фенотипування для полегшення встановлення носіїв у змішаних зразках ДНК.

До новітніх технологій криміналістичного ДНК-аналізу за базами даних ДНК-профілів належить виявлення профілів, які частково збігаються з тим, що перевіряється, і можуть належати біологічним родичам особи, яка залишила слід. Так, фахівцями Експертної служби МВС за допомогою геномної інформації однієї особи було ідентифіковано 7 осіб з могильника в м. Ізюм Харківської області, які були родичами цієї особи (пошук за родинними зв'язками).

Отже, новітні технології індивідуального молекулярно-генетичного дослідження, які дозволяють вирішувати завдання пошукового характеру, зорієнтовані на встановлення за певними ділянками ДНК ознак зовнішності особи, її географічного походження, виокремлення індивідуального ДНК зі змішаних зразків великої кількості людей, активно розвиваються та є перспективними напрямками для практичного впровадження.

Україна до початку збройної агресії РФ почала використовувати системи для швидкого встановлення ДНК-профілю (*Rapid HIT DNA*). Такими системами були вперше забезпечені Донецький НДЕКЦ МВС та Полтавський НДЕКЦ МВС. На сьогодні

ні 13 установ Експертної служби МВС забезпечені такими приладами, що дозволило скоротити термін дослідження зразків близьких родичів зниклих загиблих з кількох днів до кількох годин. Слід зазначити, що постала нагальна потреба додаткової кількості судових експертів за напрямом молекулярно-генетичних досліджень. В умовах воєнного стану з 24 лютого 2022 року Експертною службою МВС було підготовлено понад 30 судових експертів за цим напрямом, що дозволило успішно виконувати завдання ДНК-ідентифікації останків загиблих, що надійшли на дослідження. На сьогодні продовжується підготовка судових експертів за цим напрямом.

У розпорядженні установ Експертної служби МВС України є вітчизняні й зарубіжні науково-технічні засоби, спеціально створені для пошуку, вилучення, збереження й транспортування об'єктів, які можуть містити сліди біологічного походження, прилади Rapid HIT DNA. Відповідні засоби входять до складу портативних наборів, а також спеціалізованих валіз.

Таким чином, використання сучасних методів та засобів у роботі з ідентифікації загиблих має вирішальне значення для отримання точних, ефективних і надійних результатів.

Список використані джерел:

1. Дяченко Н. М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 166-170.

17. КОМПЛЕКСНА ЕКСПЕРТИЗА

Бондарчук Віталій Вікторович,
*заступник начальника Центру судових
і спеціальних експертиз, Український науково-
дослідний інститут спеціальної техніки та
судових експертиз Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук, доцент*

Босак Інна Анатоліївна,
*стажист судового експерта Центру судових
і спеціальних експертиз, Український науково-
дослідний інститут спеціальної техніки та
судових експертиз Служби безпеки України*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ ШКІДЛИВИХ ДЛЯ ЗДОРОВ'Я ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ

На сьогоднішній день в Україні, як і у всьому світі, зростає кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним виготовленням, зберіганням та збутом шкідливих для здоров'я підакцизних товарів. Ця проблема має негативний вплив на економічну безпеку держави. Незаконне виготовлення, зберігання, збут та/чи транспортування з метою збуту підакцизних товарів, згідно чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України), кваліфікується як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 204 КК України [1].

Як показує вивчення статистичної звітності за 2018-2022 роки, оприлюдненої на офіційному сайті Генеральної прокуратури України, основні показники розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 204 КК України, – такі:

Таблиця 1

Показники роботи	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	574	562	615	721	546
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	295	209	239	249	131
Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування яких зупинено відповідно до ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України	1	0	0	0	1
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду	312	240	210	218	95
Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито	106	141	106	153	137
Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)	304	373	392	500	449

Дослідження методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу шкідливих для здоров'я підакцизних товарів проводили такі науковці як О. Баєв, Р. Белкін, К. Весельський, О. Васильєв, І. Возгрін, А. Вінберг, З. Гулкевич, Н. Давидова, Г. Жирний, О. Колесниченко, П. Куцонис, Б. Лук'янчиков, В. Образцов, В. Федосов, М. Яблоков. Однак, проаналізувавши різні наукові праці, можна сказати, що тема застосування спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом шкідливих для здоров'я підакцизних товарів не була розкрита у повному обсязі.

Стаття 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначає, що є такі шляхи збирання доказів

сторонами кримінального провадження, які передбачають участь спеціаліста та потребують використання спеціальних знань [2].

Щодо визначення поняття «спеціальні знання» між науковцями йде дискусія. Уперше даний термін виокремив О. Ейсман, який зауважив, що це знання, які не загальновідомі, не загальнодоступні, не мають масового розповсюдження і якими користується обмежене коло спеціалістів [3, с. 152]. Під загальновідомими знаннями науковець вбачав базові, отримані у школі, знання.

Н. Клименко під спеціальними знаннями розуміє професійні знання, навички і вміння у сфері криміналістичних досліджень, інженерної техніки, медицини, мистецтва, необхідні для вирішення питань, що виникають під час розслідування та розгляду в суді матеріалів кримінального провадження [4, с. 56-60].

Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні передбачає собою залучення до процесу розслідування осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками (експерт та спеціаліст). Коло питань, які вирішуються кожним з них у кримінальному провадженні, обумовлюються їх процесуальним статусом.

Розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з обігом шкідливих для здоров'я підакцизних товарів практично неможливе без використання знань різних галузей.

Основним аспектом, який зобов'язує до призначення окремого виду експертизи при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері обігу шкідливих для здоров'я підакцизних товарів являється той факт, що для з'ясування питання, чи є вилучений підакцизний товар шкідливим для здоров'я, призначається експертиза матеріалів, речовин та виробів.

Разом з цим, для вирішення питання про віднесення вилученого під час іншої процесуальної дії товару до категорії підакцизних слід вирішувати за допомогою проведення товарознавчої експертизи. Товарознавча експертиза призначається, зокрема, для визначення змін показників якості товарної продукції, установлення способу виготовлення товарної продукції: промисловий чи саморобний, визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил.

Ще одним видом судової експертизи, який є доречним при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері обігу шкідливих для здоров'я підакцизних товарів являється судово-медична експертиза. Даний вид призначається для встановлення наявності загрози для життя та здоров'я людей при вживанні (використанні) підакцизної продукції.

Під час збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв і тютюнових виробів можуть використовуватись незаконно виготовлені, незаконно отримані або підроблені марки акцизного збору, які теж піддаються експертному дослідженню, тому актуальним буде призначення і проведення технічної експертизи документів та почеркознавчої експертизи [5, с. 193-195].

Таким чином, призначення та проведення зазначених вище експертиз являється обов'язковим елементом процесу доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 204 КК України. Оскільки, завдяки використанню спеціальних знань фахівців у певній галузі, можливо встановити належність вилучених об'єктів до підакцизних товарів й на підставі отриманих результатів провести правильну кваліфікацію вчиненого діяння та відмежувати його від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Список використані джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Редакція від 28.04.2023 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.05.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Редакція від 28.04.2023 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.05.2023).
3. Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва, 1967. 152 с.
4. Клименко Н.І. Зміни в правовому регулюванні судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2005. № 1. С. 56-60.
5. Карпова С. А. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*. Харків. 2012. С. 193–195.

Колесник Таїса Миколаївна,
*науковий співробітник лабораторії
криміналістичних досліджень Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОШКОДЖЕНЬ І РУЙНУВАНЬ НЕРУХОМОСТІ, ЗАВДАНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Напад Росії та розв'язана нею війна призвели до суттєвих втрат інфраструктури країни. На сьогодні зруйновано тисячі будинків, завдано пошкодження значній кількості будівель житлового фонду, спорудам і об'єктам інфраструктури населених пунктів, зокрема й таких, які мають критичне значення для забезпечення життєдіяльності їх мешканців, що здебільшого унеможливають їх подальшу експлуатацію за цільовим призначенням.

Відповідно до міжнародного законодавства, переважну кількість руйнувань і пошкоджень, завданих внаслідок обстрілів і бомбардувань збройними силами росії, вважають **воєнним злочином**, тому що:

- артилерія та бойова авіація здійснює удари по будівлям, призначеним для освіти, мистецтва, науки або благодійності, історичним пам'ятникам, релігійним спорудам, шпиталям та іншим місцям зосередження хворих і поранених;
- завдає такі удари умисно по цивільному населенню, яке не бере участі у бойових діях;
- цілі ударів мають невибірковий характер, їх здійснюють «по площах» і неприцільно, що спричиняє значну кількість смертельних випадків і поранень цивільного населення;
- для завдання ударів використовують заборонені міжнародним правом боєприпаси (зокрема уламково-фугасно-запалювальні бомби (відповідно до ст. 2.2 Протоколу III до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію [1] заборонено використовувати запалювальні боєприпаси, що доставляють повітрям, по військових

об'єктах у районах зосередження цивільного населення), а також термобаричні (заборонені Женевською конвенцією [2] через небезпечний характер дії у разі використання поблизу населених пунктів), касетні та споряджені протипіхотними мінами боєприпаси (заборонені Конвенцією про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення [3] через некерованість і значне розсіювання на площі) та боєприпаси до ствольної та реактивної артилерії, споряджені фосфором та заборонені третім протоколом Конвенції ООН [1]).

Дотепер повністю не усунуто проблему оптимізації механізму фіксування та визнання шкоди, завданої майну приватних та юридичних осіб в умовах воєнного стану, та подальшого відшкодування збитків. Саме дані первинного фіксування під час визначення шкоди та збитків, завданих особам України внаслідок збройної агресії РФ, посідають важливе місце у добиранні заявником експертизи вихідних даних, необхідних для проведення досліджень, і можуть стати важливими доказами у справі [4].

Дослідження будівель і споруд має починатися з безпосереднього огляду місця події фахівцями, оскільки фото- або відеоматеріали, які зазвичай надають органи досудового слідства, громадяни чи представники установ, не завжди мають достатній обсяг інформації для надання категоричного висновку щодо обставин та причин події.

Завдяки фото- та відеоматеріалам стало можливим відразу після кожного влучення достеменно визначити послідовність вибухів, обсяг завданих будівлям і спорудам пошкоджень, а також імовірні вид і модифікації боєприпасів військового призначення, які в них влучили. До того ж за локалізацією пошкоджень можна визначити, із якого напрямку здійснювали обстріл. Для прикладу на рис. 1–5 представлено пошкодження, спричинені вибухами та обстрілами.

Стосовно вимог до зібраних доказів пошкоджень, спричинених обстрілами або вибухами, то вони мають вочевидь і беззаперечно:

- доводити факт пошкодження майна та завдання шкоди;
- орієнтовно зазначати грошовий розмір шкоди та спричинених збитків;
- ідентифікувати подію, що призвела до пошкодження майна та збитків, та її протиправність (збройна агресія РФ);

- визначати причиново-наслідковий зв'язок між подією та пошкодженням майна, а також спричиненими внаслідок цього збитками.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 1, 2. Загальний вигляд будівлі після обстрілу

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5

Рис. 3–5. Загальний вигляд пошкоджень після вибуху

Пошкоджені об'єкти обстежують після проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт (зокрема розмінування) відповідно до Кодексу цивільного захисту та Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» [5]. До речі, невідкладні роботи (між іншим) врегульовано Постановою Кабміну України «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії РФ, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд» [6], що визначає порядок взаємодії місцевих адміністрацій, ДСНС, правоохоронців тощо.

Тому першими офіційними документами, який фіксуватимуть пошкодження, будуть акт про огляд ДСНС та акт розмінування (за потреби), копії яких повинні бути надані потерпілій особі. Далі постраждала особа має звернутися до поліції для фіксування кримінального правопорушення (для підтвердження слід надати витяг з ЄРДР). За результатами цих дій буде зафіксовано як факт пошкодження майна, так і визначено первинні дані щодо причи-

ни пошкодження, тільки після чого необхідно здійснити фото- та відеозйомку пошкоджень.

У разі, якщо пошкоджено об'єкт будівництва, слід обстежити та визначити його технічний стан відповідно до вимог Постанови Кабміну України «Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва» [7], залучивши фахівців у будівельній галузі. За результатами такого обстеження уповноважені органи можуть прийняти рішення про повний або частковий демонтаж об'єкту на умовах, визначених Постановою Кабміну України «Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів» [8], або визначено обсяг пошкоджень та придатність об'єкту до відновлення.

Дослідження будівель і споруд, які зазнали обстрілів і / або авіаційних ударів, у межах проведення кримінальних проваджень або експертних досліджень, які проводять за зверненнями громадян та організацій, для визначення розміру завданої матеріальної шкоди та відшкодування збитків, потребують встановлення механізму спричинення пошкоджень і руйнувань будівель. Це зумовлює необхідність проведення комплексної будівельно-технічної та вибухотехнічної їх експертизи.

Під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях вибухотехнічні об'єкти спеціалісти мають досліджувати принаймні двічі – під час огляду місця події і в межах цієї слідчої (розшукової) дії у формі попереднього дослідження спеціалістом-вибухотехніком та під час проведення експертом державної експертної судової установи (вибухотехнічна експертиза).

На жаль, експертам не завжди надають усі залишки та фрагменти боеприпасів, що суттєво ускладнює визначення їх виду.

Висновок експерта-вибухотехніка щодо завдання житловій будівлі чи споруді пошкоджень внаслідок вибуху боеприпасу військового призначення є основною підставою для відшкодування збитків за рахунок коштів росії як країни-агресорки.

Отже, під час розслідування воєнних злочинів, скоєних збройними силами росії, внаслідок яких було зруйновано та пошкоджено будівлі та об'єкти інфраструктури, особливу увагу необхідно

приділяти збиранню речових доказів (уламків, фрагментів конструкцій, уражаючих елементів боєприпасів тощо), які спричинили пошкодження та руйнування матеріальних об'єктів, а також фото-й відеоматеріалам, на яких зафіксовано завдані збитки. З іншого боку, необхідно створити базу даних, яка б містила дані не тільки про боєприпаси, що застосовують збройні сили різних країн, а й інформацію про їх уламки, особливості конструкції, завдяки яким можна ідентифікувати певний вид застосованих боєприпасів.

Список використані джерел:

1. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.10.1980 р. [Прийнята Україною 15.06.2004]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 22.06.2022).

2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. [Ратифіковано Законом України від 18.05.2005 р. № 2566-IV]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 22.06.2022).

3. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997 р. [Чинна для України 03.01.1995 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text (дата звернення: 19.06.2022).

4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова КМУ від 20.03.2022 р. № 326 (зі змін. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2022).

5. Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06.12.2018 р. № 2642-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 22.06.2022).

6. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд : Постанова КМУ від 19.04.2022 р. № 473 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2022).

7. Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва : Постанова КМУ від 12.04.2017 р. № 247 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

8. Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів : Постанова КМУ від 19.04.2022 р. № 474 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

Розумний Сергій Михайлович,
*директор Дніпропетровського науково-дослідного
інституту судових експертиз Міністерства
юстиції України*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ, В РЕЗУЛЬТАТІ ЗНИЩЕННЯ (ПОШКОДЖЕННЯ) МАЙНА ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

В умовах активних бойових дій на території України, зареєстрована велика кількість злочинів, пов'язана зі значними руйнаціями та знищенням інфраструктурних об'єктів, майна населення України, активів підприємств, установ та організацій.

Проведення судових експертиз при визначенні розміру збитків, в результаті знищення або пошкодження майна в умовах воєнного стану, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності має особливе значення для постраждалих внаслідок збройної агресії, адже існує необхідність захисту та відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб і забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розслідування таких злочинів та реалізації механізмів відшкодування понесених втрат.

До Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України надходить велика кількість звернень щодо проведення судових експертиз з визначення розміру збитків внаслідок збройної агресії.

З метою забезпечення виконання поставлених завдань, надання висококваліфікованих та об'єктивних висновків експертів органам досудового розслідування, органам судової системи, іншим державним органам, а також юридичним та фізичним особам

напрацьовано наукові підходи, розроблено методики, практичні алгоритми проведення досліджень з визначення розміру збитків, що сталися в результаті знищення або пошкодження майна.

Питання визначення судовою експертизою розміру збитків внаслідок збройної агресії розглядали у наукових роботах: В. А. Журавель, М. А. Грига, А. А. Вознюк, О. М. Ключев, А. В. Круть, Г. К. Авдєєва та інші.

Нагальною потребою є забезпечення захисту порушених фундаментальних прав людини, що закріплені в статті 41 Конституції України [1] та статті 1 додаткового протоколу до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [2] щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Невід'ємною складовою доказової бази встановлення розміру збитків при розслідуваннях воєнних злочинів є проведення різних видів судових експертиз: економічних, товарознавчих, будівельно-технічних тощо.

Судові експертизи з визначення розміру збитків внаслідок збройної агресії призначаються з метою визначення розміру реальних збитків, упущеної вигоди, матеріальних витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу внаслідок воєнних дій:

- у межах кримінальних проваджень за законодавством України;
- з метою подання постраждалими заяв на відшкодування матеріальної шкоди;
- з метою подання позовів (зокрема колективних) постраждалими до міжнародних судових інстанцій, а також подання позову Державою Україна до міжнародних судових інстанцій.
- інші потреби, визначені законодавством.

Встановлення розміру збитків, завданих громадянам, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від не-

можливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності при розслідуванні масштабних злочинів потребує залучення великої кількості судових експертів, застосування сучасних методик проведення досліджень та відповідного технічного оснащення. В умовах складних воєнних реалій забезпечується виконання експертиз на високому професійному рівні.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року [3].

Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації розроблені на підставі національних та міжнародних стандартів оцінки, бухгалтерського обліку та звітності, державних будівельних норм, інших нормативних актів, якими врегульовані обставини оцінки, а також керівних принципів Світового банку щодо оцінки збитків та інших матеріалів, що розроблені організаціями, визнаними у світовому співтоваристві, та застосовуються під час проведення оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії Російської Федерації внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів.

Наказом Міністерства економіки та Фонду держмайна України від 18.10.2022 № 3904/1223 затверджено Методику визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності (далі – Методика) [4]. Ця Методика застосовується під час оцінки (визначення розміру) реальних збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям, іншим суб'єктам господарювання всіх форм власності внаслідок втрати, руйнування або пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, оцінки (визначення розміру) упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності

зазначеними суб'єктами господарювання, а також оцінки потреб у відновленні майна суб'єктів господарювання.

Розділ III Методики встановлює особливості оцінки реальних збитків (визначення розміру реальних збитків), завданих майну підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання всіх форм власності внаслідок збройної агресії: нерухомого майна, рухомого майна (машини та обладнання), транспортних засобів, товарно-матеріальних запасів та біологічних активів, єдиних майнових комплексів підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарюванням усіх форм власності, культурних цінностей.

При проведенні судових експертиз також використовуються методики з Реєстру методик проведення судових експертиз у різних видах досліджень.

Розмір реальних збитків внаслідок пошкодження, втрати або знищення майна визначають як різницю між вартістю такого об'єкта до та після заподіяння йому шкоди; при цьому не враховують економічну (зовнішню) застарілість майна.

Вартість нерухомого майна до заподіяння йому шкоди приймають на рівні ринкової вартості та/або залишкової вартості заміщення аналогічного чи подібного за місцем розташування, призначенням, розмірами, конструктивним вирішенням земельних поліпшень та їх технічним станом майна до початку збройної агресії. Алгоритм, за яким визначають ринкову вартість та формулу обчислення залишкової вартості передбачено розділом III Методики.

Розмір збитків від втрати та/або знищення рухомого майна визначають на рівні витрат, необхідних для заміни такого майна. При цьому беруть до уваги вік майна, його технічний стан та строк корисної служби, що залишився.

Рухоме майно оцінюють виходячи з облікових даних фінансової звітності підприємства–власника або балансоутримувача такого майна, складеної станом на 31 грудня 2021 року, що відображає фактично понесені витрати на придбання майна. При дослідженнях розміру збитків використовується фінансова звітність станом на 31 грудня 2021 року та повна фінансова звітність підприємства, складена, підписана та погоджена в установленому законодавством порядку станом на дату, що наближена до дати заподіяння шкоди майну підприємства (за наявності такої звітності).

Вартість рухомого майна, що належало окремим фізичним особам та не відображене у фінансовій звітності будь-яких підприємств визначають шляхом проведення судової експертизи (експертного дослідження), вимог міжнародних та національних стандартів оцінки, норм міжнародної оціночної практики.

Також, керуючись розділом III Методики та Методиками проведення судових експертиз Міністерства юстиції України визначається розмір реальних збитків внаслідок пошкодження, втрати та (або) знищення транспортних засобів, товарно-матеріальних запасів та біологічних активів відповідно, єдиних майнових комплексів.

Значення облікових показників вартості майна станом на 31 грудня 2021 року для визначення розміру реальних збитків спочатку враховують в умовних грошових одиницях. Для цілей цієї Методики за умовну грошову одиницю приймають долар США. Значення курсу для перерахунку облікових показників вартості засноване на офіційному курсі гривні до долара США станом на 31 грудня 2021 року та становить 27,28 гривні за умовну грошову одиницю. Після визначення розміру реальних збитків в еквіваленті умовної грошової одиниці її значення переводять у гривневий еквівалент за курсом Національного банку України на дату оцінки.

На вирішення судової експертизи можуть бути поставлені завдання щодо визначення розмір упущеної вигоди стосовно майна, що призначалося для здійснення комерційної діяльності з метою отримання прибутку або доходу в іншій формі: сільсько-, рибо- та лісогосподарська нерухомість, інвестиційна нерухомість, нерухомість з комерційним потенціалом, єдині майнові комплекси підприємств тощо.

Під упущеною вигодою розуміють розмір накопиченого протягом визначеного періоду часу прибутку, що його міг отримати власник (балансоутримувач, користувач) пошкодженого, втраченого та (або) знищеного майна за умови, що майно не було пошкоджене, знищене або втрачене внаслідок збройної агресії.

Розмір упущеної вигоди визначають стосовно майна, власнику (балансоутримувачу, користувачу) якого заподіяні реальні збитки щодо названого майна, які й були причиною упущеної вигоди.

Даними для розрахунку неотриманого прибутку є статті доходів та витрат підприємства зі Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) за 2020 та 2021 роки.

При цьому, розмір потреб у відновленні пошкоджених та знищених, втрачених транспортних засобів, товарно-матеріальних запасів та поточних біологічних активів дорівнює розміру реальних збитків, визначених відповідно до вимог пунктів 3-5 розділу III Методики.

На дослідження можуть бути надані як оригінали документів, так і належним чином завірені копії. За потреби судовому експерту можуть бути надані пояснення та додаткові відомості, необхідні для проведення дослідження, фотоматеріали, відеоматеріали тощо.

У разі необхідності експерт має право відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи або уточнення поставлених експертові питань.

Складнощі проведення судових експертиз пов'язані з відсутністю з різних причин (знищення, псування, недоступність) всіх необхідних документів, що зумовлює недостатність вихідних даних для проведення дослідження.

Для особистого огляду судовому експерту, який проводить судову експертизу необхідно забезпечити доступ до об'єкта дослідження, що має суттєве значення для визначення розмірів збитку. При цьому, має бути наявний безпечний доступ до майна. Оснащення експертних установ сучасним обладнання забезпечує проведення оглядів об'єктів дослідження у складних умовах та важкодоступних місцях.

Часті випадки важкодоступності об'єктів дослідження, що унеможлиблює виїзд на огляд у зв'язку із знаходженням на окупованій території, в зоні активних бойових дій.

В таких випадках застосовуються методи та способи проведення експертиз на підставі наданих матеріалів справи та інформації, що в них міститься.

Таким чином, оперативність та результативність проведення судових експертиз забезпечується повнотою інформації з вихідними даними в наданих матеріалах справи та забезпеченням доступу до об'єктів дослідження.

На теперішній час, судова експертиза визначає розмір збитків, в результаті знищення або пошкодження майна в умовах воєнного стану, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності на підставі норматив-

но-правових актів та є невід’ємною частиною в розслідуванні злочинів та механізмі відшкодування понесених втрат.

Список використані джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 28.05.2023);

2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 : станом на 17.07.1997 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 28.05.2023)

3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.06.2023);

4. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв’язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: наказ Мінекономіки та Фонду держмайна України від 18.10.2022 № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення: 28.06.2023).

Ольхов Валерій Сергійович,

завідувач сектору лабораторії інженерно-транспортних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ У ВИЗНАЧЕННІ ВАРТОСТІ ПОШКОДЖЕНЬ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ, ЯКІ УТВОРИЛИСЯ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

24.02.2022 р. відбулося повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації на територію України, унаслідок якого на значній частині території виникали бойові зіткнення з російськими

військовослужбовцями. Також війська РФ періодично здійснюють ракетні обстріли міст та об'єктів критичної інфраструктури.

Продовження бойових дій, а також періодичні ракетні обстріли призводять до значних руйнувань підприємств, житлових будинків та інфраструктурних об'єктів, до яких належать автомобільні дороги населених пунктів, дороги загального користування та прилеглих територій, відомчі дороги.

Внаслідок бойових дій в Україні вже пошкоджено приблизно 33% інфраструктури (зокрема 305 мостів, 19 аеропортів, 110 залізничних станцій і 24 тис. км автомобільних доріг). Загалом збитки сягнули майже \$104 млрд і збільшуються з кожним днем. Тому перед експертами виникають постійні виклики щодо визначення вартості ремонту пошкоджених автомобільних доріг та технічних засобів організації дорожнього руху (дорожні знаки, огороження тощо).

Відповідно до кваліфікації, наведеної у ГБН Г. 1-218-182:2011 [1], ремонтні роботи можна поділити на капітальні та поточні (середні та дрібні), також відновлення дорожнього покриття може бути проведене в межах експлуатаційного утримання автомобільних доріг (так званий «ямковий» ремонт). Критерієм для призначення капітального ремонту є певний транспортно-експлуатаційний стан дороги, що не відповідає вимогам безпеки дорожнього руху згідно з ДСТУ [2–4].

Поточний (планово-попереджувальний) ремонт – це запланований обсяг робіт із відновлення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг та інженерних споруд, а також роботи з покращення облаштування автомобільних доріг. Особа (орган), яка (який) призначає експертизу, до її початку має підготувати матеріали (об'єкти дослідження) та спрямувати їх до експертної установи разом із постановою (ухвалою) про призначення експертизи. Якщо експертне дослідження проводять за зверненням громадян або фізичних осіб, тоді до експертної установи надають звернення (заяву) про залучення експерта та відповідні матеріали. Також однією з проблем вирішення питання з визначення вартості ремонтних робіт є те, що в процесі експлуатації автомобільної дороги вона зазнає руйнівних навантажень унаслідок руху транспортних засобів, що викликають її пошкодження. Тому експертові необхідно розмежувати пошкодження, які виникли внаслідок бойових дій, та

такі, що утворилися в процесі експлуатації. Це дасть змогу визначити обсяг пошкодження автомобільної дороги та визначити вартість відновлювального ремонту. Тому перед експертом може бути поставлено завдання щодо визначення виду ремонту автомобільної дороги, виходячи з її техніко-експлуатаційного стану після проведення бойових дій, що, у свою чергу, дасть змогу відповісти на питання, який саме вид ремонту необхідно провести на пошкодженій ділянці, а також чи може бути вона відновлена у межах експлуатаційного утримання автомобільних доріг або стан автомобільної дороги такий, що вимагає проведення капітального ремонту із заміною покриття на нове. Це також впливатиме на визначення вартості проведення ремонтних робіт і встановлення матеріальної шкоди, завданої внаслідок військової агресії РФ.

Водночас, досліджуючи зараз стан автомобільних доріг, може виникнути необхідність залучення до проведення експертизи експертів – вибухотехніків і хіміків, які допоможуть експертові-будівельнику розмежувати причини пошкоджень. У такому разі є доцільним призначення комплексної судової дорожньо-технічної, будівельнотехнічної, вибухотехнічної та хімічної експертизи, проведення якої значно підвищить її доказовість.

Отже, від правильного визначення виду та обсягу проведення ремонтних доріг залежить визначення вартості виконання робіт, що дасть можливість і буде підставою вимагати компенсації витрат на їх відновлення з боку країни-агресорки.

Список використані джерел:

1. Ремонт автомобільних доріг загального користування. Види ремонтів та перелік робіт: ГБН Г. 1-218-182:2011. Інформаційна довідникова система «Будстандарт». URL: <http://budstandart.com/> (дата звернення: 21.06.2022).

2. Автомобільні дороги, вулиці та залізничні переїзди. Безпека дорожнього руху. Вимоги до експлуатаційного стану: ДСТУ 3587-97. Інформаційна довідникова система «Будстандарт». URL: <http://budstandart.com/> (дата звернення: 21.06.2022).

3. Знаки дорожні. Загальні технічні умови. Правила застосування: ДСТУ 4100-2014. Інформаційна довідникова система «Будстандарт». URL: <http://budstandart.com/> (дата звернення: 21.06.2022).

4. Безпека дорожнього руху. Розмітка дорожня. Загальні технічні вимоги. Методи контролювання. Правила застосування ДСТУ 2587:2010. Інформаційна довідникова система «Будстандарт». URL: <http://budstandart.com/> (дата звернення: 21.06.2022).

Сидорук Анастасія Арсенівна,
*стажист судового експерта центру судових
і спеціальних експертиз, Український науково-
дослідний інститут спеціальної техніки а судових
експертиз Служби безпеки України*

СУДОВО-ЕКПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАНЬ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ

З початку повномасштабного вторгнення російської федерації (*далі – рф*) в Україну дослідження проблематики розслідування фактів незаконного використання гуманітарної допомоги для Збройних сил України (*далі – ЗСУ*) з метою отримання прибутку стало надзвичайно актуальним. Особливо нагальним постало питання проведення слідчих, розшукових та процесуальних дій за налагодження т. зв. «волонтерами» незаконних механізмів реалізації гуманітарної допомоги.

У зв'язку з цим, 03 квітня 2022 року набув чинності Закон України від 24.03.2022 року № 2155-IX з доповненням до Кримінального кодексу України (*далі – КК України*) статтею 201-2 про «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Верховна Рада України запровадила кримінальну відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі [1].

Гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної

фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [2].

Вищезазначені зміни стали надзвичайно нагальними у період збройної агресії РФ, адже наразі Україна отримує різноманітну гуманітарну допомогу не тільки від українських підприємств чи організацій, а й від країн-союзників, зокрема як у вигляді предметів та товарів, так і у вигляді коштів, благодійної допомоги та пожертв. Під час воєнного стану, ця допомога обов'язково повинна доходити до адресатів.

Проте, незважаючи на повномасштабну війну в Україні, деякі горе-підприємці та псевдоволонтери навпаки намагаються отримати матеріальну вигоду від складної ситуації у державі. З метою конспірації своєї діяльності вони створюють благодійні фонди та, користуючись довірою і бажанням громадян допомагати армії України фінансово, отримують пожертви й гуманітарну допомогу для потреб військових частин ЗСУ, які використовують не за цільовим призначенням, а для власного збагачення.

Дедалі частіше слідчими органами здійснюються розслідування кримінальних правопорушень за статтею 201-2 ККУ про «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». За їх даними, найчастіше ці злочини стосуються ввезення з-за кордону автотранспорту, військових товарів, медикаментів, квадрокоптерів, тактичного спорядження, оптичних приладів, продуктів харчування тощо, які передаються для ЗСУ, але потрапивши на територію України, реалізуються через продовольчі магазини, заклади торгівлі, аптеки чи фізичних осіб-підприємців. Разом

з цим, поширене нецільове використання коштів, отриманих на рахунки різноманітних «благодійних фондів» чи фізичних осіб, які проводять «благодійні збори» на потреби військовослужбовців української армії, з метою отримання прибутку під час воєнного стану.

Саме тому судові експерти Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України дедалі більше досліджують матеріали, що надходять в рамках відкритого кримінального провадження про нецільове використання гуманітарної допомоги за статтею 201-2 КК України.

Вирішення питань, поставлених перед експертом потребує комплексного підходу. Зокрема, експерти здійснюють аналіз документів, що стосуються розподілу гуманітарної допомоги. Це можуть бути фінансові звіти, розписи, акти приймання-передачі, накладні, договори, акти експертизи та інші документи, які стосуються зберігання та розподілу гуманітарної допомоги. Також експерти вивчають ринкову вартість предметів, що надходять як гуманітарна допомога, для встановлення їх реальної вартості; порівнюють витрати на зберігання та розподіл такої допомоги з іншими витратами, що пов'язані з такою діяльністю. Разом з цим, у разі потреби, експерти проводять технічні експертизи техніки, що надходить як гуманітарна допомога. Це можуть бути автомобілі, медичне обладнання, комп'ютерна техніка тощо.

На основі проведеного аналізу доказів та експертної оцінки, формуються експертні висновки, які можуть допомогти встановити факти незаконного використання гуманітарної допомоги.

Отже, можемо зробити висновок, що судові експерти долають виклики, пов'язані з виявленням ознак кримінального правопорушення за статтею 201-2 КК України про «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» та вирішують питання, які стосуються: офіційності джерел, що надають таку допомогу; дотримання всіх необхідних формальних процедур; використання такої допомоги згідно з призначенням; реалізації всіх умов чи обмежень, пов'язаних з її використанням; забезпечення належного транспортування, умов зберігання та розподілу

цієї допомоги; будь-яких змін у способі використання, що не передбачалися договором чи угодою про надання такої допомоги; будь-яких фактів, які свідчать про те, що гуманітарна допомога була використана для отримання прибутку (продаж, передача або інше використання з метою отримання грошового зиску).

Список використані джерел:

1. Закон України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Редакція від 24.03.2022 № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

2. Закон України про гуманітарну допомогу. Редакція від 31.03.2023 № 1192-IXV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

Дібров Віталій Костянтинович,
*науковий співробітник, Науково-дослідний
центр судової експертизи у сфері інформаційних
технологій та інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України*

Шебалков Ігор Леонідович,
*завідувач сектору, Науково-дослідний центр
судової експертизи у сфері інформаційних
технологій та інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України*

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОЛІСНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ВНАСЛІДОК ПОШКОДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, перед експертами постають нові виклики, які полягають у необхідності фіксації великої кількості зруйнованих або пошкоджених об'єктів рухомого та нерухомого майна.

Відповідно до п. 3 Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 [1], поняття рухоме та нерухоме майно має таке визначення:

«нерухоме майно (нерухомість) – земельна ділянка без поліпшень або земельна ділянка з поліпшеннями, які з нею нерозривно пов'язані, будівлі, споруди, їх частини, а також інше майно, що згідно із законодавством належить до нерухомого майна;

рухоме майно – матеріальні об'єкти, які можуть бути переміщеними без заподіяння їм шкоди. До рухомого майна належить майно у матеріальній формі, яке не є нерухомістю.»

Визначення вартості матеріального, завданого власнику колісного транспортного засобу (далі – КТЗ), внаслідок протиправних дій загарбників (артобстрілів, бомбардувань, ракетних ударів тощо) належить до компетенції експертів за експертною спеціальністю: 12.2 «Визначення вартості колісних транспортних засобів та розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу». Однак, в найбільших випадка, органи судового та/або досудового розслідування призначають експертизи до Науково-дослідних установи судової експертизи (далі – НДУСЕ) в комплексі з іншими напрямками, а саме за наступними експертними спеціальностями: 10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів»; 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки»; 3.2 «Балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційної обстановки пострілу», 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху» та 12.2 «Визначення вартості колісних транспортних засобів та розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу».

Першим етапом при проведенні зазначених комплексних експертиз є дослідження слідів зброї, ситуаційної обстановки, а також слідів та обставин вибуху. Адже внаслідок дії вражаючих чинників пожеж та вибухів, таких як: висока температура, вплив полум'я, дія ударної (вибухової) хвилі, вплив потоку осколкових елементів, ураження об'єктами навколишнього середовища тощо, відбуваються значні незворотні зміни, як конструктивних елементів так і всього досліджуваного об'єкта. Саме вплив небезпечних

чинників пожежі чи вибуху, під час потрапляння (влучання) боеприпасів значно ускладнює вирішення експертних завдань.

Другим етапом при проведенні зазначених комплексних експертиз є огляд та ідентифікація КТЗ, визначення вартості відновлювального ремонту КТЗ, визначення ринкової вартості КТЗ та визначення вартості матеріального збитку, завданого власнику КТЗ.

При дослідженні КТЗ, яке було пошкоджено внаслідок протиправних дій загарбників (артобстрілів, бомбардувань, ракетних ударів тощо), експерт посилається на:

- «Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів»;

- «Методика визначення обсягу ремонтних дій при встановленні розміру матеріального збитку, заподіяного власнику колісного транспортного засобу»;

- Методичний лист «Розрахунок величини матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України».

Для вирішення питань, які підлягають дослідженню, експерт повинен провести технічний огляд об'єкта оцінки та ідентифікувати його. Відповідно до «Методики товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів» [3]:

«Технічний огляд КТЗ оцінювачем (експертом) дає змогу за допомогою органолептичних методів визначити ідентифікаційні дані КТЗ; його комплектність; укомплектованість; технічний стан, обсяг і характер пошкоджень; пробіг за одометром, інші показники на момент технічного огляду, необхідні для оцінки майна»;

«Ідентифікація КТЗ – установлення відповідності характеристик, ознак певного КТЗ (тип, модель, версія, рік виготовлення, робочий об'єм двигуна, комплектність, повна маса тощо) даним виробника».

Однак, в деяких випадках, при дослідженні матеріалів кримінального провадження експертом, дослідженню одночасно підлягає з десятків КТЗ, які були зруйновані та в подальшому були утилізовані. Єдиним доказом злочину в кримінальній справі є фо-

тознімки пошкоджених КТЗ та Акт ДСНС. І тепер перед експертом постає питання, як саме по фотознімках визначити конкретний тип, марку та модель КТЗ, коли фотознімки не підписані з назвами моделей та марками КТЗ, при цьому КТЗ повністю зруйновані.

Приклад для наведення ясності. На експертне дослідження найшло кримінальне провадження за фактом ракетного обстрілу одного підприємства, на території якого були КТЗ. В матеріалах кримінального провадження є: Акт ДСНС, фотознімки зруйнованих КТЗ та технічні паспорти на КТЗ. З вказівки слідчого необхідно визначити вартість матеріального збитку, завданого власнику колісних транспортних засобів. При цьому оглянути КТЗ неможливо, оскільки після пригоди пройшов значний час та дані КТЗ були утилізовані. Провести дослідження необхідно за фотознімками вказаних КТЗ (див. рис. 1-3 нижче по тексту).

Рисунок 1. Пошкодження КТЗ внаслідок ракетного обстрілу

Рисунок 2. Пошкодження КТЗ внаслідок ракетного обстрілу

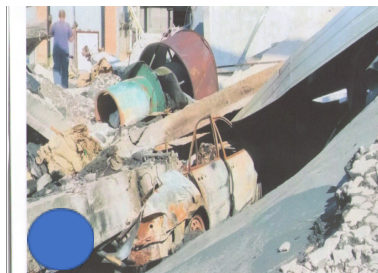

Рисунок 3. Пошкодження КТЗ внаслідок ракетного обстрілу

Як видно з фотознімків, ідентифікувати конкретний КТЗ тільки за наявними фотознімками дуже важко, оскільки вони повністю зруйновані та завалені бетонними конструкціями споруд. В найкращому випадку дослідження КТЗ можливо провести після розбирання завалів бетонних конструкцій та подальшим ідентифікацією КТЗ.

З Методичного листа «Розрахунок величини матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України». [4] слідує наступне:

«...У разі наявності колісного транспортного засобу, який неможливо ідентифікувати та неможливо визначити марку та модель КТЗ, розрахунок середньої ринкової вартості не проводиться. Розрахунки проводяться після надходження додаткової інформації щодо ідентифікаційних ознак КТЗ.»

Але, як слідує з п. 1.4 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз», затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (зі змінами та доповненнями) [2]:

«...Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта.»

За умови, коли огляд місця пригоди проводив слідчий, та на клопотання експерта він не може відповісти, який фотознімок відповідає конкретному КТЗ, то в даному випадку необхідне застосування спеціальних пізнань в галузі транспортно-товарознавчих досліджень для ідентифікації КТЗ, а не відмовлятися від проведення дослідження, як слідує з Методичного листа «Розрахунок величини матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України». [3].

Тому, експерт, який володіє спеціальними знаннями в галузі транспортно-товарознавчих досліджень може ідентифікувати дані КТЗ. Для цього він застосовує органолептичне дослідження та різноманітні програмні комплекси.

В дослідженні пошкоджених КТЗ, які наведені вище на фотознімках, експерт ідентифікував КТЗ за типом кузова та кузовними деталями (колісні арки, стійки, крила, капот, двері і т. д.)

з подальшим співставленням їх за допомогою програмного комплексу «AUDATEX» [5].

Висновок по ідентифікації КТЗ. За умови повної руйнації КТЗ, коли в матеріалах справи є: технічні паспорти на КТЗ, Акт ДСНС та фотознімки КТЗ – можливо ідентифікувати КТЗ та подальшим визначенням матеріального збитку, завданого власнику КТЗ.

Загальний висновок по комплексу досліджень вибухово-технічного та транспортно товарознавчого дослідження. За результатами дослідження встановлюються всі обставини, механізм впливу небезпечних чинників (пожежі чи вибуху), визначається тип боєприпасу. За результатом попередніх досліджень експертом можливо провести ідентифікацію КТЗ без технічного огляду та в подальшому визначити вартість матеріального збитку, завданого власнику КТЗ.

Список використані джерел:

1. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.03 року за № 1440). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-p#Text> (дата звернення: 14.02.2023).

2. «Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (зі змінами та доповненнями).

3. «Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів», затверджена наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.11.2003 року за № 142/5/2092, у редакції наказу Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.07.2009 року за № 1335/5/1159, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 04 серпня 2009 року за № 724/16740, (із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства юстиції № 137/5/2732 від 08.12.2004, № 1335/5/1159 від 24.07.2009, № 3207/5/1033 від 21.10.2019).

4. Методичний лист «Розрахунок величини матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України»..

5. Програмний комплекс «Audatex».

18. ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Горб Олександр Іванович,
*директор «Навігаційно-геодезичного центру»,
кандидат технічних наук, старший науковий
співробітник, член-кореспондент ІАУ*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЛАЗЕРНОГО СКАНУВАННЯ ПРИ ФІКСАЦІЇ ПОШКОДЖЕНЬ

Вступ. З моменту переходу війни кордону України почалися регулярні пошкодження інфраструктурних об'єктів, будівель та споруд. Для оперативного фіксування пошкоджень та руйнацій з метою пред'явлення росії реальних об'ємів репарацій необхідно застосування новітніх технологій збору геоданих. Однією з таких перспективних технологій являється лазерне сканування. Останні 20 років цю технологію активно застосовують для цифрової трансформації реальності – створення цифрового двійника (Digital Twin) в промисловості, інфраструктурі, при будівництві та архітектурі. Наразі в воєнний час в Україні використання технології лазерного сканування дуже потребує судова експертиза та криміналістика.

Постановка задачі. Лазерне сканування – це один із напрямків сучасної геоінформатики, яка складається із засобів збору геоданих та подальше їх опрацювання за допомогою комп'ютерної інженерії. Арсенал засобів збору геоданих досить потужний, та включає в себе технології точкових вимірів, фотограмметрію та лазерне сканування. Дискретні (точкові) виміри геометрії об'єкту та його місцезнаходження здійснюють технологіями або приймачами GNSS (глобальної супутникової навігаційної системи). Але ці технології програють в оперативності фотограметрії. В свою чергу фотограметрія має деякі недоліки, пов'язані з погодними умовами, часом зйомки, відстанню до об'єкту та швидкістю опрацювання даних. Тому більш перспективним для використання в Україні являється технологія лазерного сканування та лідарна

зйомка. Саме цим інноваційним рішенням присвячується доповідь (стаття, огляд тощо).

Точкові виміри параметрів об'єкта (координати, геометричні розміри) забезпечують такі засоби збору геоданих, як лазерні віддалеміри (лазерні рулетки), тахеометри. GNSS-приймачі. Це обладнання успішно використовують в Україні в геодезії, землеустрою та кадастрі, що пов'язано з високою точністю вимірів та доступністю для користувача. Для оперативного збору великого об'єму геоданих про інфраструктурний об'єкт або споруду цих засобів недостатньо, тобто потребується інша технологія. Уже майже 20 років успішно розвивається технологія лазерного сканування саме для збору геоданих великих об'ємів та передусім в промисловості. Розглянемо сутність технології та короткий огляд сканерів та лідарів від Швейцарського виробника Leica Geosystems.

Лазерне сканування – процес цифрової трансформації реальності. При скануванні вся оточуюча нас реальність стає цифровим двійником (Digital Twin), тобто трансформується в цифровий формат – хмару точок. Кожна точка цієї хмари – це трьохмірні координати об'єкту визначені з мм точністю. Зробимо порівняльний аналіз технології тахеометрії та сканування. При тахеометрії вимірюється відстань до об'єкту та горизонтальний та вертикальний кути, що дозволяє визначити координати об'єкту при відомих координатах місця установки тахеометра або лінійні розміри об'єкту. Наразі розроблено два типи тахеометрів: безвідбитковий та відбитковий. Для безвідбиткових тахеометрів відбиваючою поверхнею служить поверхня самого об'єкту. Такі тахеометри залежно від потужності лазера отримують виміри параметрів об'єкту на відстані до кілометра. Тахеометри реалізують точкові виміри. Тобто потрібно чітко сфокусуватись на об'єкті, а потім зафіксувати вимір. На це потрібен деякий час. Сканер по принципу виміру являється безвідбиткових тахеометром, який запрограмований на безперервні заміри в горизонтальній та вертикальній площинах. Діапазон автоматичних замірів в горизонтальній площині – 360° , а в вертикальній- обмежений штативом, на якому встановлений сканер, та складає 270° . Таким чином, майже все, що бачить людське око те ж саме відтворює в цифровому виді сканер. Всі дрібні деталі об'єкту з кроком від декількох міліметрів

фіксує сканер. Це реалізується майже миттєво зі швидкістю від 1 млн. точок за секунду. Крім хмари точок сканер отримує якісні фотознімки камерами, якими оснащені майже всі сканери. В деяких моделях сканерів вбудовані ІЧ- датчики, які дозволяють отримувати також температурний портрет об'єкту. Використання технології лазерного сканування дозволяє отримати найбільш повну просторову інформацію про об'єкт. Сформована багатомірна хмара точок відкриває широкі можливості для подальшого камерального опрацювання. Вихідними результатами можуть бути як сама хмара точок для зняття геометричних розмірів, так і креслення та моделі. В разі, коли сканер розміщують на літальному апараті, наприклад на БПЛА, процес збору даних отримав назву лідарне знімання. Цю технологію часто порівнюють з аерофотозйомкою, в основі якої є фотограметрія. Для аерофотограметрії важливо значне перекриття фотознімків, щоб отримати вертикальну (висотну) координату об'єкту. Опрацювання фотознімків для отримання ортофотопланів потребує значних обчислювальних затрат та потужних комп'ютерів. Крім того, на поверхні Землі необхідно установити розпізнавальні знаки з точною координатною прив'язкою. Це дозволить прив'язати фотознімки до визначеної системи координат та коректно трансформувати фотознімки в ортофотоплан. В свою чергу, лідарне знімання дає хмару точок об'єкту або рельєфу місцевості уже в потрібних координатах. А це значно економить час для камерального опрацювання, що досить суттєво при оперативній фіксації пошкоджень. Лідарне знімання також не залежить від погодних умов, часу зйомки.

Спектр пропозицій лазерних сканерів та лідарів для збору геоданих досить широкий. Одним із лідерів в цій царині являється Швейцарський виробник Leica Geosystems. Технологія лазерного сканування була започаткована з придбання компанії Сугах та її першого сканера Сугах 2500 близько 20 років тому.

Зараз лінійка наземних сканерів від Leica Geosystems одна з кращих в світі та складається з трьох основних серій: BLK, RTC та P. Дамо короткий аналіз кожній з цих серій. Іноваційна серія BLK перша в світі стильна серія на базі сканера BLK 360.

Рисунок 1 – Перший лазерний сканер Суґах

Рисунок 2 – Сучасна лінійка сканерів BLK

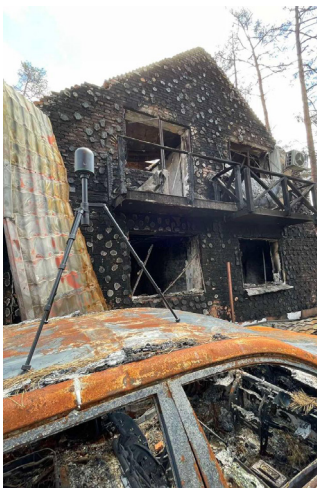
Сканер BLK 360 являється самим компактним сканером. Його вага не перевищує 1 кг при високих можливостях сканування. В минулому році вийшла оновлена серія BLK 360. Порівняльна характеристика приведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння BLK 360 G1 та BLK 360G 2

Х-ки	Розміри, мм	Вага, кг	Швидкість точ/сек	К-сть камер	Точність, мм	Дальність, м
BLK 360 G1	165 x 100	1.1	360 тис	3	6	60
BLK 360 G2	155 x 80	0.85	680 тис	5	4	45

Основна перевага оновленого BLK – це вага (850 гр.), точність (4 мм), кількість фотокамер (5) та швидкість сканування (680 тис. точок в секунду). При цьому новий сканер програє по дальності сканування (до 45 м). Сканери BLK набули популярності в Україні та використовуються при обстеженні руйнацій, зокрема в м. Ірпінь.

Ще більш привабливою моделлю для фіксації руйнацій є сканер на базі BLK 360, а саме BLK2GO. Цей мобільний ручний сканер дозволяє здійснювати збір даних в русі, що значно підвищує ефективність та оперативність використаних технологій лазерного сканування, що є значним фактором масової фіксації руйнацій. Для розуміння можливостей мобільних ручних сканерів приведені порівняльні характеристики двох відомих

Рисунок 3 – Фіксація руйнацій в м. Ірпінь

мих виробників швейцарської Leica Geosystems та італійського Stonex.

Таблиця 2

Порівняльні характеристики сканерів BLK 2 GO та X 20 GO

Х-ки	Розміри, мм	Вага, кг	Швидкість точ/сек	К-сть камер	Точність, мм	Дальність, м
BLK 2 GO	279 x 80	0.7	420 тис	4	10	25
X 20 GO	372 x 163	1.6	320 тис	3	6	120

З одного боку сканер X120GO більший по розмірах, вазі, та програє в швидкості сканування (320точок/с), але суттєвою перевагою є точність сканування (6 мм) та відстань (дальність) до 120 м. Ці дві моделі заслуговують уваги кримінальної та судових експертів та доступні для вивчення їх потенційних можливостей (рис. 4 – 5).

Рисунок 4 – Сканування BLK 2 GO для обстеження підземних споруд

Рисунок 5 – Сканування 120XGO для обстеження споруди

Цікавим для експертів рішенням з використанням фотограметрії являється пристрій BLK3D. Висока оперативність фотографування, точність калібрування центрів фотокамер та якісна оптика дозволяє з см-точністю по фотографіях визначити розміри об'єктів. Недоліки фотограметрії та відповідно BLK3D являється залежність роботи пристрою від освітлення та відстані до об'єкта дослідження.

Рисунок 6 – Робота з пристроєм BLK 3D

Для дослідження та вимірів в важкодоступних місцях (замінованих, загазованих, тунелях тощо) Leica Geosystems розробила іновативне рішення – роботизована скануюча система BLKARC. На базі роботи від Boston Dynamics встановлено сканер BLK. Можливість збору даних в автоматизованому режимі дає нові перспективи для експертів та криміналістів.

У випадку проведення обстежень висотних будівель або значної території бажано використовувати лідарну зйомку з безпілотного літального апарата (БПЛА). Leica Geosystems пропонує рішення на базі сканеру BKL360, а саме BLK 2FLY.

Рисунок 7 – Збір даних тунелю системою BLK ARC

Рисунок 8 – Обстеження території BLK 2FLY

Отримана з BLK2FLY хмара точок дає рельєф або параметри об'єкту уже в координатах з високою точністю. Ця технологія дозволяє створювати топоплани крупних масштабів (М 1:100 – М1:500), трансформувати реальність в цифрові двійники (Digital Twin)-мости, дороги, населені пункти. Лідарна зйомка також може бути основою для задач віртуальної реальності (VR) або доповненої реальності (AR). Особливо в наш час ця технологія стає актуальною для відпрацювання навиків силових структур на деяких локаціях. Таким чином майже всі моделі сканерів із серії BLK можуть задовольнити потреби експертів та криміналістів в оперативному та достовірному зборі даних.

Рисунок 9 – Передача сканерів RTC 360
Міністерству Юстиції України

Серія BLK – це компактні сканери зі швидкістю знімання 400-500 тисяч точок в секунду. Але для зменшення часу сканування (польових робіт) Leica Geosystems пропонує більш продуктивну серію RTC360. Це інноваційне рішення було представлено 5 років тому та стало орієнтиром для інших виробників. З швидкістю сканування 2 мільйон точок в сек. сканер RTC360 перетворює весь простір навколо себе в цифровий формат за лічені хвилини. Це дуже допомагає експертам або поліції, коли ДТП або трагіч-

ну подію треба зафіксувати за мінімальний час. Сканери RTC360 стали проривом в експертному середовищі України та основним засобом збору геоданих, передусім при фіксації пошкоджень та руйнації для Міністерства Юстиції України. Саме інститути судових експертиз використовують ці сканери для повсякденної роботи з обстеження та фіксації руйнації будівель та інфраструктури. Усі матеріали в цифровому виді стануть доказовою базою тих злочинів, які росія скоїла проти мирного населення України.

Ще слід відмітити, що при високих швидкісних характеристиках сканер RTC 360 в повному спорядженні (рюкзак, штатив, акумулятори, підзарядка) важить не більше 6 кг., що важливо при транспортуванні та оперативному дослідженні місця пригоди або злочину. Незалежність роботи сканера RTC360 від погодних умов, часу зйомки, дозволяє вважати його універсальним інструментом для експертів та криміналістів.

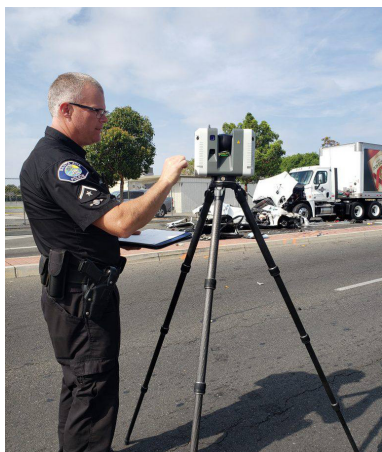

Рисунок 10 – Використання RTC 360 при ДТП

Рисунок 11 – Використання сканеру Р 50 з елеваційним штативом

Розглянемо характерні особливості сканерів серії Р, а саме Р 30/ Р 40/ Р 50. На відміну від сканерів серії BLK та RTC, ці сканери мають саму високу точність (2-3 мм), захищеність (IP54) та дальність сканування (до 1 км.) Сканер Р30 надійно сканує об'єкти до 120 м,

P40 до 270 м., а P50 до 1 км. При цьому діапазон температур для всіх сканерів $-20^{\circ} - +50^{\circ}$ С. Високі експлуатаційні показники цієї серії сканерів дозволяють робити обстеження в критичних умовах (промисловість, енергетика, тощо). Приведемо два приклади.

Висока точність сканерів серії Р дає можливість експертам досліджувати дуже дрібні деталі та елементи об'єкту. На рисунку 12 показано дослідження печер як для побудови цифрової моделі, так і для виявлення тріщин, деформації.

Цей інструмент також може бути використаним для моніторингу стану історичних споруд при близькому новому будівництві.

Слід звернути увагу експертну спільноту на скануючі системи від Leica Geosystems, а саме Backpack та Leica Pegasus Ultimate.

Ці види сканерів можуть бути корисними при зніманні великих просторових об'єктів (населених територій, інфраструктури, лінійних об'єктів). На рисунку 16 показаний варіант використання Pegasus Ultimate при виникненні надзвичайної ситуації на залізниці.

Рисунок 12 – Дослідження підземних споруд за допомогою сканеру Р 50

Рисунок 13 – Моніторинг стану споруд історичної цінності
сканером P 50

Рисунок 14 – Мобільний рюкзач-
ний сканер Backpack

Рисунок 15 – Мобільна скануюча
система
Pegasus Ultimate

Рисунок 16 – Використання мобільної системи Pegasus Ultimate на залізниці

На рисунку 17 показано використання Pegasus Ultimate з установкою на роботизовану платформу Milrem. Цей варіант можливо застосовувати для обстеження замінованих територій, що являється зараз актуальною проблемою для України.

Рисунок 17 – Використання сканеру Pegasus Ultimate на роботизованій платформі Milrem

Наукове видання

III Всеукраїнський форум судових експертів

**«СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА
В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ»**

Матеріали

*III всеукраїнської науково-практичної конференції
(9 червня 2023 р., м. Львів)*

Керівник видавничого проєкту В.І. Зарицький
Комп'ютерний дизайн О.П. Щербина
Авторська редакція

Підписано до друку 28.07.2023. Формат 60х84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів – 15,57. Обл.-вид. аркушів – 12,04.
Тираж 300

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел.: (050) 462-95-48; (067) 820-84-77
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net